

Póczik Szilveszter

CIGÁNY INTEGRÁCIÓS PROBLÉMÁK

Kölcsey Intézet

Budapest

2003

Elektronikus másodkiadás 2012

(A szerző engedélyével)

TARTALOMJEGYZÉK

A ROMA ETNIKUM, MINT BŰNÜLDÖZÉSI PROBLÉMA	4
A romák integrációs problémái Európában	4
A roma-kérdés Magyarországon	5
A romákkal kapcsolatos társadalomtudományi kutatás eredményei a rendszerváltás időszakáig	6
A cigánysággal kapcsolatos koncepciók és politikák 1990-2000	8
A romák és a bűnüldözés	18
A romákkal kapcsolatos kriminológiai kutatás eredményei	19
Elméletek	20
EMPIRIKUS KRIMINOLÓGIAI KUTATÁSOK	22
Országos börtönfelmérés (BV-1000)	22
A váci fegyintézetben végzett kutatás eredményei	23
a) Módszertani eredmények	23
b) Szociális mutatók	24
c) Kriminológia mutatók	25
d) Következtetések	26
e) Kritikák	28
A 2000-2001 évi empirikus kutatás eredményei	29
a. A kutatás előkészítése, lebonyolítása a terepen	29
b. Reprezentativitás	30
c) A minta etnikai összetétele	33
d) A megkérdezettek életkora	34
e) Iskolázottság és annak változása az apák generációjához mérten	36
f) Lakóhely és migráció	39
fa) A lakóhely megyéenként	39
fb) Migráció	40
fc) A megkérdezettek lakhelye településtípusok szerint	42
g) Lakásviszonyok változása a szülőkhöz viszonyítva	43
h) Az életszínvonal változása az elmúlt 10 évben	45
i) A megkérdezettek nevelői és testvérei	46
j) A neveltetés részletesebb körülményei	47
k) A megkérdezettek jelenlegi családja	49
l) A válaszadók foglalkozása és megélhetése a börtönbekerülés előtt	51
m) Bűnözésre hajlamosító tényezők a megkérdezettek ifjúkorában	54
ma) Áldozattá válás és bűncselekményre kényszerítés fiatal korban	54
mb) Az első bűncselekmény segítői	54
mc) Más bűnözésre hajlamosító tényezők az előéletben	55

md)	Életkor az első bűncselekmény idején	56
n)	A bűncselekmények elkövetésének indokai	56
o)	A bűncselekmény előkészítése, egyéni vagy csoportos végrehajtása	57
p)	A megkérdezettek cselekményeinek szerkezete	58
q)	Büntetések száma és a börtönben töltött idő	60
r)	Negatív tapasztalatok az előzetes letartóztatás folyamán	60
s)	Tapasztalatok a börtönben	62
t)	Testi és mentális egészség	63
u)	Összegzés	64
Interjúk a Büntetés-végrehajtás Központi Kórházában		
Néhány javaslat a börtönben fogvatartottak reintegrációjához		70
FÜGGELÉK		71
Ábrák		72
Kérdőív 2001		82
A szerző romákkal foglalkozói publikációi (2003-ig)		87

A roma etnikum integrációs problémái

A romák beilleszkedési nehézségeivel, alkalmazkodási problémáival és nem utolsósorban kriminalitásával kapcsolatos problémakör távolról sem új keletű, sőt viszonylag hosszú, történelmi idővel mérhető múltra tekint vissza Európa egészében, de különösen a romák bevándorlása és időleges vagy végleges letelepedése kapcsán erősen érintett közép-európai régióban, így Magyarországon is. A romák európai története szorosan összefonódik e népesség – jelentős része esetében sikertelen – integrálódási kísérleteinek, a többségi társadalmak változó tartalmú és módszerű integrálási és problémakezelési kísérleteinek történetével, valamint a bűnüldözés történetével.

A romák integrációs problémái Európában

A ma még megnyugtatóan nem tisztázott előtörténetű romák a 15. század elejére érkeznek Közép-Európába. Későn jövek voltak, de a késő középkori illetve kora újkori társadalmi környezetben beilleszkedésük nem volt eleve reménytelen. Jóllehet a befogadó társadalmak komoly kísérleteket tettek csoportjaik integrációjára, a romák vagy – általánosabb (és közkeletűbb) megjelöléssel élve, a cigányok - főképpen hagyományos, speciálisan periférikus és peripatetikus megélhetési módjuk következtében mégsem voltak képesek integrálódni a fennálló társadalmi viszonyok közé, és igen gyorsan magukra vonták a törvény szigorát. A természeti és társadalmi környezet kiélésére irányuló – peripatetikus - életmódjuk kiváltotta a letelepült és gazdagságában lassan gyarapodó paraszti és városi népesség félelmét, haragját. Egyre gyakoribbá válnak a cigányüldözések. A 18. században felvilágosult abszolutizmusai centralizált és voluntarista módon, a 19. századi jogállamok humanista eszméktől vezérelve tesznek ismét – jobbára megint csak sikertelen, vagy csak korlátozottan sikeres - kísérletet tömeges beillesztésükre. A korabeli társadalmak és intézményrendszereik részben a cigányokkal kapcsolatosan előítéletté kövesedett negatív hagyomány, részben a mindennapi negatív tapasztalatok mentén főként közbiztonsági fenyegetésként észlelték a romák jelenlétét. A romákkal kapcsolatos integrációs és diszkriminációs törekvések a mindennapok szintjén közvetlenül vagy áttételesen a kriminálprevenció és/vagy a bűnözéstől, illetve azzal összefüggésben más szociális mozzanatoktól való félelem csökkentésének szolgálatában álltak. Problémáikat Európában a többségi társadalom átlagától eltérő gondolkodás- és életmódokkal szemben megnyilvánuló egyre nagyobb türelem ellenére lényegében máig nem sikerült megnyugtatóan megoldani. Az európai romák ma is mindenütt messze alacsonyabb szociális és egészségügyi mutatókkal rendelkeznek, mint a többségi népesség átlaga. Az iskoláztatást alulértékelő hagyományrendszerük – és általában a többségi társadalmak intézményrendszerével való együttműködést elutasító magatartásuk - miatt igen hátrányos helyzetben vannak az oktatásban. Legtöbbjük nem szerez szakmai végzettséget vagy csak igen alacsony szintűt. Igen magas körökben a látszólagosan vagy valóságosan visszamaradott valamint a magatartási zavarokkal küszködő gyermekek aránya. Egy német vizsgálat tanúsága szerint a cigány gyermekek tanulási iránti motiváltsága a nem cigány hajléktalanok gyermekeinél tapasztalt igen alacsony

szintet sem éri el. Ezen a problémán az időközben igen toleránssá vált európai iskolarendszer sem tudott segíteni.¹

Beilleszkedési nehézségeik súlyosságát jelzi, hogy Európa-szerte igen jelentős körökben a bűnözés, különösen a vagyon elleni cselekmények aránya magas.² Német rendőri források szerint egyes kriminális csoportjaik a napközbeni lakásbetörésekre specializálódtak, évente a gyanúsítottak (!) mintegy 6%-a kerül ki ebből a körből.

A roma-kérdés Magyarországon

Szerkezetében és okaiban hasonló, de a roma népesség nagyobb lélek- és arányszámából következően súlyosabb helyzettel kellett korábban is, és kell ma is szembenéznünk Magyarországon. A cigányság problémája hazai társadalompolitikánk talán legneurálgikusabb pontja. A 17. század végére a cigányok egyre problematikusabb helyzete lassan cigány-kérdéssé sűrűsödött össze, amely a cigányoktól életmódjuk megváltoztatását, a politikától tervszerű intézkedéseket követelt. A cigányság máig tartó társadalmi integrációjának alapjait a felvilágosult abszolutizmus erőszakos jóindulata vetette meg, amely a kor univerzalista, humanista, ökonomista és edukacionalista szellemében fogott a cigányság problémájának megoldásához.³ A cigányság a 19. század folyamán lassan kezdett kilépni az etnikai és életmódbeli izolációból, és elindul egyfajta kezdetleges - kisebb csoportjaik, főként a magyar vagy zenész cigányok a rohamos - integráció felé. Ezzel párhuzamosan újabb vándorló oláh és beás cigány csoportok telepedtek be a román fejedelemségek területéről Erdélybe, onnan pedig a királyi Magyarország belső vidékeire⁴. 1848-ig több helytartótanácsi rendelet próbált sikertelenül gátat vetni a vándorcigányok beáramlásának, további kóborlásának és az ezzel járó közbiztonsági veszélyek fokozódásának. A 19. század folyamán született rendelkezések és rendelettervezetek vezérelve az volt, hogy az integrálatlan, nyomorúságos életmód a bűnözés melegágya, tehát - főként neveléssel, de akár kényszerrel is - meg kell akadályozni, hogy a cigányság teljesen a társadalom perifériájára szoruljon. Az 1893. évi népszámlálás mintegy 275.000 cigányt talált. 40%-uk Erdélyben, 60%-uk az ország belső vármegyéiben, Hajdú, Bihar, Szabolcs, Heves, Baranya, Nógrád területén élt. 88%-uk már letelepedett, a többség - az akkori fogalmak szerinti - már háznak nevezett alkalmatosságban, 34% a községek közelében putri-negyedekben lakott, csak egy elenyésző kisebbség, 8-12% nomadizált. Csupán 10%-uk volt muzsikus, a többi napszámos, vándoriparos, kereskedő vagy - polgári értelemben - foglalkozás nélküli. Gyermekeik 70%-a nem járt iskolába. Rövid ideig a cigányok is haszonélvezői voltak bizonyos fokig a kiegyezést követő gazdasági fellendülésnek, a század végére azonban a gyári tömegcikkipar feleslegessé tette a cigány háziipari foglalkozásokat, ezért felületes integrációjuk is félbeszakadt. (Tudni kell, hogy a házi- és vándoriparosi valamint vándorkereskedői réteg által lefedett piaci szegmensen belül a cigányok csak igen kis hányadot mondhattak magukénak, ez a piac lényegében más magyarországi nemzetiségek, zsidók, oláhok, tótok és rácok kezében volt.) A 2. világháború után végképp elzáródott a hagyományos cigány foglalkozások üzésével kapcsolatos megélhetés lehetősége. A piacok központosítása és a tervgazdaságon alapuló elosztás feleslegessé tette a cigány kisiparosok, vándorló mesteremberek, házaló

kereskedők, állatkereskedők munkáját. A hirtelen és erőltetett modernizáció a cigányokkal együtt kizárt mindenkit a munkaerőpiacról, aki nem rendelkezett a minimális iskolázottsággal, írni-olvasni tudással valamint az ipari társadalmak munkaritmusához szükséges fegyelmezettséggel és alapvető gazdálkodási és/vagy szakmai ismeretekkel. A cigányság sorsában a nagyszabású és következetesen keresztülvitt változásokat az 1956. utáni humanizált kommunizmus hozta meg. Kádár szocialista rendszere az 56 előtti hatalom-centrikus politika kizárólagosan represszív rendőri-közbiztonsági szemlélete mellé politikai, munkaerő-gazdálkodási és demográfiai okokból odaillesztette a szociális, kulturális és nem utolsósorban a gazdasági szempontokat. A konkrétumok jegyében fogant az MSZMP Politikai Bizottság 1961. tavaszi határozata a cigányság szociális helyzetének megjavításáról, munkába állításáról és átneveléséről.⁵ Megkezdődött a cigányság 'feketevonatos' vonulása az ipari centrumok és nagyvárosok felé. A 80-as évek közepére, a férfiak döntő többségének munkába állásával lassan, de biztosan megindult a cigányok fiatalabb nemzedékei körében a városi népesség gyarapodása, a faluban élők arányának csökkenése. Csökkenni kezdett a családnagyság, valamelyest javult az egészségügyi és oktatási helyzet, megindult a törzsilleg, nyelvilleg és foglalkozási csoportok szerint is erősen szétforgácsolódott cigányság belső integrációja, etnikai egységesülése.

A romákkal kapcsolatos társadalomtudományi kutatás eredményei a rendszerváltás időszakáig

Az MTA Szociológiai Intézetében Kemény István vezetésével külön kutatócsoport kezdett foglalkozni a cigányság szociális helyzetével, illetve annak változásaival. 1971-ben lefolytatott országos reprezentatív felmérésük eredményét 1976-ban tették közzé. Időközben elindultak más irányú, főként az előítéletességgel foglalkozó kutatások is.⁶ Kemény kutatása a magyarországi teljes cigány népességet 2%-os mintából kiindulva mintegy 300.000-re, az akkori összlakosság 3%-ára becsülte, és viszonylag megbízható képet nyújtott területi megoszlásukról, nyelvhasználatukról, iskolázottságukról, lakásviszonyaikról, jövedelmi, foglalkoztatási és lakásviszonyaikról. Röviddel később két másik felmérés is készült⁷, amelyek kisebb eltérésekkel lényegében megerősítették az MTA-kutatás eredményeit. A 80-as évek elején a cigányság létszáma 350.000 és 400.000 között lehetett. A kutatások alátámasztották azt a tapasztalati tényt, hogy a cigányság legnagyobb része az ország északkeleti régióiban, különösen Szabolcs-Szatmár és Borsod, a Dunántúlon Baranya és Somogy megyékben helyezkedik el. A felmérések szerint közel 80%-uk falvakban, jobbára kisközségekben lakott, 20%-uk városi lakos volt, miközben többségi társadalom lakhelyei fele-fele arányban oszlottak meg város és falu között. Mintegy 60%-uk az akkor körülbelül 2000 cigánytelepen lakott, 80%-uk már magyar, 8%-uk román anyanyelvű volt, a többiek anyanyelve valamelyik cigány nyelvjárás volt. Átlagosan közel 5 fős családnagyságuk messze meghaladta a magyar átlagot és igen rossz egészségi állapot jellemezte őket, amihez hozzájárult egészségtelen életmódjuk és táplálkozási hiányosságai mellett a korai valamint túl késői gyermekvállalásból eredően a sérült gyermekek magas aránya is. Átlagéletkoruk ennek következtében mintegy 10 évvel alatta maradt a többségi népességnél mértnek. Súlyosan hátrányos szociális helyzetükből következően kiugróan

magas volt körükben az alkoholisták, rokkantak, koraszülöttek, állami gondozottak, valamint a létüket szociális segélyekből tengetők száma és aránya. Az iskoláztatásra a szülők kevés gondot fordítottak, a gyermekek többsége alig vagy egyáltalán nem járt iskolába, ennek következtében általánosan jellemző volt az analfabétizmus. Egy főre eső jövedelmük az országos átlag alig egyharmada körül mozgott.

A cigányok a 80-as évek elejétől kibontakozó, jelentősebb forrásfelhalmozást lehetővé tevő második gazdaságba nem – illetve csak kevesen - tudtak bekapcsolódni. Nem sikerült leküzdeniük szegregált helyzetüket. A kultúraltabb, jobb módú lakókörnyezetbe telepítés a helybeliek és betelepülők közti civilizációs szakadék miatt nagyjából nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A cigányok a legképzetlenebb és legkevésbé preferált képzettséggel bíró munkavállalókként első áldozatává váltak a 80-as években bekövetkező gazdasági hanyatlásnak, majd válságnak, illetve a vele járó tömeges munkanélküliségnek. Eközben lassan változott értékrendszerük, amely pauperizált változatban leképezte a többségi társadalom jóléti-fogyasztói igényeit. Szerény körülményeik között a 80-as évek elejére-közepére bekapcsolódtak a technicizálódásba és a motorizációba. A városokban megindult a romák által sűrűbben lakott részek gettósodása. Budapest belső kerületeiben a cigány lakosság aránya a 80-as évek közepe óta megháromszorozódott.⁸

A cigányság esetében egy középhosszú, felületes integrációs periódusra rövid és mélyreható remarginalizáció (valamint előreláthatólag az abban való középhosszú megrekedés) következett be, amely minden lényeges és mérhető szociális mutatójukra kiterjed.⁹ Az iskolázottsági adatok az általános iskolai valamint a szakmunkás végzettségük számának jelentékeny emelkedéséről tanúskodnak, miközben a befejezett gimnáziumi és felsőfokú végzettségük - egyébként is elenyésző - aránya a mai fiatal korosztályok körében stagnál, vagy relatíve fokozatosan csökken.¹⁰ Az általános iskolát küzdelmesen¹¹ befejező roma gyermekek alig 3%-a kerül középiskolába, amiből 40% hamarosan lemorzsolódik. Kemény István megállapítás szerint a középiskolai továbbtanulás esélyei a cigányok körében 1971 óta semmit sem javultak.¹² A felsőfokú végzettségek arányváltozásainál viszont az identitásvesztést, illetve identitásváltást kell figyelembe venni. Mára újra tömegesen fordul elő egyes helyeken, hogy a roma gyermekek a kötelező alapfokú iskoláztatás törvényi előírása ellenére sem járnak iskolába. A cigányság átlagos képzettségi színvonala 1984-1985 óta abszolút értékben összességében távolodni látszik a magyarországi átlagtól. A szakmunkás-végzettségek sokasodása, mint pozitív mutató értelmezésében figyelembe kell venni, hogy rendszerint kevésbé keresett szakmákról van szó, a végzettséget megszerzők rögtön munkanélkülivé válnak. A romák legnagyobb része a 80-as évek végén vagy a 90-es évek elején vált munkanélkülivé. Átlagos munkanélküliségük meghaladja a 60%-ot, de bizonyos hátrányos helyzetű alrégiókban¹³ eléri a 80%-ot, egyes javarészt romák által lakott – például baranyai – kisközségekben megközelíti akár a 100%-ot is. A cigány munkanélküliek nagy hányada mára kikerült a munkanélküli-ellátásból, és a jövedelempótló támogatás rendszeréből is. A munkanélküli ellátás szigorodó feltételrendszere tovább súlyosbítja helyzetüket.¹⁴ Az átképzési projektek legtöbbször el sem jutnak a potenciális roma munkavállalókhöz, vagy hatástalanok maradnak, hiszen eleve képzetlen és a képzést kevésre tartó embereket nehéz piacképes tevékenységekre

átképezni. A romák közmunka keretében történő – társadalmi célzatában „szintentartó” – foglalkoztatásával kapcsolatos elképzelések nem váltották be az ezekhez fűzött reményeket.

A cigányság körében tapasztalható - önmagukban pozitív - demográfiai jellegzetességek (sok gyermek, kevés idős ember, fiatal átlagéletkor¹⁵) ma a nyomor és halmozott hátrányok mennyiségileg és minőségileg rohamos bővített újratermelését jelentik.¹⁶ A jelenlegi tendenciákat figyelembe véve azzal kell számolni, hogy a következő évtizedeken a társadalom összesített mutatóit is jelentékenyen és kedvezőtlenül fogja befolyásolni, hiszen becslést adatok szerint 2015-ben a romák 750.000-es tömege a magyarországi lakosság 8%-át fogja adni.¹⁷ Az utóbbi években született gyermekek 12%-a roma származású. Ladányi János becslése szerint az első 4 általános iskolai osztályba járó cigány gyermekek aránya országosan 1971-ben 1,2%, 1986-ban 2,4%, 1992-ben 3,6%, Budapesten 1992-ben 4,9%, a főváros VIII. kerületében 24,3% volt.¹⁸

A cigánysággal kapcsolatos koncepciók és politikák 1990-2000

A kisebbségi törvénynek köszönhetően a cigányság mára Magyarországon *politikai tényezővé* vált, mind belpolitikai, mind külpolitikai értelemben. Nem utolsó sorban egyes nemzetközi és hazai politikai és társadalmi szervezetek bábáskodásával kitermelődött politikai *vezetőrétege*, amely megteremtette saját szervezeteit és saját nyilvánosságát. Ezek a helyüket kereső politikai és média-elitek és az általuk képviselt szervezetek meglehetősen kiforratlan, éretlen állapotban vannak. Szétforgácsoltságuk és belső, a választott képviselői szervezetek legitimitását is kétségbe vonó harcaik – ma még - részben alkalmatlanná teszik őket az általuk képviselni vélt kisebbség eredményes képviseletére, hiteles, pozitív megjelenítésére, reális, hosszú távú helyzet- és esélyfelmérésre, koncepciókészítésre, a többségi társadalom és intézményei felé partneri viszony kialakítására.¹⁹

Az említett kisebbségi elitnek nincsenek egyértelmű eszmei, politikai, szervezeti és személyi kristályosodási pontjai, ennek következtében politikai magatartását és állásfoglalását legtöbbször más, súlyosabb politikai erők függvényeként és eszközöként vagy alkalmi érdekektől vezéreltetve alakítja ki és változtatja²⁰, a politikai mezőben – még a nemzetiségi kisebbségek játszmáiban is - szerepe sokkal inkább a labdáé, mintsem a játékosé.²¹ A politikus cigány a saját tevékenységi területén ugyanolyan marginális marad, mint nem politikus sorstársa a hétköznapokban. Értékét felhasználhatósága szabja meg.²² Amikor egyes cigány képviseletek nyomásgyakorló csoportként igyekeznek fellépni, ezt rendszerint náluk lényegesen jelentősebb erőntényezők háttértámogatásával és céljai érdekében, kvázi szövetségesként, de alárendelt helyzetben teszik. A cigány elit belső kiegyensúlyozatlanságát és a külső nyomásgyakorlással szembeni kiszolgáltatottságát fokozza, hogy tagjainak nem jelentéktelen részét megélhetési okok kötik a politikai tevékenységhez, ezért egyesek a kisebbségnek és a többségnek egyaránt kárt okozó, a társadalmi és etnikai szakadékokat mélyítő magatartástól sem riadnak vissza. Egyes érdekvédelmi szervezetek a többségi társadalomhoz fűződő partneri viszony, érdekegyeztetés, konfliktuskezelés, kölcsönös

társadalompedagógia kialakítása helyett a jogfosztottak polgárjogi harcának álarcában, a pozitív diszkrimináció²³ elvével visszaélve, a differenciálatlan „másság” fogalmával és kettősmércékkel operálva, önmagukat szellemi és politikai gettóba zárva ellenségként utasítják el a többségi társadalom nagyobbik részét és annak segítő törekvéseit.²⁴ Egyes vélemények szerint roma vezetők egy szélsőséges csoportja több év óta tudatosan etnikai színezetű konfliktusokat gerjeszt.²⁵ Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a korábbi radikális hangvételt az utóbbi időben felelősségteljesebb hangütés váltotta fel.

Bár a cigányság elitjének és civil szervezeteinek nem kellő érettsége ma még és hosszú távon is gátolja a cigány társadalom hatékony külső érdekképviseletét és belső érdekegyeztetését, a cigányság önszerveződő kulturális, társadalmi és gazdasági aktivitásának jelentős részét már ma is ezek szervezik vagy - távlatban - fogják szervezni. Ezért esetükben fokozottan figyelembe kell venni az időtényezőt, és az oktatáson, elitképzésen keresztül támogatni kell érési folyamatukat.

A fentiek különös – hovatovább nemzetbiztonsági vonatkozásoktól sem mentes – veszélyei Magyarország nemzetközi helyzetéből adódnak, hiszen látni való, hogy a cigányság helyzete és egyes képviselőinek megmozdulásai az ország külső megítélésének és befolyásolásának egyik fontos tényezőjévé váltak.²⁶ Külpolitikai tekintetben ezért különös súlyt kell helyezni a romakérdés összeurópai dimenzióira, a nemzetközi szervezetek hatékonyabb bevonására és az EU-támogatások hatékony felhasználására²⁷, valamint Magyarország nemzetközi és regionális összehasonlításban kiemelkedő „esélyegyenlősítő” kisebbségpolitikájának népszerűsítésére, illetve hiányosságainak tárgyilagos bemutatására.

A valóban koncepciózus és helyi szinten is aktívan cselekvőképes kisebbségi elit valamint pozitív kisebbségi azonosságtudat és többségi megítélés kialakulását azonban hosszú távon szintén akadályozza, hogy az országos politika két nagy *ideológiai erőterében* a cigánysággal kapcsolatban kontroverz áramlatok vannak jelen.

A nemzeteszme meghaladására törekvő, azzal a kisebbségi közösségeket és tudatokat taktikailag szembehelyező, összességében ahistorikus szemléletű *emancipatórikus* ideológiai mezőben²⁸ a cigányság a nemzeti-faji elnyomás, diszkrimináció,²⁹ aktuálisan a részlegesen elmaradott társadalmi berendezkedés és tudat áldozataként jelenik meg. Az amerikai polgárjogi mozgalmak tapasztalatain nevelődött vonulat képviselői a pozitív diszkrimináció fogalmi bázisára támaszkodva a cigányság támogatását a társadalmi és egyéni teljesítménytől független „rászorultság” alapján, sokszor a többségi társadalom és esetenként a törvényesség rovására (pl. lakásfoglalók támogatása³⁰) látják megvalósíthatónak. Logikai rendjükben elsődleges a kisebbség egészének felemelése, ezt követheti a kisebbségi középosztály megeremtődése. A többségi társadalommal szembeforduló, a kisebbségeket többletjogokkal felruházó és az előítéletes magatartás vagy véleménynyilvánítás látszatát is büntető törvénykezés időlegesen a felszínen eltüntetheti, rejtőzködővé teheti ugyan a diszkriminatív megnyilvánulásokat, de nem változtatja meg a mögöttük meghúzódó attitűdöket.³¹ (A problémához lásd még az antidiszkriminációs törvénnyel és a gyűlöletbeszéd tilalmával foglalkozó részt alább!). A magyarországi kisebbségek és a határon túli magyar

nemzetrészek problematikáinak szembefordítása semmiképpen sem szolgálja a nemzeti (sic!) konszenzuson alapuló kisebbség-koncepció ügyét.³²

A keresztény-szociális indíttatású *nemzeti ideológiák* hangsúlyozzák a kisebbség saját csoportos és főleg egyéni felelősségét a felemelkedés lehetőségeinek kihasználásáért vagy elmulasztásáért. Ezért a támogatást az adott kisebbség és az ahhoz tartozó egyén teljesítményétől és alkalmazkodásától teszik függővé. Koncepciójukban elsőbbséget élvez a kisebbségi középosztály kialakítása, amely aztán maga után húzhatja az alacsonyabb rétegeket. Míg az emancipatórikus álláspont a kisebbséget a maga elkülönülő sajátosságaival egyetemben *elfogadtatni* igyekszik a többséggel, addig a nemzeti ideológiák a kisebbség alkalmazkodását feltételezve a nemzetbe való *befogadásra* törekszenek, a nem alkalmazkodók esetében azonban a szociális kirekesztődést helyezik kilátásba. Látni kell azonban, hogy egy teljesítményelvű társadalomban a szociális igazságosság nem képzelhető és nem szakítható el az egyéni (vagy csoportos) teljesítmények mérlegelésétől, ugyanakkor a szociálisan leszakadt csoportok jóléti, oktatásügyi és munkaerő-politikai szinten tartása, és ezzel a mobilizáció kapuinak nyitva tartása elengedhetetlen.

Bár a cigányság ***önkormányzatiságának*** megteremtése kétségtelen siker, a rendszer, nem utolsó sorban a kisebbségi törvény hiátusai, főként az identitásválasztás parttalan lehetőségei és manipulálhatósága valamint a választások rendszere - a többséghez tartozók is választják a kisebbségi önkormányzatot - miatt számos sebből vérzik.³³

A kisebbségi jogok országgyűlési biztosának 2001. évi beszámolója megállapítja: „[...] a hozzánk érkezett [...] panaszok [...] szerint a megválasztott kisebbségi önkormányzati képviselők közül sokan valójában nem tartoznak az adott közösséghez. Volt, akit vélhetően csak azért választottak meg, mert neve a betűrendes felsorolás miatt elől állt a szavazólapon. E képviselőknek nem volt semmilyen személyes kötődésük az adott kisebbséghez, csupán azért indultak e közösség jelöltjeként, mert így volt esélyük a mandátum megszerzésére. [...] A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény [...] normatív alapelve az önazonossághoz való jog. A szabad identitásvállalás elvéből következően a kisebbséghez tartozás alapja nem a külvilág vélekedése, hanem az egyén önkéntes, belső vállalása. Emiatt jogilag nem kérdőjelezhető meg annak nyilatkozata, aki magát valamely kisebbségi közösség tagjának vallja. A hatályos választójog a kisebbségi önkormányzati választáson jelöltként való részvételt nem köti a nemzetiséghez tartozáshoz, ebből következően bárki dönthet úgy, hogy akár ciklusról ciklusra más közösség "színeiben" kísérli meg a mandátumszerzést. [...] Álláspontunk szerint nem engedhető meg, hogy politikai vagy gazdasági érdekek által vezérelve bárki választási ciklusonként váltogassa identitását, mert ez egyértelműen joggal való visszaélés és a speciális kisebbségi jogok lejáratása”. Súlyos hiba, hogy a kisebbségpolitika, különösen annak gyakorlati végrehajtása a cigányság esetében végzetesen összekeveredik a szociálpolitikával, jóllehet utóbbinak „színvaknak” kellene lennie. A cigány kisebbségi önkormányzatok, nem utolsó sorban pénzügyi okokból, szükségszerűen szembekerülnek a cigány civil szervezetekkel, az OCÖ tevékenysége, az elit éretlenségéből adódóan, szükségképpen belső és külső harcokban, politikai válságkezelésekben aprózódik szét szakmai aktivitás helyett. Sem

az önkormányzatoknak, sem a cigány civil szervezeteknek nem sikerült ez ideig szakmai tevékenységükhöz megfelelő szakemberekből álló – helyi és országos - háttérteremteniük, pedig ez rendkívül fontos lenne. Miután a cigány szervezetek a Magyarországon tevékenykedő nemzetközi segítő szervezetek háttérmunkája ellenére is képtelennek bizonyultak perspektivikus integráció-tervezetek kidolgozására, az általuk képviselt problémáinak hiteles megjelenítésére, kicsiben leképezték az országos politikai csatározásait és botrányait, a többségi társadalom ma nem indokolatlanul teszi fel a kérdést, hogy a kialakult cigány politikai és média-elit valóban az általa megjeleníteni kívánt kisebbséget képviseli-e, vagy csupán önmagát egyéenként vagy csoportonként.

Mint jeleztük, a *magyar társadalompolitika* az elmúlt három demokratikus kormányzati periódusban mind országos, mind ágazati és helyi szinten ugyancsak adós maradt megfelelő, konzisztens és átfogó, legalább nagy vonalaiban tisztázott és nemzeti konszenzusra kimunkálására alkalmas cigányság-politikai kidolgozásával.³⁴ Igaz ez a romákkal kapcsolatos bűnmegelőzési bűnüldözési vonatkozásokra is, amelyek néhány aspektusáról a későbbiekben lesz szó lesz. A következőkben bemutatott néhány részterületen folytatott kutatások és javaslatok a témával kapcsolatos szorgos és folyamatos háttérmunkát szemléltetik.³⁵

A magyarországi romák *demográfiai* mutatóinak prognosztikus értelmezésében nincs egyetértés a kutatók között. Egyes becslések szerint a népszámlálásban rögzített roma népesség csupán 30 %-a tényleges lélekszámmal, a kutatások viszont többnyire nem számolnak az identitásváltás jelenségével. A számszerű becslések különbségein túlmenően azonban egyetértés mutatkozik abban, hogy a romák körében népességrobbanás zajlott le, bár a termékenységi arányszám fokozatosan csökken, így a roma kisebbség természetes szaporulata a halálozás figyelembevételével évente mintegy 10.000 főre tehető. Így 2050 körül arányszámuk a 900.000 főt is elérheti, ennek mintegy 40 %-a várhatóan gyermek lesz. A roma népesség területi megoszlása igen kiegyensúlyozatlan egyes megyékben – B.A.Z. és Szabolcs-Szatmár-Bereg – meghaladja a 4 %-ot, ezek egyes falvaiban a 20 %-ot. A falvakban élő romák aránya országosan - az össznépesség átlagát közel 30%-kal meghaladóan – még ma is 60% körül mozog. A roma népességrobbanás egy több évtizedes országos népességcsökkenési hullámmal egyidejűleg következett be, amely etnikai feszültségek, regionális és kistérségi válságjelenségek forrásává vált. A kutatók szerint elengedhetetlen a roma társadalom megbízható, de politikailag korrekt számbavétele, az identitás alakulásának vizsgálata, és a felelősségteljes családtervezés támogatása. A kutatás annál is fontosabb, mert alig vannak ismereteink, például a roma társadalom rétegződéséről, a kiemelkedők integrációs mintáiról, vagy az asszimilációs folyamatokról, miközben a hétköznapok tapasztalatai szerint a cigányság körében jelentős, szociális differenciálódás, integrálódás és asszimiláció van jelen.³⁶

A cigányok körében mutatkozó jelentékeny regisztrált és regisztrálatlan *munkanélküliség* enyhítése érdekében a kutatók, főként Kemény és Kertesi, elsősorban az oktatásra teszik a hangsúlyt, amikor a roma fiatalok 18 éves korig történő kötelező középfokú oktatását javasolják. Emellett javasolják a 18 év alatti munkanélküli fiatalok

kötelező nyilvántartását, a közhasznú munka és a képzési programok összekapcsolását, a tartós munkanélküliek reaktiválását, ennek érdekében a minimálbérnél alacsonyabb fizetések átmeneti engedélyezését, a bérjárulékok elengedését, a támogató intézkedéseknek a regionális fejlesztési programokkal és országos projektekkel (útépítés, katasztrófavédelem) való összekapcsolását. E tartalmas oktatás és munkaerő-politikai javaslatok hiányossága, hogy alkalmazásukat az adott etnikai csoporthoz, nem pedig a szociális réteghez való tartozáshoz kötik. A 8-9 %-osra taksált országos regisztrált munkanélküliségi mutató mellett a munkaképes korú lakosság 57 %-os foglalkoztatásai mutatójából kiszámítható, hogy a regisztrált és nem regisztrált munkanélküliség együttesen 43 %. Ez a súlyos helyzet pedig nem csak a cigányokat érinti, ezért is nehéz külön „cigány szociál- és munkaerő-politikát” elképzelni.

Az *oktatás*³⁷ területén kiderült, nem létezik univerzális megoldás. A ma még általánosan uralkodó deficit-elmélet helyett célszerű lokális, a szubszidiaritás elvét figyelembe vevő programok kidolgozása, amelyek az adott területi és más speciális hátrányok leküzdésére, a felzárkózásra, az egyéni és csoportos, főként gazdasági motivációra és az alkalmazható szakképzésre helyezik a hangsúlyt (pl. teljes oktatási időt kihasználó iskolák, munkapiaci képzések, etc.). A deficit-elméletekben meghúzódo káros sztereotípiák három mozzanata külön figyelmet érdemel. Az „ingerszegény környezet” mozzanatával operáló elméletek többé-kevésbé hospitalizálódtak, szociálisan visszamaradott cigány gyermekek tömegével számolnak, miközben a mindennapi pedagógiai tapasztalat ennek szögesen ellentmond, és sokkal inkább arra enged következtetni, hogy a roma gyermekek beilleszkedési zavarait etnokulturális, a viselkedés-mintákban rejlő tényezőkben, a megoldást pedig nem csak a felzárkóztatásban kell keresnünk. Egy másik elterjedt vélekedés az iskolarendszer „diszfunkcionális” működését helyezi előtérbe. Miután az iskola az „átlagos” képességű és átlagosan szocializált gyermekek tömeges oktatására hivatott, az iskolarendszer, amelyben nem csak a hátrányos, hanem a kiemelkedően tehetséges tanulók is hátrányt szenvednek, nem diszfunkcionálisnak, hanem monofunkcionálisnak nevezhető. Ezért szükséges a speciális igényeket kielégítő párhuzamos, vagy háttérintézmények kiépítése. Az elkülönülő versus vegyes oktatás kérdését – főképpen helyi szinten - továbbra is vizsgálni, és differenciáltan értelmezni kell. A nyelvileg és kulturálisan részben és önkéntesen elkülönülő (sic!), egy- vagy két-tannyelvű nemzetiségi oktatás ugyanis megfelelő – a mesterséges elkülönítés és a hátrányok tartósítása ellen dolgozó³⁸ - infrastrukturális és pedagógiai háttérrel nem járhatatlan út, sikereit más nemzetiségek esetében az ilyen oktatási formák terjedésének országos tendenciája is jelzi.³⁹ A helyi önkormányzatoknak kisebbségi oktatásra juttatott állami pénzek pontos célba juttatása pusztán szabályozási kérdés.

A roma tanulók szocializációs problémái vagy azok túlhangsúlyozása nem nehezítheti a közösségi szocializációs folyamatot. A tehetséges cigány fiatalokat hozzá kell segíteni a felsőbb iskolai képzésekben való részvételhez⁴⁰, és a társadalmi ellátórendszerekben való munkavállaláshoz. Amikor a cigány gyermekekkel és szülőkkel szembeni iskolai kirekesztést ostorozzuk, figyelembe kell venni, hogy az iskola és a többséghez tartozó szülő általában nem a romák etnikai minőségét, hanem járulékos, az intézményi munkát hátráltató, a tanulók többségét látszólagosan vagy valóságosan veszélyeztető szociális minőségeit utasítja el. Figyelembe véve az alsóbb iskolai szintek két évtizedes

szerkezeti és infrastrukturális erózióját, a megélhetési problémákkal küzdő, hivatástudatában és szakmai felkészültségében egyre gyengülő pedagógus-nemzedékeket, egyáltalán nem zárható ki, sőt valószínűsíthető, hogy a problémás gyermekek „lepasszolásának” törekvése és technikája az utóbbi két évtizedben erősödött és finomodott – még a többségi társadalom irányában is (pld. diszlexiás, diszgráfiás, hiperaktív⁴¹ gyerekek átirányítása más, speciális, gyakran magánintézményekbe). Ez a jelenség fokozottan érinti a halmozott nehézségekkel küzdő cigány gyermekeket, akiknek szülei az oktatási korrekció piaci költségeit nem tudják megfizetni. Ez azonban nem elsősorban diszkriminációs, hanem az oktatáshatékonyság általános romlásával összefüggő strukturális deficit, amely mindaddig fennmarad, amíg nem tudjuk (vagy akarjuk) egyénenként pontosan definiálni és differenciáltan kezelni a különösségek minőségét és megteremteni a megfelelő képzési alrendszereket. Kiemelkedő jelentőségűnek tartom a felnőttoktatás területén kommunikációs stratégiákkal bővített, a helyi lehetőségekhez és piaci igényekhez illesztett multiplikációs rendszerű szakmai célprogramok kidolgozását.

A magyar *egészségügy* rendszere sem strukturális, sem kommunikációs tekintetben nincs felkészülve a cigányság rossz testi és mentális egészségi állapotjának kezelésére. Fel kell tehát tárni azokat a szervezeti és emberi forrásokat, amelyek egészségügyi helyzetük javításához hozzájárulhatnak: cigány fiatalok széles körét egészségügyi pályára felkészíteni, a családtámogatási és -tervezési és felvilágosítási rendszert megerősíteni. Az egészségügyi ellátórendszerek formális és informális piacosodása a romák esetében további hátrányok kialakulását eredményezi. A probléma megoldásának előfeltétele az egész egészségügyi ellátó rendszer gyökeres reformja és rekapitalizása. Hasonló mondható el a *lakáspolitikáról* is, annak hangsúlyozásával, hogy ott is, akárcsak a vagyonbiztonság más területein a jogbiztonságnak és törvényességnek mindenben tekintetben elsőbbséget kell élveznie az önkényes cselekvésekkel, jogsértésekkel szemben. Különösen igaz ez a vagyoni helyzetében, jogaiban és biztonságérzetében megtépázott magyar társadalomban. Az etnikai minőség ezen a területen sem generálhat a törvényekben megszabottakon felül külön-jogokat, informális privilégiumokat, de diszkriminációt sem. A cigányság lakhatással összefüggő problémái nem oldhatók meg átgondolt országos és helyi telepítés-, település- és lakáskonceptió nélkül. Mindazonáltal számolni kell azzal, hogy különösen a zártabb vidéki lakóközösségek etnikai hovatartozástól függetlenül elutasítják, elszigetelik vagy – ahogy a példák mutatják, akár törvénykerülő eszközökkel is - kivetik magukból a számukra elfogadhatatlan, félelmet keltő szociális minőségű társadalmi elemeket, hiszen nem érzik magukat felelősnek ezek devianciáiért.⁴²

Szorosan kapcsolódik az előbbiekhöz a *nyilvános térbe való beengedés* problémája, hiszen az onnan való kirekesztés panasa mindennapos jelenség. Tudomásul kell venni, hogy a politikai, földrajzi vagy egyéb közösség nyilvános terei – országos és helyi szintű piacok, művelődési és szórakozóhelyek, egyesületek, fórumok, kegyhelyek, (bizonyos tekintetben az iskolák is ide tartoznak) stb. - csak azok számára nyitottak, akik az ezekhez fűződő többszintű szabályoknak, szokványoknak és legitim elvárásoknak eleget tesznek. A diszkrimináció tilalmának elve nem védi azokat, akik a fenti követelményeket nem tudják, vagy nem akarják betartani, hiszen ezek az adott

nyilvános, vagy közösségi tér működését veszélyeztetik. Nem utasítható el egyértelműen az az érvelés, miszerint a többségi társadalom a cigányság egyes csoportjainak szociális minőségeitől való elzárkózásával csupán védekezik, amikor az azokból számára adódó veszélyeket, joghátrányokat és esélycsökkenést igyekszik kiküszöbölni. Ez a magatartás akkor válik jogsértéssé, amikor etnikai alapú generalizáláson nyugszik. Mindazonáltal számtalan példát ismerünk arra, hogy a mindenkori követelményeknek eleget tevő cigányok és más nemzetiségűek zavartalanul élnek és tevékenykednek a nyilvános és korlátozottan nyilvános közösségi terekben, anélkül hogy asszimilálnának.

A fentiekben vázolt és számos további kérdést és lehetséges érvelést megnyitó problémahalmaz nem kezelhető és nem oldható meg *a helyi önkormányzatok* együttműködése, működési módjának megváltoztatása nélkül. A jelenlegi önkormányzati rendszer szerkezetéből adódóan a helyi önkormányzatokban az erős érdekérvényesítési képességgel rendelkező csoportok szemben állnak a gyenge érdekérvényesítési képességűekkel, akikről az önkormányzatnak gondoskodnia kellene. Miután az állam a szegény régiókat és településeket alulfinanszírozza, miközben a gondoskodás pénzügyi terheit mindinkább rájuk hárítja, utóbbiak abban érdekeltek, hogy megszabaduljanak nem adózó, segélyre szoruló, problémás szegényektől, akikből a rendszerváltás óta a városból vidékre való visszaáramlás miatt is egyre több van. Ezért akarják elköltözésre készíteni a romákat is. Ennek kapcsán egy erőszakolt migrációs cirkulációnak és abból eredően a területi egyenlőtlenségek növekedésének lehetünk tanúi: a szegény romák és más deklasszált csoportok a romló helyzetű, fogyó népességű aprófalvakba költöznek, majd ennek hátrányait felismerve később elkezdnek visszaáramlani a városokba.⁴³ A területi etnikai koncentrációnak ugyanakkor jól kihasználható előnye, hogy koncentrált és komplex problémakezelésre nyújt lehetőséget minden ágazati területen.

Mint jeleztem, egyes kutatók, politikusok és véleményformálók a romák hátrányainak fő okaként a *diszkriminációt* illetve az amögött meghúzódó előítéletes gondolkodásmódot emelik ki. Ezzel szemben álláspontom szerint Magyarországon (eltekintve a 2 világháború közötti faji törvénykezés időszakától) a romák előítéleteken vagy politikai megfontolásokon nyugvó szándékos intézményes megkülönböztetésének vélelme mind történeti, mind jelenkor-történeti tekintetben teljességgel megalapozatlan. A romák integrációjára vonatkozó – az adott kor színvonalán mozgó - intézményes törekvések legalább három évszázada jelen vannak, jól dokumentálhatóak és nyomon követhetőek. A romák halmozott hátrányai közösségeik történelmi elmaradottságából, megélhetési kultúrájuk „külön-utas”, periférikus jellegéből, az előítéletek pedig a többségi társadalomnak a cigány csoportokkal kapcsolatban szerzett negatív tapasztalataiból adódnak. Az előítéletesség és szegregálódás (!) esetükben nem primer, hanem szekunder, okozati jelenség, mai halmozott hátrányaik korábbi hátrányok strukturális és nem elsősorban intencionális következményei. Ennek megfelelően: 1) A lehető legélesebben külön kell választani a strukturális okokból való hátrányos helyzetben kerülést az etnikai megfontolásból történő szándékos hátrányba hozástól, megkülönböztetéstől. Diszkriminációról csak akkor beszélhetünk, ha egy adott cselekvés (vagy cselekmény) bizonyíthatóan (nem vélhetően) és egyenes szándékkal

egy másik egyén vagy csoport etnikai (faji) minősége ellen irányul. 2) A többségi társadalom társadalom-pedagógiája (előítéletesség elleni harc, az egyén egyéni minőségeinek előtérbe helyezése, elfogadtatás, befogadás, stb.) csak akkor lehet eredményes, ha együtt halad a cigányság hátrányainak leküzdésével és társadalompedagógiájával, a modern társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodásával.

Mivel azonban a strukturális hátrányok adott körülmények között intencionális hátrányba hozássá válhatnak és rendszerint válnak is, a kisebbségi *jogvédelemről* nem mondhatunk le. Jogvédelemnek azonban csak ott van helye és megalapozottsága, ahol valódi jogsérelem történt, és az adott cselekmény kiváltó oka bizonyíthatóan az egyén vagy közösség etnikai minősége volt, vagy a cselekmény az ellen irányult. A roma jogvédő szervezetek által dokumentált esetek jelentős hányada ennek a követelménynek nem tesz eleget. Az esélyegyenlőtlenség észlelése akkor megalapozott, ha a jogsértések aránya országos vagy helyi szinten a kisebbségi és többségi társadalom esetében összehasonlítható. Ennek előfeltétele az, hogy a jogsérelem elszenvedőjéről annak identitása egyértelműen megállapítható legyen. Mivel ma a (korlátlanul) szabad identitásválasztás és változtatás lehetősége ezt kizárja, gyakran nem tudható bizonyosan, valóban kisebbségi jogvédelemről van-e szó vagy az azzal való manipulációról. Mindebből világosan kitűnnek a kisebbségi jogvédelem elvi alapjainak gyengeségei. Hátrányos megkülönböztetésként, vagyis jogsérelemként csak azok az esetek dokumentálhatóak, amelyekben a jogsértést a jogerősen bírói döntés vagy más illetékes igazgatási szerv (pl. ombudsman) megállapította. A jogvédelem és pótlólagos esélyteremtés semmiképpen nem jelentheti a többségi társadalom jogainak és esélyeinek korlátozását vagy csorbítását, ha e jogok gyakorlása a kisebbség jogait egyébként nem korlátozzák. A jogvédelem nem ereszkedhet le a 19. századi vérvádak mintájára vagy azok megfordításával rasszizmus-vádakat koholó politikai és társadalmi manipuláció szintjére, ezért meg kellene teremteni a kisebbségi jogvédelemmel foglalkozók etikai kódexét.

Egy olyan súlyosan sérült nemzettudat esetében, amilyen a magyar, várható volna széleskörű és szervezett (általános) kisebbségellenesség, etnocentrikus, esetleg rasszista magatartás. Tapasztalat szerint azonban ilyenrel Magyarországon ritkán találkozunk, az etnocentrikus magatartás csak halvány nyomokban bukkan elő. Szintje messziről sem éri el a mintának tekintett nyugat-európai társadalmak hasonló jelenségeinek szintjét, az amerikai szintről nem is beszélve. Annak érdekében, hogy a mai etnikai színezetű konfliktusok tovább enyhüljenek, szükséges az országos politika szintjén egy minimális konszenzusokat elfogadó össznemzeti – tehát határokon is átlépő – kisebbségpolitikai célrendszer kialakítása. Ehhez mindenképp előtérbe kell tenni a cél-rationális fogalmi rendszer szükségességét.

A *pozitív diszkrimináció* angolszász ihletésű fogalmát és a hozzáfűződő elhibázott törekvéseket fel kellene cserélni más formákat és tartalmakat hordozó fogalommal, mint például „*esélykiegyenlítés*”, vagy „*pótlólagos esélyteremtés*”. Ugyanis az előbbi fogalom a többségi társadalom számára a többséggel szembeni diszkrimináció, a többség esélybeli és jogbeli háttérbeszorításának üzenetét hordozza, és előrevetíti az

amerikai pozitív diszkrimináció (affirmativ action) hibáinak és deficitjeinek hazai ismétlődését. Miközben a fogalom propagálói⁴⁴ a kisebbséget bármely minőségével együtt védendőnek és jogok tekintetében előnyben részesítendőnek⁴⁵ tekintik a többségi társadalommal szemben, fokozzák az etnikai ellentéteket, a többségi társadalom félelmeit, és elbagatellizálják az egyéni felelősség mozzanatát. Ez következményeiben óhatatlanul a társadalom etnikai erővonalak mentén való széthasításával, a csoport-felelőtlenség fennmaradásával fenyeget. A 'pozitív diszkrimináció' egyik lényeges hátránya, hogy intézményesen nem a kisebbség egészét, hanem annak már többé-kevésbé szaturált – érdekei artikulálására képes - rétegeit támogatja, tehát egy kisebbségi középosztály kiemelkedése mellett a kisebbség többségének helyzete stagnál vagy akár romolhat.⁴⁶ Ezen a ponton végelemzésben és konzekvenciájában a liberális és konzervatív cigánypolitika strukturálisan összeér.

A tisztázatlan fogalmiság legjellemzőbb példája a *jogegyenlőség és esélyegyenlőség* terminusainak összekeveredése, egymásba csúszása, mind a politikai koncepciókban, mind a közbeszédben, jóllehet különösen a két utóbbi hierarchikus viszonyban áll egymással.

Hátrányos megkülönböztetés az, ha egy jogalany egy másik jogalany magánautonómiáját korlátozva mesterséges esélyegyenlőtlenséget teremt. Az esélybeli egyenlőtlenség azonban nem szükségképpen jogegyenlőtlenség, csak akkor, ha azzal jogok csorbulása is együtt jár, viszont a jogegyenlőtlenség szükségszerűen esélyegyenlőtlenséget eredményez. Ezért az államnak alkotmányos kötelezettsége és politikai felelőssége az esélyegyenlőség elősegítése, a hátrányos helyzetűek felkarolása, ahogy azt például a gyermekvédelmi és a szociális törvény előírja. Ez azonban nem történhet a jogegyenlőség terhére, hiszen utóbbi az alkotmányosság alappillére, eltérő esélyhelyzetek az alapjogok gyakorlásának lehetőségét nem korlátozhatják. Jogi értelemben és a törvény előtt mindenki egyenlő, ennek biztosítása az esélyegyenlőség elvével szemben elsődleges. A kisebbségi társadalom problémája jogi értelemben nem annyira a hátrányos helyzet, hanem sokkal inkább az abból esetlegesen eredő joghátrány. Ezért az államnak nem elsősorban a kisebbségi polgár teljes esélyegyenlőségét, hanem alapvető és járulékos jogainak érvényesíthetőségét kell biztosítania, ennek érdekében alkalmazhat esélykiegyenlítő intézkedéseket.⁴⁷

A fentiekből következően egy leendő *antidiszkriminációs törvény* számos problémát vet fel. Az előbb mondottak figyelembevételével nem mondhat ellent a társadalom legitim értéképzeteinek, az alkotmány és nemzetközi jog előírásainak, nem korlátozhatja az alapjogokat, jogkövetkezmények szempontjából egyéni szándékra, magatartásra vagy esetre kell vonatkoznia. Pontosán meg kell határoznia a törvény hatálya alá eső ügykört (tárgyi hatály), és összhangban kell állni az állampolgári és a kisebbségi jogok országgyűlési biztosának ügykörére vonatkozó szabályokkal. Tisztázni kell a törvény végrehajtására hivatott szervezet jogállását (kormány alá rendelt végrehajtó vagy attól független, parlamentnek alárendelt szerv), intézkedési jogkörét, finanszírozását, a különféle szituációkra és életviszonyokra való tekintettel

szakmai összetételét, a jogérvényesülés releváns és irreleváns körülményeinek elhatárolását.⁴⁸ A törvény-előkészítés elsődleges megfontolási között kell szerepelnie annak, vajon az arányosság és a célszerűség követelményének is eleget tevő érvényesíthető vagy szimbolikus tartalmú törvény szülessen-e, hiszen a nem előíró-szankcionáló, jogkövetkezmények nélküli jogszabály (lex imperfecta) megmarad a deklaráció szintjén, mi több joginflációs hatású. Amennyiben a törvény a deklaráción kívül konstitutív elemeket is tartalmazni fog, szabályozásra vár a diszkriminációt tiltó normák közjogi természetének megfelelő szankcióik meghatározása, és alkalmazásuk eljárási rendje is. Tisztázni kell, hogy a jogérvényesítés eszközei közül melyek igényelnek államigazgatási hatósági eljárást (1957. évi IV. tv.), illetve mely esetekben indokolt büntetőjogi eszközök igénybe vétele, avagy az okozott jogsértés polgári úton történő reparációja, akár csak az, lesz-e a jogalkalmazónak a sértett fél nevében illetve helyette való keresetindítás joga, vagy érdekegyeztetési (mediáció) lehetősége. És a jogalkalmazóhoz fordulás érintettségétől függ-e majd, vagy adott lesz-e a közérdekű ügyben való actio popularis lehetősége? Kérdéses mozzanat a közvetett és közvetlen diszkrimináció definiálhatósága, akár csak az, hogy az egyenlőtlen helyzetű felek (erőfölény) szembekerülésének esetére tekintettel megfordítható-e a bizonyítási a bizonyítási teher. Ha a kijelölt jogalkalmazó helyi képviselőkkel is működik, ahogy ezt a szubszidiaritás elve és az igazgatási hatékonyság megköveteli, tisztázandóak a központi és helyi finanszírozás arányai.

Kemény István véleményével⁴⁹ ellenétes álláspontom szerint az antidiszkriminációs szabályozás semmiképpen sem korlátozódhat etnikai vonatkozásokra, hiszen ez egyrészt annak a nyilvánvalóan hamis állításnak elfogadását jelentené, hogy Magyarországon jelentős rasszizmus mutatkozik, másrészt a többségi társadalom ilyen vagy olyan tekintetben hátrányba kerülő csoportjainak hatékony jogvédelme sem megoldott. A törvény meghozatalának mindenképpen ellene szól, hogy Magyarország nemzetközi szerződésein, az alkotmányi 70/A §-án és jogági szabályozásain túl 24 hatályos törvény, 12 törvényerejű rendelet és 13 rendelet tiltja a diszkriminációt, az alkotmánybíróság pedig több mint száz határozatban foglalkozik vele. Mind a bíróságok, mind a sértettek apellálhatnak ezek normatív vagy precedens értékére.⁵⁰ Kétséges, hogy a törvény megalkotásával nem szaporodnak-e feleslegesen a szabályozások és jogintézmények. Mindezt figyelembe véve el kell gondolkozni azon, nem volna-e célszerűbb a diszkriminációt tiltó jogszabályi helyek kódexbe foglalása, és egy minden érintett területet lefedő és összehangoló szociális törvénycsomag megalkotása, amely alapján - főként az első esély elvének (!) szem előtt tartásával - meg kellene határozni, és mindenki számára biztosítani az állampolgári jogon járó szociális minimumot: az emberhez méltó lakhatást, a megélhetést biztosító ellátást, stb.

Szintén számos problémát vet fel a **gyűlöletbeszédet tilalmazó új törvény megalkotásának** elképzelése. A hatályos Büntetőtörvénykönyv (269. §) büntetési tényállásként három évig terjedhető szabadságvesztéssel rendeli büntetni azt, aki valamely nemzeti, etnikai, faji, vallási csoport vagy a lakosság egyes csoportjai ellen gyűlöletre uszít. (A rendelkezés korábbi változata a fenti csoportokat érintő lealacsonyító, gyalázkodó szóbeli megnyilvánulásokat is szankcionálta, azt azonban az Alkotmánybíróság, mint a vélemény- és sajtószabadság indokolatlanul szigorú

korlátozását 1992-ben megsemmisítette). Értelmezési nehézségek jelentkeznek azonban abban a kérdésben, milyen magatartás minősül uszításnak. Elkerülhetetlen ennek pontos körülhatárolása. A jelenlegi alkotmánybíróági álláspont szerint valamely nézet nyilvánosságra hozatala vagy propagálása akkor minősül gyűlöletkeltő uszításnak, ha az érintettek számára az amerikai jogból ismert közvetlen és nyilvánvaló veszély – vagyis diszkrimináció vagy agresszió - lehetőségét idézi fel. Valamely állítás gyűlöletkeltő jellegét nem a sértettek szubjektív ítélete szabja meg, hanem az, hogy az állítás a mindenkor adott körülmények között objektíve alkalmas-e gyűlöletkeltésre, illetve tartalma, ténykezelése, a belőle levonható következtetések, a kapcsolódó közmegejtés a közlés társadalmi fogadtatása tekintetében alkalmas-e kirekesztés vagy agresszió kiváltására azzal, hogy az érintett csoportot megvetendő, jogfosztásra méltó, a társadalmi értékeket tagadó ellenségként állítja be. Indokolt annak számításba vétele is, hogy az állítás a többségi társadalom és az érintett - kisebbségi - csoport részéről kiválthat-e reakciókat, ellenreakciókat és félelmeket.⁵¹

A magyar törvényhozás – úgy tűnik – egyelőre várakozó álláspontra helyezkedett az új szabályozás meghozatalát tekintve, hiszen jelenleg az Európa Tanács és az Európai Unió gyűlöletbeszéddel kapcsolatos határozatai még kidolgozás alatt állnak. A Közösségi keretszabályozás mindenképpen jogharmonizációs intézkedéseket követel majd magyar részről, amelyek nem feltétlenül fognak összhangban állni a jelenlegi alkotmányos gyakorlattal.⁵² Célszerű volna elkerülni büntetőjogi eszközök alkalmazását olyan esetekben, amelyek a polgári jog eszköztárával is megfelelően kezelhetőek. Mindenképpen elejét kellene venni a véleménynyilvánítás és kutatás szabadságát súlyosan sértő helyzet kialakulásának, amelyre Németországban találunk példát, ahol igen ingatag jogi alapokon történelemtanárok és kutatók kerültek bíróság elé vitatható – például az ottani szabályozás szerint holokauszt-tagadásnak minősülő – állításaik miatt. A kisebbségi közösségeket érintő durva, lekicsinylő, gyalázkodó megnyilvánulások problémáját nem annyira a büntetőjog, mint sokkal inkább a társadalom mértékadó csoportjainak, köz- és médiaszereplőinek higgadt, megfontolt beszédmódjából, viselkedéséből származó pozitív minta oldhatja meg.

A romák és a bűnüldözés

A cigány-kérdés a létező szocializmus idején távolról se vesztette el közbiztonsági, rendőri vonatkozásait. A kommunista rendszer tisztában volt a peremhelyzet és a bűnözés közötti összefüggéssel, ezért a cigány bűnelkövetőkről 1971-től 1988-ig külön statisztika készült. A központi statisztikák a megyei RFK-k adatbázisain, ezek pedig a helyi kigyűjtések alapján készültek. A hivatalos adatgyűjtés nem volt tekintettel az emberi, kisebbségi jogokra, vagy a személyes adatok védelmére és kizárólag *etnikai* alapon folyt, a besorolás rasszjegyek alapján történt. A bűnüldözésben használatos "cigánybűnözés" fogalma durván túlhangsúlyozta az etnikai tartalmakat. A rendőrségi és ügyészségi adatbázisok alapján a Legfőbb Ügyészség Titkársága 1974-től gyűjtötte és rendszerezte az országos adatokat, kétévenként adott ki a cigány elkövetőkről statisztikai összefoglalásokat. Ezt a gyakorlatot a demokratikus átalakulás első kormánya

később kisebbségi jogi megfontolásokból megszüntette. Az 1971 és 1988 közötti hivatalos rendőri statisztikák azonban a többségi és a roma társadalomban jelentkező bűnelkövetés makro-szintű összehasonlítására diffúz módszertani bázisuk miatt készítésük idején sem voltak alkalmasak. Számsoraik a regisztráció szempontjainak változásán túl legfőképp a célirányosan a romák csoportjára irányított rendőri aktivitás mindenkor intenzitását, közvetve az intenzitás változásának okait szemléltetik, nem pedig a roma elkövetőknek és cselekményeiknek az összeshez vagy a nem romákhoz való reális viszonyulását és arányváltozásait.⁵³

A romákkal kapcsolatos kriminológiai kutatás eredményei

A hivatalos statisztikai regisztrációval párhuzamosan folyamatosan születtek kriminológiai és kriminalisztikai elemzések is. A 60-as évek közepétől a kutatás elsősorban rendőri célokat szolgált, előterében a romák cselekményei álltak. A kriminalisztikában már korábban ismert volt, hogy a cigányok elkövetési módjainak vannak bizonyos minőségi és mennyiségi jellegzetességei, egyebek között az indokolatlan brutalitás és rombolási hajlam.⁵⁴ Rövid idősorokat vizsgálva úgy látszott, hogy nincs jelentős változás sem az összes roma elkövető, sem a nemek és korcsoportok szerinti, sem pedig a cselekménycsoportok szerinti összegzésben. Ez arra utalt, hogy a cigány bűnelkövetők oroszlánrésze (70-80%-a) egy kimondottan kriminális életvitelt folytató szubkultúrából kerül ki, ezt támasztotta alá a visszaesők, többszörösen visszaesők rendkívül magas aránya is. A szakirodalom utalt a családi vagy klánszerű szervezethez, valamint a női, gyermek- és fiatalkorú cigány elkövetők folyamatosan magas, illetve helyenként emelkedő arányára.⁵⁵ Egyes becslések a börtönnépességben a romák arányát 40-60%-a, a fiatalkorú szabadságvesztésre elítéltek arányát 60-70%-a tették. A korabeli tapasztalat szerint a romák főleg vagyon elleni és erőszakos bűncselekményeket - zsebtolvajlás, besurranásos lopás, kisstílusú rablások, lakás- és üzletbetörések, autófeltörés, gyermekek kifosztása, markecolás - követnek el.⁵⁶ Látszott, hogy a roma bűnöző szubkultúra azok közül kapja utánpótlását, akik alkalmi elkövetőként vagy családi körülményeik miatt kerültek zárt vagy félig zárt intézetekbe, állami gondozásba. Az intézeti környezet és a pályakezdési esélyek hiánya kézenfekvővé teszi a normaszegést és a hasonló sorsúakhoz való csatlakozást. Néhány területen, talán legjellemzőbben a prostitúció körüli struktúrák terén összefolyni látszott a megélhetési és az azt kihasználó szervezett bűnözés. Egyes elemzők igen magasra taksálták a cigányság körében a szemérem elleni vétségek arányát, és úgy vélték, az áldozatok legnagyobb része szintén cigány nő, így az ilyen cselekmények ritkán kerülnek nyilvánosságra.⁵⁷

A 70-es majd a 80-as évek erőteljes kritikai tendenciái a halmozottan hátrányos helyzet, majd a társadalmi beilleszkedési zavarok kutatásaiban összegződtek. A regionális kutatások kimutatták, hogy a cigányok bűnözése az elmaradott régiókban a legmagasabb, ahol a bűnözés átlaga is viszonylag magas⁵⁸, Budapest és Pest megye mellett, Borsodban, Nógrádban, Szabolcsban, Hajdú-Biharban, Somogyban és Baranyában feltűnően magas a cigány származású elkövetők aránya. Feltűnt, hogy nem mutatkozik szignifikáns összefüggés a cigány lakosság regionális száma/aránya

valamint a bűnözésben való részvétele között, ami arra engedett következtetni, hogy a cigányság egészén belül a normakövető többségtől elkülönül egy hivatásos bűnelkövetői csoport, valamint hogy a cigányok bűnözése elsősorban szociális helyzetük kiegyensúlyozatlan változásaiból, főként integrációs és normakonfliktusokból fakad. A téma egyik ismerője kimutatta, hogy a cigányság bűnözése mennyiségében nem tér el lényegesen a cigánysággal azonos társadalmi nívón élő nem cigány rétegektől⁵⁹. A 90-es évek kutatásaiban előtérbe kerültek az etnikai féltelmek és előítéletek, amelyekre nem utolsó sorban civil szervezetek és külföldi tudományos tapasztalatok hívták fel a figyelmet. Ezek figyelembevételével indultak vizsgálódások a rendőrségi modellek⁶⁰ kapcsán, és elméleti értelmezési kísérletek a cigányság és rendőrség viszonyának újradefiniálására. Az etnikai vonatkozású hivatalos adatgyűjtés tilalmának kimondásával a kutatás empirikus irányba fordult, és ma egyre erősebben koncentrálnak a romák áldozattá válására.⁶¹ Az empirikus kutatás jegyében született 1998-1999-ben a váci börtönben végzett vizsgálatunk⁶².

Elméletek

Egyes kisebbségek integrációs nehézségeinek és normasértő magatartásainak magyarázatára több elméletet is született, azonban önmagában ezek egyike sem képes kielégítő magyarázatot adni a cigánysággal kapcsolatban felmerült kérdésekre.

A korábban domináns **biológiai** elméletek⁶³ fajelméleti és genetikai alcsoporthoz tartozóak. Az előbbieket az általuk önkényesen kiválasztott népelemeket – faji értelemben (sic!) - eleve alacsonyabb rendűnek tartották, amelyek csak igen alacsony kulturális teljesítmények létrehozására képesek, megélhetési módjukban is megrekednek a természetes életmód legprimitívebb, gazdálkodás előtti formáiban. A nem rasszista biologizmus ugyanezt – hivatkozással egyebek között a szellemi és testi sérüléssel született gyermekek nagy számára, korai egészségromlásra, stb. - a cigányság leromlott, torzult genetikai állományával magyarázta. Bár az ilyen szocio-biológiai magyarázatok esetében az *affirmativ action* (pozitív diszkrimináció az USA-ban) csekély sikerei és látványos kudarcai miatt a tengerentúlon egyfajta elméleti neoreneszánsz van kialakulóban, ezek a mai európai gondolkodásban, nem utolsó sorban a világháborús genocidiumok még élénken élő emléke miatt, továbbra is részben tudománytalanok, részben politikailag inkorrektnek, sőt veszélyesnek számítanak, a tudományos világban és a médianyilvánosság fősodrában beszédtabu övezi őket. Ennek ellenére szimplifikált változataik a hétköznapi – főként magánjellelű kiscsoportos - diskurzusban folyamatosan jelen vannak.

A **historikus** elmélet, összefonódva más szociológiai magyarázatokkal, az alacsony társadalmi származással összefüggő kulturgenetikusan öröklődő viselkedésformák és atavizmusok hosszú történelmi időben változatlan fennmaradásából, történelmi megkésettiségből, megrekedésből, a kulturális kompatibilitás, a civilizációs integrálhatóság hiányának és a társadalom hiányos integrációs kapacitásainak fogalmaiból indul ki, illetve ezekre támaszkodik magyarázata kialakításában. Megoldási javaslatai a történelmi zsákutcák felszámolására alkalmas politikai szervezetek kialakítására

irányulnak (pl. önkormányzatiság, autonómia, stb.) Előnye, hogy a modern történettudomány egészére jellemzően erősen strukturalista beállítottságú, és képes hosszú időtávlatokban gondolkodni.

A historikus magyarázatokkal alkalmanként összefonódó *szociológiai* elméletek⁶⁴ *intencionalista* változata az amerikai néger-kérdés tapasztalatait generalizálva a többségi társadalom részéről – a formális szabályozás szintjén is megjelenő, vagy azt el nem erő - tudatos kirekesztést, apartheidet, diszkriminációt, fajüldöző elszigetelést, szélsőséges változataiban egyfajta kisebbségellenes, fajgyűlölő összeesküvést feltételez. A megközelítés központi kérdése az, ki és miért akar egy másik csoportot kirekeszteni, hátrányba hozni, a megoldást pedig a – gyakran militáns módszerekkel végzett - polgárjogi munkában, a kirekesztés felmutatásában, megakadályozásában, a kirekesztők megbüntetésében látja. Veszélye, hogy erősen perszonalizál, a strukturális hátrányokat diszkriminációnak látatja, és a társadalmi konfliktusokat a konszenzusos-kompromisszumos megoldások felől inkább a konfrontáció irányába tereli, így a valóságos megoldások létrejöttét egyes esetekben hátráltathatja. Az aktív polgárjogi munkával való összefonódása miatt túlságosan politika- és média-érzékeny, ennek következtében hajlik a leegyszerűsítésekre. Az intencionalista magyarázatok és megoldások témánk szempontjából ma egyre kevésbé látszanak plauzibilisnek.

A szociológiai magyarázatok *strukturalista* változata összeesküvés-elmélet helyett a kirekesztődés okait, egyfelől egyes kisebbségi csoportok áthagyományozódott strukturális társadalmi hátrányait valamint ezek újratermelődését, másrészt a többségi társadalomban a szocializáció során rögzült asszociációs sorokon keresztül előprogramozott – gyakran egyáltalán nem tudatos - előítéletesség és elforduló-kirekesztő magatartás keletkezését és fennmaradását vizsgálja. Az ehhez a csoporthoz kapcsolódó teoretikusok a negatív jelenségek okait a kisebbségek kiszolgáltatottságában, az intézményi – jelesül a rendőri és bírói - eljárásban érvényesülő hátrányokban és diszkriminációban, a többségi társadalmat megjelenítő középosztályok etnikai és szociális elzárkózásában, a kisebbséggel szembeni szelektív észlelési mechanizmusában vélik felismerni. Megoldási javasolataik a többségi diszkriminatív minták, szelektív mechanizmusok társadalompedagógiával és reformmal történő leépítésére, a társadalmi struktúrák nyitottabbá tételére, és mindebben a kisebbségek önszerveződésére, tudatos, aktív „polgári” közreműködésére épít. E javaslatok előnye, hogy széles értelmezési keretet nyújtva, számos részelmélet beépítését illetve kialakítását teszik lehetővé, és ugyancsak széles és változatos teret kínálnak az elméleti megalapozottságú gyakorlati cselekvésnek.

A strukturalista változat egyik további alcsoportját képezik a *modernizáció-, mobilizáció* és az ezekhez kapcsolódó *migráció-elméletek*.⁶⁵ A tágabb értelemben ezekre támaszkodó, szűkebb értelemben az Egyesült Államokba irányuló sok évtizedes immigráció tapasztalatainak generalizálásán nyugvó *kulturális konfliktusok elmélete* dinamikus teória, amely elsősorban az alulprivilegizált rétegek hiányos integrációjára és szocializációjára, alulképzettségére, és alulfoglalkoztatottságára mutat rá. E rétegek tagjai – mondja az elmélet - a törvény áthágásával igyekeznek áthidalni a saját szegényes létmódjuk és a többség viszonyai között húzódó szakadékot, és birtokba

venni a középosztályra jellemző szimbolikus értékeket és anyagi javakat. Az egyre gyorsuló modernizáció és társadalmi – tehát vertikális és horizontális - mobilizáció folyamán kétfajta civilizáció között elterülő mezsgyére csúszva saját, genuin etnikai kultúrájukat és társadalomszervezetüket egyre inkább elveszítik, miközben új helyzetükhöz való, még befejezetlen alkalmazkodásuk következtében időlegesen nem képesek azonosulni a többség kínálta keretekkel, nem képesek megfelelően stabil társadalmi státuszt és orientációs mintákat találni, ami súlyos identitás- és magatartászavarok forrásává válhat. A komplex és differenciált társadalmi közegből és kulturális környezetből érkező kisebbségi (bevándorló) csoportok néhány nemzedéken belül kiegyenlítik hátrányaikat, (feltéve, ha nem fűződik ezek fenntartásához többségi politikai érdek), azonban az ilyen háttérrel nem rendelkező, naturális gazdasági és társadalmi közegből érkezett vagy ilyen kulturális hagyományt ápoló és örökítő közösségek sok nemzedékre megrekednek, esetleg mélyebbre süllyednek hátrányos helyzetükben.⁶⁶

Bár az elméletek egyike sem adaptálható teljes mértékben a cigányság esetére, egyes elemek beilleszthetőek a cigányság non-konform magatartásainak kapcsolatos kutatások elméleti alapvetésébe. Az elméleti kiindulópontok közül a historikus és a szociológiai elméletek strukturalista változatai, különösen a modernizáció-, mobilizáció- és konfliktus-elméleti mozzanatok, illetve ezen elemek összekapcsolása látszanak sikerrel alkalmazhatónak. Ezek alkalmazására kísérletet tettünk az empirikus kutatás során is.

Empirikus kriminológiai kutatások

A 90-es évtized folyamán három nagyobb empirikus kutatásra került sor fogvatartottak körében illetve fegyintézetekben.

Országos börtönfelmérés (BV-1000)

Huszár László a börtönben fogvatartott romák szociológiai és kriminológiai jellegzetességeit vizsgálva kizárólagosan kétértékű (igen/nem) önbevallásra támaszkodva 35%-os – tehát a népességarányhoz viszonyítva mintegy hatszoros - roma (felül)reprezentációt mért a büntetés-végrehajtásban.⁶⁷ Mivel csak azokat minősítette romának, akik magukat egyértelműen annak vallották, és nem vett figyelembe korrekciós tényezőket, az általa kimutatott roma reprezentáció jóval alatta marad a cigány *származásúak* általam mért arányának. Huszár kimutatta a roma elkövetők átlagosan alacsonyabb életkorát és iskolázottságát (a magyarok körében 44%, a cigányok körében 82% a befejezetlen vagy éppen csak befejezett általános iskolai végzettségek aránya⁶⁸), az egykori állami gondozottak rendkívül magas arányát. Kutatása szerint a romákat elsősorban vagyon elleni cselekményekért, főként rablásért és lopásért ítélik szabadságvesztés büntetésre, élet ellenes cselekmény viszont viszonylag ritkán fordul elő.

A váci fegyintézetben végzett kutatás eredményei

A jogerősen börtönbüntetésre ítélt nem roma és roma férfi elítéltek körében 1999-ben végeztünk empirikus kutatás a váci fegyintézet börtönrészlegében.⁶⁹

a) Módszertani eredmények

A kutatás előfeltevéseinek megfogalmazása során leszögeztük, hogy bizonyos feltételek fennállása esetén az etnikai hovatartozás releváns tényező lehet, és rögzítettük, hogy a cigányság – etnikai és szociális entitásként - többféle szempontból is rizikócsoporthoz számít (elkövető, áldozat, diszkriminatív bánásmód célcsoportja, bűnözési félelmek kiindulópontja).⁷⁰

A kutatás folyamán kitüntetett figyelmet fordítottunk néhány módszertani problémára. Ezek egyike az *etnikai hovatartozás megállapítása* volt. Korábbi kutatásokkal szemben⁷¹ a váci kutatásban az etnikai hovatartozás meghatározása önbevallással történt, egyúttal kísérletet tettünk az ebből adódó kutatás-módszertani nehézségek, elsősorban az identitásváltással, annak szociális és szociálpszichológiai vonatkozásaival kapcsolatos többretegű problémahalmaz áthidalására is. Igyekeztünk megtudni, folyik-e asszimiláció a cigányság és a többségi társadalom között. Feltételeztük, hogy a cigányok és a többségiek (magyarok) között van bizonyos átjárás, létezik ingadozó vagy kettős identitás, a rokoni/származási kapcsolatokat megőrző identitásváltás. Figyelemmel az asszimilációs folyamatok tapasztalataira, *asszimilánsként* definiáltuk azokat, akik magukat magyarnak mondták, de cigány rokonságot tudhatnak maguk mögött. A kutatás tanúsága szerint az asszimiláns csoport szociális tekintetben is átmenetinek mutatkozott a magyar és a cigány csoport között.

Mások központi módszertani problémánk a társadalmi változás figyelemmel kísérése volt. Ennek megvalósítására az adott szűk keretben *nemzedéki összehasonlításokra* tettünk kísérletet, vagyis annak megfigyelésére, hogyan változnak az egyes csoportok társadalmi mutatói a nagyszülők, a szülők és a megkérdezettek nemzedékében.

A kutatást részben általánosíthatónak tekintettük, mivel a mintanagyság Magyarországon az adott időpontban jogerősen börtönbüntetésüket töltő férfiak – mint alapsokaság - 2,5%-át fogta át. Ekkora mintanagyság mutatóira már megalapozott következtetések építhetők. A kutatás egy minőségi és mennyiségi mutatóit tekintve átlagos magyar fegyintézetben folyt, a fogvatartottak teljes állományát felvettük, nem tettünk kivételt sem etnikai hovatartozás, sem korcsoport, sem az elítélés alapjául szolgáló cselekmények szerint. A kérdőívezés etnikai kutatásra irányuló célját a résztvevőkkel nem közöltük.⁷²

b) Szociális mutatók

Etnikai megoszlás tekintetében a fogvatartottak között 43,5% magyart, 41,5% cigányt és 15% asszimilánst találtunk, ennek megfelelően a cigány származásúak arányát 56,5%-nak találtuk. A fogvatartottak átlagéletkora 31 év volt. 85%-uk 20 és 40 év közötti volt. A *cigány* elkövetők mintegy 6 évvel fiatalabbnak mutatkoztak, mint a másik két csoport átlaga. Életkori struktúrájuk is fiatal elkövetőkre utalt, bűnözői karrierjeik korábban kezdődnek, és sejtetően korábban is érnek véget. Az *asszimiláns* csoport a két másik csoport között helyezkedett el, más tekintetben is inkább a magyarokra hasonlított.

A megkérdezettek iskolai végzettsége alacsony volt. A *magyar* fogvatartottak zömét közel egyenlő arányban adták a 8 osztályt végzettek és a szakmunkás képzettséggel rendelkezők. Iskolázottságuk apáikhoz viszonyítva stagnál, vagy csökken. Az *asszimiláns* csoportban a képzettségi a magyarokéhoz áll közel, enyhén növekszik. A *cigány* fogvatartottak körében döntően a befejezetlen, vagy éppen csak befejezett általános iskola jellemző. A cigányok még a bűnelkövetők közt is rendkívül aluliskolázottak.

A foglalkoztatási struktúra megfelelt az iskoláztatási szerkezet alapján várhatónak. A fogvatartottak szülei a foglalkoztatási struktúra alsó szegmenseiben helyezkedtek el: legalul a cigányok szülei. A válaszadók körében jelentős változás tapasztalható az apákhoz képest mindhárom csoportban: a cigányok között a legnagyobb változás. A megélhetés forrásai között a segélyek, az illegális munkavégzés és a bűnözés jelentősége a magyar csoporttól a cigányok felé haladva növekszik. A legális munka, a feketegazdasági tevékenység, a szociális juttatások, valamint a bűnözés egyaránt fontos szerepet játszik mindhárom csoportban a megélhetés forrásai között. Ezek rendszerre szerveződve jelentős anyagi előrelépést is lehetővé tesznek. A *magyar* és az *asszimiláns* csoportban a segélyek fontossága közel azonos mértékű, a cigány csoportban annak duplája. Az *asszimiláns* csoport kiemelkedik a fekete gazdasági tevékenység tekintetében. A bűnözés megélhetési forrásként való fontossága a *cigány* csoportban jóval meghaladja a másik két csoportban mért közel azonos értéket.

A *magyarok* és a *cigányok* földrajzi mobilitása ellentétes irányú. A szülői generációban a legnagyobb helyváltoztatás a *magyar* csoportban található. A megkérdezettek körében a migráció a *magyar* csoportban erősen csökken, az *asszimiláns* és *cigány* csoportban erősödik: az *asszimiláns* csoportban a legerősebb. A földrajzi elmozdulás mindhárom csoportban egy-egy megyés ugrással a keleti, kevésbé fejlett területekről a fejlettebbek irányába mozog, a cigány származásúak esetében gyakran kis községből nagyvárosba történik.

Mindhárom csoport válaszadói generációjában jelentős előrelépést tapasztaltunk a lakásviszonyokban a szülőkhöz képest. A *cigány* fogvatartottak jelentős vagyoni fejlődést produkáltak, a szülők nemzedéke óta a másik két csoportnál erőteljesebb életmód- és környezetjavulás történt, státusz-szimbólummá lépett elő a nagy, igényesen

berendezett lakás, igényes lakókörnyezet. A szülői nemzedékben a cigányoknál kiemelkedően magas gyermekszámok a megkérdozettek nemzedékében valamelyest csökkennek, de a családokban még ma is nagyszámú gyermek van, miközben az asszimiláns csoport a magyar értékei felé mozog. Tehát egy potenciálisan alacsony jövedelemtermelő képességű népesség magas gyermekszámot produkál, miközben összességében is javítani képes körülményein: tehát e családok jövedelemtermelő képessége nagyobb, mint iskolázottsági szintjük indokolná.

A gyermekkori családi és környezeti mikrostruktúrák, a szülők életmódja tekintetében a magyar csoporttól a cigány csoport felé süllyedő lejtőt figyeltünk meg. Az asszimilánsok valamivel gyengébb mutatókkal rendelkeznek, mint a magyarok, de egészében együtt haladnak velük, a cigányok egyértelmű lemaradással követik őket.

Az italozás mindhárom csoportban terjed a szülői generációhoz képest. A rendszeres alkoholfogyasztás kezdete mindegyik csoportban a kései kamaszkorra esik. A válaszadók mintegy harmada alkoholizál rendszeresen. A *magyar és asszimiláns* csoportban egyaránt 14%, a cigány csoportban elenyésző azok aránya, akik már fogyasztottak, vagy alkalmoszerűen fogyasztanak kábítószer. A fogvatartottak testi és mentális egészségi állapotát – a krónikus betegségek, a pszichiátriai problémák, hosszantartó kórházi kezelések és öngyilkossági kísérletek számán mérve – egészében igen rossznak találtuk, a magyarok felől a cigányok felé haladó lejtő képe bontakozott ki.

c) Kriminológia mutatók

A fiatalkori sértetté válást vizsgálva feltűnt, hogy az a cigány csoportban jelentkezik a jelentősebb arányban. Jelentős a bűncselekményre kényszerítettek aránya. Leggyakrabban a baráti kör, ritkábban a testvérek, esetleg a szülők nyomására kerül sor a cselekmény elkövetésére. Magyaroktól a cigányok felé haladva egyre jelentősebb szerepet játszik fiatal korban a bűnöző családi milió (cigányoknál 39%), állami gondozás, javító-nevelő intézet, fiatalkorúak börtöne. A cigány válaszadók 60%-a első cselekménye idején kisebb részben gyermek-, nagyobb részben fiatalkorú volt.

A cselekmények okai között a hirtelen felindulás a magyar csoportban játszik a legnagyobb szerepet, ezzel szemben a megélhetési, anyagi ok az igen közeli értékeket mutató asszimiláns és cigány csoportban jóval gyakoribb, mintegy kétharmados jelentőséggel bír. Nem találtunk adatot cigány szervezett bűnözésre nézve, bár utóbbiak körében jellemzőbb a csoportos elkövetés. Míg a magyar csoportban csak az indulati cselekmények esetében - tehát a teljes bűnözési mező egy szegmensében - mutatkozik felfokozott, romboló agresszió, addig az asszimiláns és a cigány csoport bűnelkövetésének valamennyi lényeges területén fokozott agresszivitás nyilvánul meg.

Az asszimiláns és a cigány csoportban a bűnismétlők aránya egyaránt mintegy 80%, a magyar csoportban talált érték majd' kétszerese. E két csoportban a bűnelkövetési

gyakoriság - nagyobb súlyú cselekményekről van szó - majdnem kétszeresen meghaladja az azonos mutató magyaroknál talált nagyságát. A magyar csoportban a fogvatartásban eltöltött idő átlagosan 5,5 év: csak fele-kétharmada az asszimiláns és a cigány csoportban tapasztaltnak. A legsúlyosabb ítéletekre okot adó bűnözői előéletekkel az asszimiláns csoportban találkozhatunk. Az ítélethozatalban – úgy tűnik - nem játszik közre diszkrimináció, sőt, a bírák a cigány vádlottak sanyarúbb körülményeit hajlamosak az ítélethozatalban figyelembe venni.

Az asszimilánsok és cigányok a magyaroknál hátrányosabb helyzetbe kerülnek a büntetőeljárás és annak előkészítése folyamán. A bántalmazottak aránya a magyarok felől a cigányok felé tartva növekszik. Az asszimilánsok és a cigányok - különösen az utóbbiak - körében a bántalmazottak aránya hasonló, az átlagot meghaladóan magas (73 és 80%). Az elítéltek negyede kényszervallatásról számolt be, amelynek arányai a magyar csoport felől indulva a cigányok felé egyenletesen emelkedik, utóbbiak körében jóval meghaladja az átlagot. Más tekintetben is (pl. ügyvéddel való kapcsolatteremtés, ügyvéd hozzáállása, bírák magatartása, stb.) kivilágolt a büntetőeljárásba került etnikai érintettségük fokozott hátrányba kerülése.

A börtönszemélyzet részéről a fogvatartottakat jellemzően nem éri inzultus. A fogvatartottak döntő többsége szerint a bánásmód kifejezetten emberséges, de az inzultusra panaszkodók esetében az arányok a magyar csoport felől a cigányok felé egyre emelkednek. Figyelembe kell venni, hogy a cigány származásúak körében gyakrabban fordulnak elő fegyelmi problémák. A rabtársakhoz való viszony az elítéltek összességében kiegyensúlyozott. Egészében az asszimiláns és cigány elítéltek általános közérzete valamivel rosszabb, mint amilyenről a 'többségi' fogvatartottak beszámoltak. Az elítéltek jövőképei rengeteg irreális elemet tartalmaznak, inkább vágyfantáziák, mint reális esélyfelmérések.

A többségi etnikumhoz tartozók fele viszonylag szoros kapcsolatot ápol cigányokkal, másik fele azonban teljes elzárkózást mutat. A *cigányok* döntő hányada (90%) jobbra saját etnikumához tartozókkal tart fenn baráti kapcsolatokat, tehát elzárkózóbbnak mutatkozik a többségi népesség irányában, mint a többség vele szemben. Az *asszimiláns* csoport baráti kapcsolatai is elsősorban a cigány etnikumhoz kötődnek. A cigányok erősen háritják saját identitásukat, egyfajta öngyűlöletet, önmegvetést éreznek, és igen erős asszimilációs hajlandóság munkál bennük.

d) Következtetések

A felvétel adatainak elemzéséből megkíséreltünk messzebb menő következtetéseket is levonni.

Ennek során úgy véltük, hogy a *magyarok* csoportja vegyes társadalmi képlet, amelyben egyaránt megtalálhatóak a felemelkedő, stagnáló és süllyedő alcsoportok, összességüket

mégis leginkább a stagnálás, süllyedés jellemzi. Alacsony társadalmi helyükről felfelé való elmozdulás többségük számára kilátástalan. Szociális mutatóik szerint a három etnikai csoport élén állnak. Szüleik a kádári konszolidáció 'relatív' nyertesei voltak, akik a nagyszülői generáció zsellérparaszti vagy nyomor-proletár szintjéről emelkedtek az 50-60-es években kiegyensúlyozottabb szintre. Gyermekük többségének szakmát adnak, de ezek értékét leminősítette a 80-as évektől meginduló gazdasági átalakulás. Energiáikat ma az anyagi javakban mért színvonal megtartása, a süllyedés elleni küzdelem köti le.

A *cigány származásúak* esetében a mai modernizációs problematikák mellé társulnak olyanok, mint a hagyományos társadalmi viszonyaik felbomlása, asszimiláció, integráció. Körükben a tradicionális cigány minta a megélhetés kultúrájában – atavisztikus módon - ma is jelen van, vagy újra megjelenik. (Ennyiben van etno-kulturális meghatározottsága a cigányok bűnözésének⁷³). A cigányság egészéből az utóbbi 2-3 generációban kiemelkedett egy gyorsan modernizálódó és mobilizálódó csoport, életmódjában, értékeiben, anyagi javaiban még mindig jókora, de egyre csökkenő elmaradással követi a magyarság átlagának alsó szegmenseit, sőt bizonyos tekintetben már el is érte azok szintjét. Helyváltoztatásuk, felemelkedésük azonban nem egyenletes és fokozatos volt, hanem sok tekintetben féloldalas, kiegyensúlyozatlan társadalmi változás, amelynek egyes alrendszerei fejlettségüket tekintve "előreszaladtak", mások messze lemaradtak, így a közöttük lévő összekötő kapocs csak mesterségesen teremthető meg. Az alacsony iskolázottság nem alapozhatta meg az anyagi felemelkedést és az elért szint fenntartásában is súlyos akadály. A kettő közötti kapocs a féllégális és illegális tevékenységek rendszere, beleértve a vagyon elleni bűnözést is. Asszimilációját és integrációját kemény mutatóinak alacsony színvonalán kívül akadályozza belső zártsága is, nevezetesen az, hogy nem rendelkezik a megfelelő kommunikációs mechanizmussal a befogadásért való eredményes folyamodáshoz, valamint az is, hogy az etnikai státuszkonfiguráció súlyos kiegyensúlyozatlanságát a többségi társadalom a saját leegyszerűsített percepciójával is pontosan érzékeli. Mindez fokozott mértékben hív életre deviáns magatartásformákat, és erősíti a bűnelkövetésre, különösen annak erőszakos formáira irányuló hajlandóságot, és súlyosan rombolja a közösség mentális és testi egészségét, önmagáról alkotott képét. A jövőben újabb és újabb cigány csoportok fognak nekirugaszkodni a modernizációs ugrásnak, és vállalják a vele járó megrázkódtatásokat. Ezért várhatóan a cigányság még több generáció időtartamára a hazai bűnelkövetés egyik bőséges hozamú forrása marad.

Speciális csoportot képeznek az *asszimilánsok*, akik minden tekintetben köztes csoportnak bizonyultak. Szociális tekintetben inkább a magyarokhoz állnak közel, devianciák és bűnözési jellegzetességek tekintetében inkább a cigányokhoz, de mindkét csoporttól markánsan különböznek. Részben megtalálták az utat a többségi társadalommal való azonosulás és befogadás, tehát az asszimiláció irányába. Minőségében ugyanazokkal a szociális kiegyensúlyozatlanságokkal és konfliktusokkal küzdenek, mint a cigányok. Anyagi javakban megközelítőleg a magyarok szintjére jutottak, és megjelent körükben a stagnálás, a megrekedéstől, visszacsúszástól való félelem. Egészében azonban konszolidációs periódusban vannak, eséllyel kísérhetnek meg stabilizálni elért eredményeiket, és utódnemzedékük számára olyan sanszokat

nyújtani, amelyek közvetve csökkenthetik erőszakos hajlamaikat és a bűnözésnek a megélhetésben játszott szerepét. Asszimilációs határozottságuk abban is megnyilvánul, hogy fokozottan építik le az őket a cigánysághoz fűző családi kapcsolatokat, és a többségi társadalomban jelen levő folyamatok körükben fokozott erősséggel jelentkeznek. Mivel a többség részéről a befogadás gesztusa nem egyértelmű, befejezett és visszafordíthatatlan, mindennapi kapcsolatrendszerükben visszanyúlnak eredeti etnikumukhoz. Konszolidációjukban zavaró tényező, hogy régi közösségükben felbomlóban lévő értékrendet hagynak maguk mögött, új közösségükben anómikus viszonyok közé, felbomlóban lévő, tisztázatlan értékrendbe érkeznek. A két értékbizonytalanság között nem találnak biztos kikötőt, a valóságban ugyanakkora távolság választja még el őket új csoportjuktól, mint amekkora már elválasztja őket a régitől.

A közvélemény a cigány származásúaknak a bűnözésben való részvételét túlzóan, de nem teljesen helytelenül ítéli meg, hiszen azok mind az elkövetők között, mind a büntetés-végrehajtásban fogvatartottak között aránytalanul felülreprezentáltak.

e) Kritikák

A Vácon végzett kutatás két mozzanatával kapcsolatban merült fel meggondolásra érdemes kritikai észrevétel. Az egyik részben a minta kicsiny voltára, részben a *reprezentativitás* indikátorainak hiányosságára hivatkozva megkérdőjelezte a kutatás reprezentatív jellegét. A másik észrevétel az *asszimiláns* megjelölésre vonatkozott, amely a bírálók szerint egyfelől figyelmen kívül hagyja a kettős identitás lehetőségét, másfelől esetleges leértékelő mellézköngéi miatt sértheti az érintettek, illetve a cigányság egészének önérzetét, harmadrészt az erőszakos asszimilációs törekvésekkel kapcsolatos félelmeket és érzelmeket kelthet, negyedrészt az elmúlt évtizedek – szándékoltan vagy akaratlanul - téves fogalomhasználatának következtében átfedésbe került az integrációval.

A reprezentativitással kapcsolatos bírálatot részben megalapozottnak találtuk, ezért a későbbiekben fokozott figyelmet fordítottunk erre a problémára. Egészében megalapozatlannak találtuk viszont az '*asszimiláns*' fogalommal kapcsolatos kritikát, hiszen az adott folyamat – az etnikai identitásváltás - leírására a megfelelő szakkifejezést választottuk. Az asszimilációval kapcsolatos problémák számos hazai és külföldi kutatásban is felbukkannak, érintőlegesen vagy részletesen tárgyalásra kerülnek. A fogalom – eltekintve annak inflatörikus, zsurnalisztikai használatától – társadalomtudományi terminus technicusként nem tartalmaz mellézköngéket, pontosan azt a folyamatot írja le, amelyre a kutatás tervezésekor kíváncsiak voltunk, ezért elvileg nem sértheti senki önérzetét. Kétségtelen, hogy az elmúlt évtizedekben számos szerző – ideológiai megfontolásokból - azonos értelemben használta, vagy éppen összekeverte az asszimiláció és az integráció fogalmait. A kutatás összegzésének figyelmes olvasója számára azonban egykönnyen világossá válhatott, hogy az általunk alkalmazott

fogalomhasználat e két fogalom éles elhatárolására törekszik. Mindennek ellenére, a félremagyarázás lehetőségének elkerülése végett mégis célszerűnek láttuk a fogalom finomítását, ezért a korábban asszimilánsnak nevezett csoportot a továbbiakban transznetnikainak (rövidítve: TE) fogjuk nevezni.

A 2000-2001 évi empirikus kutatás eredményei

A kutatás következő fázisában a megalapozottnak tekinthető bírálatok figyelembevételével a váci felvételhez képest tízszeres nagyságú mintavétellel – mintegy 1500 fővel - dolgoztunk.

A kutatás előkészítése, lebonyolítása a terepen

A kutatás előkészítése során felvettük a kapcsolatot a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnokságának (BVOP) illetékeseivel és tőlük kértünk tanácsot az empirikus terepmunka elvégzésének helyével kapcsolatban. Fő szempontként azt tartottuk szem előtt, hogy a kutatásra olyan országos BV intézményekben kerülhessen sor, amelyekben a fogvatartottak minél nagyobb számban elérhetőek, és összetételük nagy valószínűséggel reprezentálja az országosan börtönbüntetésre ítélt férfinépeség mutatóit. A BVOP útmutatása alapján a vizsgálatból eleve kizártuk a megyei BV-házakat, mivel ezekben csak viszonylag kis létszámokat tudtunk volna felvenni, és 'lakosságuk' jelentős része előzetes letartóztatásban van, így nem felelt volna meg a célcsoport követelményeinek. Végül a BV illetékeseinek tanácsára a pálhalmi és a baracska országos büntetés-végrehajtási intézetekre esett a választás. Ezekben a börtönökben összesen 1448 elítélt, azaz a felvétel idején országosan börtönben fogvatartott 7229 férfi elítélt 20%-a vállalta önként és természetesen név nélkül a kérdőíves felvételben való részvételt.

A vizsgált börtönnépeség etnikai megoszlás a következőképpen alakult⁷⁴:

Fegyintézet	Baracska	Pálhalma	Összes
Etnikai csoport	Fő	Fő	fő
Magyar	198	505	703
TE	52	247	299
Cigány	105	296	401
Külföldi	4	41	45
Mindösszesen	359	1089	1448

A nagy mintavétellel végzett kutatáshoz nem alakítottunk ki új előfeltevéseket, a felvétel módszertana, nem utolsósorban az összehasonlíthatóság érdekében, ugyanazon a bázison nyugodott, mint a váci kutatás. Annak tanulságaiból okulva azonban valamelyes egyszerűsítettünk a kérdőíveken (ld. a Függelékben). A felhasznált

kérdőíven összesen 48 kérdésre kértünk választ, ezek között szerepeltek a megkérdezettek korára, állampolgárságára, etnikai identitására, iskolázottságára, lakhelyére, korábbi és mostani családi körülményeire és életvitelére vonatkozó kérdések mellett a kriminológiailag értékelhető mozzanatokra vonatkozó kérdésfeltevések. Ahol lehetett, ismét rákérdeztünk a megkérdezettek előző generációjának jellegeire is. Alapvetően abból indultunk ki, hogy a tömeges felvétel eredményei fő vonalakban – tehát kisebb eltérésekkel – igazolni, pontosítani fogják a váci kutatásból nyert eredményeket. Számoltunk azzal is, hogy a felvétel eredménye egyes pontokon a korábbi kutatási eredmények lényeges módosítását, esetleg revideálását vonhatja maga után.

A terepmunkára a BVOP felső vezetésének engedélye alapján, 2001 tavaszán és nyarán több fázisban került sor. A felvétel szervezésében a két börtön nevelői jelentős segítséget nyújtottak. A kérdőívek kitöltése főként a nem magyar ajkú külföldieknek okozott problémát, ilyenkor a kommunikációs nehézségeket lehetőleg angol nyelven igyekeztünk feloldani, és a kitöltést a megkérdezett információi alapján magunk végeztük el. Ugyanígy jártunk el abban a mintegy 20 esetben, amikor a megkérdezett jelezte, hogy nem tud kellően olvasni. Szűrőpróba szerűen 150 esetben ellenőrző interjút folytattunk arra nézve, egyeznek-e a megkérdezett szóbeli közlései a kérdőíven megadott válaszokkal. A kérdőívekből nyert adatok összesítése, bontása és elemzésre való előkészítése számítógépes feldolgozással történt.

Reprezentativitás

A reprezentativitás mérése érdekében néhány kitüntetett mutató esetében összehasonlítást végeztünk a mintából nyert és a BVOP által a felvétel időszakában rendelkezésre bocsátott aktuális országos adatok között. Az egyes részmutatók a következők voltak: állampolgárság, életkor, iskolázottság, hat főcselekmény (az utolsó ítélet szerint), visszaesés, büntetés alatti munkavégzés. Az részmutatók összevetésének eredményeit az alábbi táblázatokban foglaltunk össze.

Börtönfokozatú férfi fogvatartottak állampolgárság szerint országosan és a mintában

Összehasonlítás	Országosan		Mintában	
	Fő	%	Fő	%
Elítéltek összesen	7229	100	1448	100 (20)
Külföldi állampolgár	183	2,5	45	3,1
Magyar állampolgár	7046	97,5	1403	96,9

Állampolgárság tekintetében a táblázat tanúsága szerint a mintában 0,6 %-kal kevesebb külföldi szerepelt, mint az országos mutatóban, tehát a részmutató *reprezentativitásról* tanúskodik.

Börtönfokozatú férfi fogvatartottak életkor szerint országosan és a mintában

Összehasonlítás	Országosan	Korcsoportok adatolásából adódó eltérés	Mintában
Kora	%		%
16-18 éves			
19-29 éves	46,5	20-30 éves	46
30-39 éves	31,1	31-40 éves	27,9
40-49 éves	22,3	40 év felett	23,8

Az életkori csoportok meghatározásában 1 év eltérés mutatkozik a BVOP regisztrációs rendszere és a mi feldolgozási csoportosításunk között. Ez az eltérés olyan csekély, hogy emiatt nem látszott célszerűnek valamennyi kérdőív utófeldolgozása. Az országos adatok és a minta adatai közötti egyezés így is szembetűnő. Ennek megfelelően az életkori részmutatót is *reprezentatívnak* kell tekintenünk.

Börtönfokozatú férfi fogvatartottak iskolai végzettség szerint országosan és a mintában

Összehasonlítás	Országosan %	Mintában %
Kisegítő iskola	2,8	2,8
Kevesebb, mint 8 ált. isk. osztály	13,9	10,2
8 általános iskolai osztály	51,5	37,4
Szakmunkásképző iskola	26,4	32
Középfokú végzettség	7,7	10
Felsőfokú végzettség	1,6	3*

* Magyarázatot lásd a szövegben

Az iskolai végzettséget vizsgálva úgy találtuk, hogy a kisegítő iskolába jártak aránya a mintában és országosan megegyezik, és igen közeli értéket mértünk a kevesebb, mint 8 általános iskolai osztályt végzettek között is. A 8 általános iskolai osztályt befejezők körében mintegy 14 % eltérés mutatkozik, viszont ismét hasonló adat látszik a szakmunkás végzettségük körében. A mintában 3 %, azaz az országos adat duplája dicsekszik felsőfokú végzettséggel, ami feltűnő aránytalanságnak látszik, és talán a megkérdezettek körében bizonyos nagyozolási szándékkal, vagy a kérdés félreértésével, esetleg más véletlenszerű tényezővel magyarázható. Magyarázatként szóba jöhet még, hogy az adott felvételen a külföldiek iskolai végzettségei torzították az arányt. Mivel csupán egy részmutató esetében jelentkezik ilyen jelentős eltérés, az iskolai végzettsége tekintetében a minta a legtöbb részadat tekintetében *reprezentatívnak* fogadható el.

Börtönfokozatú férfi fogvatartottak bűncselekményi kategóriák szerint országosan és a mintában

Összehasonlítás	Országosan %	Mintában %
Emberölés	5,8	3,1
Erőszakos közöszl	2,1	1,8
Garázdaság	2,1	4,2
Lopás	39,6	23,6
Rablás	14	12,4
Súlyos testi sértés	8,2	10,5
Összesen	71,8	55,6

A kriminológiai értelemben vett reprezentativitás mérése illetve a minta egészére a vonatkozóan reprezentativitás további megerősítése érdekében összehasonlítottuk a mintánkból és az országos kimutatásból nyert adatokat a börtönnéesség cselekmény szerinti megoszlása tekintetében. Ebben a tekintetben az utolsó ítélet szerinti főcselekményt vettük figyelembe. A bűncselekményi kategóriák kiválasztásában az adott cselekmény 'jellemző', tehát gyakran vagy ritkábban előforduló jellege illetve súlyossága játszott szerepet. Ennek eredményeképpen nagyon súlyos erőszakos cselekményt, két kevésbé súlyos erőszakos cselekményt, valamint két vagyon elleni cselekményt választottunk mérceként, amelyek összesítve a teljes magyarországi börtönnéesség ítéleteiben 72%-ot, mintánkból az ítéletek alapját képező főcselekmények alapján 56 %-ot képviselnek. A kettő közötti 16 %-os különbség alapján a minta (a lopásokra vonatkozó részadat kivételével) *reprezentatívnak* tekinthető. Figyelemmel kell lenni eközben arra is, hogy a bűncselekményi kategóriák közül csupán a garázdaság és a lopás tekintetében mutatkozik jelentős eltérés az országos adat és a minta mutatói között.

Visszaesés a börtönfokozatú férfi fogvatartottak körében országosan és a mintában

Összehasonlítás	Országosan %	Mintában %
Első büntényes	42,7	43
Visszaeső	57,3	57

A kriminológiailag értelmezhető mutatók közül összehasonlítás céljára figyelembe vettük még a visszaeső és az első büntényes fogvatartottak arányát. Ebben az összehasonlításban csupán alig észrevehető eltérés mutatkozik az országos és a mintabeli adatok között, tehát e részmutató tekintetében a *reprezentativitás* megkérdőjelezhetetlenül teljes.

A fentiekén kívül egy további mutatót vizsgáltunk a reprezentativitás érdekében, ez a fogvatartottak körében a BV-ben való munkavégzés volt. A BVOP közlése szerint a büntetés-végrehajtás ideje alatt a 90-es évek közepe óta az elítéltek mintegy fele (48-50%) dolgozik, ez az arány az adott időpontban a fogvatartottak 52,5 %-a vagyis 3795 fő volt. Ezzel szemben a mintában szereplő elítélteknek összesítve 58 %-a (840) vállal munkát a BV-intézetben. Ennek ismeretében a minta ebben a vonatkozásban is *reprezentatívnak* fogadható el. A mutató értelmezésében azonban figyelembe kell venni, hogy az nem az elítéltek munkavállalási hajlandóságát mutatja, hanem a büntetés-végrehajtási intézetek munkahelyteremtő képességét, ugyanis a munkát vállalóknál jóval többen szeretnének dolgozni, ha kapnának munkát. A felvétel helyéül szolgáló két intézetben különösen kedvező a helyzet, mivel mindkettő szorosan együttműködik a helyi gazdasági létesítményekkel. A munkavégzésnek és az azzal együtt járó közösségi együttlétnek a személyiségre kedvező hatásaival az elítéltek is tisztában vannak, ezért csak igen kevesen zárkoznak el a munkavégzés elől.

Tehát a reprezentativitás mérésére tekintetben vett hat részmutatóból öt szinte maradéktalan, kettő pedig a legtöbb részadat tekintetében reprezentativitást árult el. Az

öt figyelembevett tényező közül négy mutatkozik igazán relevánsnak, hiszen a szabadságvesztéssel sújtott elkövetők körében a magyarok és cigányok átlagos életkora, iskolai végzettsége, visszaesése és a bűncselekmények jelleg közismerten eltér. Ha a cigány és a magyar fogvatartottak közötti eltéréseket hiteltérdemlően akarjuk felmutatni, ez csak reprezentatív minta segítségével lehetséges.

c) A minta etnikai összetétele

A teljes minta megoszlása állampolgárság szerint

	Magyar	Külföldi	Összes
Megkérdezett fő	1403	45	1448
%	96,9	3,1	100

A feldolgozást megelőzően a külföldi állampolgárságú személyek lapjait leválogattuk a teljes mintából. Ezeket a feldolgozáskor az etnikai hovatartozástól függetlenül figyelme kívül hagytuk, mivel figyelmünk kizárólag a magyarországi népesség jogerősen börtönbüntetésre ítélt bűnelkövetői csoportjára irányult. A külföldi fogvatartottak körében folytatott beszélgetések azonban érdekes, de itt nem tárgyalandó momentumokra világítottak rá, ezért egy másik vizsgálat keretében egyáltalán nem volna érdektelen az idegen állampolgárokkal külön foglalkozni. A külföldiek leválogatás után 1403 elítélt maradt. Ezek összes számát tekintetük a továbbiakban 100%-nak.

A minta etnikai megoszlása

Etnikum	Magyar	TE	Cigány	Összes
Fő	703	299	401	1403
%	50,1	21,3	28,6	100

Mint korábban is, most is három etnikai alcsoporttal számoltunk: a többségi népességhez tartozókkal, az önmagukat cigánynak vagy romának definiálókkal, valamint azokkal, akik már a többségi népességhez sorolják magukat, de a korábban, a váci kutatás előkészítésekor kidolgozott módszerrel (rokonság tisztázása) részben vagy egészben roma / cigány származásuk erősen valószínűsíthető. Ezeket a korábbi asszimiláns megjelölést félretéve transz-etnikai (TE) csoportnak neveztük. Ezzel eleget tettünk a szabad identitásválasztáshoz fűződő politikai korrektség követelményének, ugyanakkor tisztáztuk az átmeneti identitás már korábban anticipált jelentőségét a kutatás számára. Az identitásproblémával kapcsolatban korábban megfogalmazott bírálatra is figyelemmel leszögezzük, hogy az etnikai identitás elemei, amennyiben kettős vagy többes identitásról van szó, nem egyenrangúak, hanem hierarchiába szerveződnek. Nem túl számosan, de voltak olyanok, akik – ahogy a nagy minta esetében számítottunk is rá - a többségi népességben belül valamely más (nem roma)

nemzetiséghez tartozónak vallották magukat. Ezeket itt a rövidség kedvéért használt, de a többségi népeiséget jelentő *magyar* megjelölés alatt adtuk meg.

Az adatok bontásából kitűnik, hogy a megkérdezettek alig több mint 50 %-át - az itt - magyarnak nevezett többségi népesség adja, a másik 50 % (700 fő) pedig a *cigány származásúak* közül, vagyis a *cigány* (28,6%), illetve az identitásváltás alatt álló *cigány eredetű* (21,3) népességből kerül ki. Ez általánosítva azt jelenti, hogy a jogerősen börtönbüntetésre ítélt férfiak *fele* Magyarországon cigány származású. (Feltéve, ha a minta nem csak reprezentatív, hanem valóban megbízhatóan tükrözi a teljes börtönnépesség általános mutatóit).

A *roma származásúak* 57 %-a cigánynak mondja magát, fennmaradó mintegy 43 %-uk pedig nem vállalja roma identitását, ehelyett rendszerint magyarnak mondja magát, vagy (esetleg a 'magyarrá válást' elkerülendő) egy másik, többnyire a szlovák vagy román etnikai csoporttal azonosítja magát. A váci kutatásban a cigány származásúak között 26% mutatkozott asszimilánsnak és 73 % cigánynak. Ez arra utal, hogy az identitásváltásban érdekelt, a cigány azonosságát szégyenlő, tagadó, attól szabadulni akaró cigány réteg, amelyet korábban asszimilációs sávnak nevezünk, jóval szélesebb lehet, mint azt a váci adatok alapján feltételeztük.

Az elemzésből kitűnik, hogy az 50 %-os roma arány valamelyest elmarad a korábbiakban többször és több helyen jelzett 60%-os becsléstől. Tehát a bűnüldözők és a BV személyzete – úgy tűnik – valamelyest túlbecsülik a börtönben lévő cigányok (értsd cigány származásúak) arányát. Felmerül ugyanakkor a gyanú, hogy a cigány származásúak közül esetlen számosan letagadták cigány identitásuk mellett cigány rokonaikat is, ezért helyesebb úgy fogalmaznunk, hogy a börtönökben a cigány származásúak aránya 50 és 60 % között mozoghat. Erre utal, hogy a váci felmérésben a cigány származásúak esetében 56,5 %-os arányt mértünk. Az adat arra is rámutat, hogy alapvetően nem helytelen, de a kérdés módja miatt mégis erősen torzító a Huszár László által végzett országos vizsgálat alapján publikált 30-35 % körüli roma-arány.

Összegzésként le kell szögezni, hogy a váci kutatás a többségi (magyar) és cigány származású börtönpopulációra vonatkozóan közelítően helyes adatot (44/56), (az asszimilánsok esetében valamelyest alulértékelt mutatót) eredményezett, tehát a TE csoport szélesebb a vártnál. A váci kutatás mindhárom csoportban 5%-os eltérést mutatott lefelé vagy felfelé az etnikai arányokban, ami azt mutatja, hogy a váci minta, legalábbis az etnikai arányok tekintetében, alapvetően jó mintának bizonyult.

d) A megkérdezettek életkora

Az összes megkérdezett átlagéletkora 33,2 év volt.

A megkérdezettek átlagéletkora etnikai csoportonként és összesítve

Etnikum	Magyar	TE	Cigány	Összes
Válaszadó	699	294	393	1386
Átlagéletkor (év)	35,4	31,9	32,4	33,2
Cigány származású		32		

A váci vizsgálatban a megkérdezettek átlagéletkora 31 év volt, ez most valamelyest, mintegy két évvel felfelé módosult. A jelen vizsgálatban a TE csoport átlagosan 1 évvel fiatalabbnak, a cigány csoport átlagosan 4 évvel idősebbnek látszik a Vácon mért adatoknál. Mostani mintánkban a cigány származásúak mintegy 3-4 évvel fiatalabbak, mint a magyarok: a korkülönbség továbbra is következetesen megmutatkozik.

A megkérdezettek korcsoportonkénti aránya is azt mutatja, hogy a transznetikai, de különösen a roma elkövetők összességében fiatalabbak a magyar etnikumú elítélteknél. Különösen jól látszik ez a 20 és 30 közötti korcsoportban, ahol a transznetikai és a cigány elkövetők fele, illetve több mint fele korban elhelyezkedik. A 30 és 40 év közöttiek esetében a három etnikai csoport mutatói 30-at közelítő életkorukkal sokkal kiegyenlítettebbek, a 40 évesnél idősebb korosztályban a roma származásúak aránya pedig jelentősen kisebb, mint a magyar csoportban mért érték:

	Magyar %	TE %	Cigány %
20 évesnél fiatalabb	1,4	3,1	3,6
20-30 éves	40,3	48,3	54,4
31-40 éves	27	28,9	28,5
40 évesnél idősebb	31,2	19,7	13,5

Az eredmény megerősíti a váci kutatásban mért adatok helyességét, ahol az etnikai csoportok között korkülönbségre szintén fény derült⁷⁵, bár a nagyobb minta valamivel csekélyebb korkülönbséget mutat. A váci vizsgálatban megállapítottuk:

A teljes minta tekintetében a fogvatartottak több mint 50%-a 20 és 30 közötti, további 32%-a 30 és 40 év közötti volt. Vagyis a bebörtönzöttek 84%-a életkorban 20 és 40 közé esik. Ez megfelel annak az általános tapasztalatnak, hogy a bűnözői karrierek a 30. életév táján jutnak csúcspontjukra, majd 40 éves kor felett hanyatlásnak indulnak⁷⁶. Ez a kép tükröződik vissza a *többségi* társadalomhoz tartozó elkövetők korszerkezetében, ahol a 20-30-as és a 30-40-es korosztály egyaránt 40%-os arányban van jelen. [...] a *cigány* csoportban az életkori struktúra arra utal, hogy fiatalabb elkövetőkkel van dolgunk. A cigányoknak mintegy 66%-a 20 és 30 közötti. [...] a cigányok körében a bűnözői karrierek korábban kezdődnek, viszont korábban is érnek véget. [...] Az *asszimiláns* csoport a két másik csoport között helyezkedik el. Körükben a fogvatartottak több mint felét a 20 és 30 közöttiek teszik ki. Tehát részükéről a többségi társadalom felé való elmozdulás a bűnelkövetők életkori struktúrájában is tükröződik.⁷⁷

e) Iskolázottság és annak változása az apák generációjához mérten

A váci vizsgálatról eltérően ebben a kutatásban az iskolázottság változását csak az apákhoz viszonyítottuk. Az iskolázottságra vonatkozó kérdésre a megkérdezettek 96%-a, adott választ, tehát a válaszadás majdnem teljes körű volt. A magyarok között 3,3; a transzietnikai csoportban 4,0; a cigányok között 4,7% volta a nem válaszolók aránya.

Iskolázottság és annak változása az apák generációjához mérten

Etnikum	Magyar		TE		Cigány	
	Apa	Válaszadó	Apa	Válaszadó	Apa	Válaszadó
Nemzedék						
Kisegítő iskola	0,6	1,1	1,3	2,7	6	6
8. o-nál kevesebb	7,3	3,4	13,7	13	25,2	20
8 osztály	13,7	27,3	31,4	44,1	35,7	49,9
Szakmát szerzett	49,7	46,8	36,8	30,4	24,7	19,4
Technikum	6,3	2,8	4,7	1,3	1	0,5
Érettségi	9,4	12,8	5	6	1,5	3,2
Felsőfokú v.	10	5,4	3	2	1,2	0,0

Az *apák* iskolai végzettsége tekintetében a magyar csoporttól a transzietnikai csoporton keresztül a cigányok felé haladva egyértelmű lejtő mutatkozik. A magyar és cigány apák összehasonlításában a cigányok között tízszer nagyobb azok aránya, akik kisegítő iskolába jártak, mintegy háromszor nagyobb a 8 osztálynál kevesebbet végzetek és a csak a 8 általános iskolai osztályt éppen elvégzők aránya. Ezzel szemben a - betanított vagy ipariskolai - szakmával bíró apák aránya csak fele a magyar apák között mérnek. A technikus, középfokú végzettség aránya pedig messze elmarad a magyar apai csoport hasonló arányaitól, nem is beszélve a felsőfokú végzettségekről, hiszen a cigány apák között csak 5 ilyenmel rendelkező akadt. A *transzietnikai* csoport apái, amint ez a váci kutatásban is megállapítást nyert, oktatási tekintetben is köztes helyet foglalnak el. Bizonyos lemaradással követik a magyar csoport értékeit, mutatóik inkább az utóbbiak felé hajlanak, vagyis a transzietnikai apák csoportja (legalábbis oktatási szempontból) feltörekvő csoportként definiálható, amely egyes mutatóit tekintve maga mögött hagyta a cigányság egészét.

A válaszadói generációban a *magyar válaszadók* között az apákhoz viszonyítva az *iskolai végzettségek csökkenése figyelhető meg*, hiszen az apai nemzedékhez képest mintegy 10%-kal növekszik a csupán 8 osztályt vagy annál kevesebbet végzők aránya, csökken a szakmával, technikus vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya is. Hasonló tendencia figyelhető meg a *transzietnikai* csoportban is, a transzietnikai megkérdezettek csoportja tehát nem közeledett, de nem is távolodott a magyar csoport mutatóitól, hanem azzal együtt haladva romló oktatásügyi mutatókat produkál: növekszik a csupán az általános iskolát vagy annál kevesebbet végzetek aránya, csökken viszont a szakmát vagy annál magasabb végzettséget szerzők aránya. A *cigány megkérdezettek* között ezzel szemben 14%-os javulás mutatkozik az apákhoz viszonyítva az általános iskolát befejezők arányában, ami arra utal, hogy az általános iskolát azok is befejezik, akiknek apái erre nem voltak képesek. Továbbra is szerény

marad, de mégis duplájára ugrik az érettségizettek aránya. Negatív tendencia mutatkozik ezzel szemben a szakmát vagy technikai végzettséget szerzők arányában, ami arra enged következtetni, hogy a megkérdezettek (és/vagy szüleik) nézőpontjából a szakmaszerzés értéke a megélhetés nézőpontjából csökken: a cigányok pontosan érzékelik a hagyományos – számukra elérhető - szakmák munkaerő-piaci értékvesztését. Összességében a cigány csoport, mint erre korábban is rámutattunk, a három csoport összehasonlításában így is súlyosan aluliskolázott, kvantitatív előrelépését döntően az általános iskolát befejezők arányának növekedése jelenti, ez azonban összességében a vizsgált csoportban a cigányok oktatásügyi helyzetének relatív és abszolút romlására utal. Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy az apákhoz képest az érettségizettek aránya megkétszereződik. A másik feltűnő jelenség, hogy mind a magyar, mind a TE csoportban jelentősen megnő az apai generációhoz képest az egykor kiegészítő iskolában tanuló megkérdezettek száma. Bár a jelenségre egzakt magyarázattal nem szolgálhatunk, feltételezhető, hogy a jelenséget részben az iskolai követelmények gyors növekedése a 70-es években valamint a magatartászavarokkal küzdő gyermekek kiegészítő iskolába irányuló szelektálásának módszeressé válása okozhatja. Tehát a magyar és TE megkérdezettek egy része már elemi szinten sem tudott alkalmazkodni az iskolai követelmények vagy az iskolarendszer változásaihoz.

A csoportok összehasonlításában a szakmával rendelkezők 3-5%-os csökkenése az apákhoz viszonyítva arra utal, hogy a megkérdezetti kör így reagál arra a több, mint 15 éves gazdasági tendenciára, amelynek során az ipari szakmák - különösen az ő családi és anyagi háttérükkel elérhető szakmák - egyre inkább leértékelődtek a munkaerőpiacon. Mindhárom csoportban találunk olyanokat, akiknek apja felsőfokú végzettséget szerzett, ezzel szemben a megkérdezettek között ezek aránya szembetűnően csökken.

A fentiek egészében és tendenciaszerűen megerősítik a váci kutatás alkalmával szerzett tapasztalatokat. Eszerint - eltekintve az apróbb mozgásoktól - a megkérdezettek iskolázottság és az azzal összefüggő munka-erőpiaci esélyek tekintetében kilátástalanul rossz helyzetű csoportot képeznek. A csoport tagjainak egy része a szülőkhöz képest kicsiny előrelépést tesz, de legalább ugyanennyien csúsznak visszafelé. Az említett előrelépés azonban csak abszolút értékben mutatkozik haladásnak, összetársadalmi méretekben sokkal inkább további esélyvesztést jelent, amivel végelemzésben együtt jár a normasértő szükséglet-kielégítés kényszerének és valószínűségének növekedése.⁷⁸

A váci kutatásban megállapítottuk:

A megkérdezettek körében az iskolai végzettség általános szintje nagyon, vagy viszonylag alacsony, [...] a magyar fogvatartottak zömét közel egyenlő arányban adják a 8 általános iskolai osztályt végzettek és a szakmunkás képzettséggel rendelkezők, [...] a magyar megkérdezettek körében szüleikhez képest jelentősen csökken azok száma, akik nem fejezték be a 8 osztályt. Az [...] apák nemzedékéhez képest a [...] megkérdezettek körében valamelyest emelkedik az általános iskolát befejezők aránya, [...] csökken viszont a szakmunkásvizsgát szerzők aránya, míg az érettségizettek aránya stagnál. A megkérdezettek

körében elvértve találunk felsőfokú végzettségűt is. A magyar megkérdezettek döntő részében az apákhoz viszonyított iskolázottsági szint stagnálása vagy bizonyos csökkenése jellemző.

A [...] **cigány** fogvatartottak körében a befejezetlen, vagy éppen csak a befejezett általános iskola a jellemző közel 71%-os arányban⁷⁹. A [...] cigány csoportban a csak 8 osztálynál kevesebbet végzettek aránya 10-szer nagyobb, mint a magyar csoportban, és a csak 8 osztályt végzettek aránya is jelentősen meghaladja a magyaroknál tapasztalt arányokat. Ezzel szemben a szakmunkás végzettségűek aránya a magyar csoportban regisztrált érték 10%-át sem éri el.* A cigány megkérdezettek csoportjában az apák iskolai végeztségéhez hasonlítva a csak 8 osztályt befejezők aránya 69%-ról 64%-ra, a szakmunkás végzettségűek aránya 8-ról 3%-ra csökken. A két tényező csökkenése a 8 osztálynál kevesebbet végzők arányának növekedésében ellentételeződik: ez az apákhoz képest a megkérdezett utódok esetében mintegy 50%-kal növekszik. Vagyis a cigány fogvatartottak között apáikhoz viszonyítva az iskolázottság stagnálása (illetve enyhe csökkenése) tapasztalható, ami társadalmi hasonlításban nagymérvű viszonylagos csökkenést jelent.

Az *asszimiláns* csoportban [...] a képzettségi szint valamelyes növekedését látjuk. A nyolc osztálynál kevesebbet végzettek – a csekély számú kiegészítő iskolást leszámítva – eltűnnek, és szüleikhez képest csökken a csak 8 osztályt végzettek aránya is, [...] jelentősen növekszik viszont a szakmunkás végzettségűek aránya. Az [...] *asszimiláns csoport iskolázottsági színvonala messze meghaladja a cigány csoportét és a magyarok képzettségi szintjéhez áll közel*.*

[...] a megkérdezettek egészében lecsúszó, vagy megrekedt, iskolázottságát tekintve kilátástalan helyzetű csoportot alkotnak. Mindhárom vizsgált etnikai csoportjukban a szülőkre az alacsony iskolázottság a jellemző, amely az utódok nemzedékében stagnál, vagy piaci értékét tekintve romlik. Ez a mai hazai munkaerőpiacon fokozott esélyvesztéssel jár együtt, és az ennek eredményeként fellépő kilátástalanság-érzéssel súlyosbodva valamennyi csoportban a deviáns magatartásformák kialakulásának irányába hat. Ezt erősíti az utóbbi 10 esztendőben lezajlott társadalmi átalakulás, amelynek folyamán a gyenge esélyekkel rendelkező szociális csoportok esélytelensége mind nyilvánvalóbbá vált, a szociális polarizáció felerősödött, a leszakadók számára az emberhez méltó élet lehetősége is megkérdőjeleződött. Ugyanakkor a piacgazdaság megjelenésével megszorodtak az elsajátítható javak, amelyek az elkövetési alkalmak egyre szélesebb és vonzóbb palettáját kínálják, különösen azok számára csábítóak, akik egyszer már ezek közelébe jutottak.

* Meg kell jegyezni, hogy az egyes arányok tekintetében a nagy mintavétel jelentős pontosítást tett lehetővé, így a váci felmérés adataival szemben helyesnek bizonyult a BVOP reprezentatív vizsgálata, amely szerint a fogvatartott cigányok felének van legalább szakmunkás végzettsége.⁸⁰ Helyesnek bizonyult, hogy az asszimilánsokat a két másik csoport között elhelyezkedő szociális mutatókat produkáló csoportként azonosítottuk, revideálnunk kellett azonban ezek iskolázottságának rohamos javulásáról szóló nézetünket. Iskolázottságuk stagnál, egyes mutató tekintetében romlik.

f) Lakóhely és migráció

fa) A lakóhely megyénként

A lakóhelyre vonatkozó kérdésre az elítéltek 96,5%-a válaszolt.

A megkérdezett elítéltek lakóhelye

Lakóhely (megye %)	Magyar	TE	Cigány
Baranya	11	14,4	12,1
BAZ	14,2	22,4	28,7
Pest	9,2	5	3,2
Somogy	5,5	8	10,1
Budapest	12,5	10,7	7

Az elkövetők százalékos aránya alapján Baranya, BAZ, Pest és Somogy megye valamint Budapest emelkedik ki. Külön ki kell emelni BAZ megyét, ahol összehasonlítva a többi megyével mindhárom etnikai csoport aránya a legmagasabb. Innen kerül ki az elkövetők mintegy 22%-a. BAZ megye magas bűnügyi fertőzöttségével már korábban is gyakran szerepelt a kriminológiai kutatásokban. A jelenség okát abban kereshetjük, hogy BAZ megye volt kitéve leginkább az utóbbi évtizedek modernizációs változásainak, hullámhegyeinek és hullámvölgyeinek. Érdekes ugyanakkor, hogy Pest megyében és Budapesten a magyar elkövetők aránya jóval magasabb, majdnem kétszerese a roma elítéltek arányának. Budapesten viszont a transznetikai csoport aránya megközelíti a magyarok arányát. Ez egyebek között azzal is magyarázható, hogy a fővárosban élő roma származásúak között a legelőrehaladottabb az asszimilációs törekvés. A baranyai és somogyi cigány származásúak viszonylag magas arányát a cigány lakosság jelentős mértékén túl az ezekben a megyékben a rendszerváltás idején bekövetkezett modernizációs krízis is magyarázhatja.

A váci kutatás során megállapítottuk:

A magyar csoportban a legtöbben a fővárosból valók, valamint Pest, BAZ, Bács-Kiskun és Hajdú-Bihar megyei illetőségűek. Az asszimiláns csoportban Pest és BAZ megye vezet a sort, ezeket egy széles középmezőny követi. A cigány csoportban a vezető BAZ és Hajdú-Bihar megyét szintén magas arányokkal Jász-Nagykun-Szolnok és Nógrád megye követi. Budapest és Pest megye csak a középmezőnyben foglal helyet.

fb) Migráció

A megkérdezettek migrációs hajlandóságát a szülők lakhelyéről való elvándorlásokon mértük. Összesítve a megkérdezettek 12,8%-a választott új, más megyében elhelyezkedő lakóhelyet.

Összesített migráció a megkérdezettek körében

%	Magyar	TE	Cigány
Helyben maradt	83,7	87,9	89,9
Elvándorolt	16,3	12,1	10,1

A Vácra végzett kutatás eredményével ellentétben, ebben az esetben a magyar csoport migrációja bizonyult a legerősebbnek, a transznetikai csoport a második helyre szorult.⁸¹ Amennyire az adatokból kimutatható, a legkedveltebb bevándorlási területek mindhárom csoportban Baranya és Pest megye, de legfőképpen Budapest. Mindhárom csoportban elvándorlás mutatkozik viszont BAZ, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megyéből.

Lakhelyváltoztatás aránya megyénként

%	Magyar		TE		Cigány	
	Régi lakhely	Változás	Régi lakhely	Változás	Régi lakhely	Változás
Baranya	10,4	11	13,8	14,4	11,8	12,1
Bács-Kk.	2,3	1,8	1,7	-	1	-
Békés	1,9	1,8	0,7	-	0,3	-
BAZ	15,1	14,2	22,9	22,4	29,3	28,7
Csongrád	0,7	-	0,3	-	0,5	-
Fejér	6	6,5	1	-	2	-
Győr-M-S	3,1	3,4	2	-	3	-
Hajdú-B.	4,9	4,1	4,4	4	1,3	-
Heves	3,6	2,8	3,4	4	7,5	7
Jász-N-Sz	2,4	2,2	2,7	-	3,5	-
Komárom-E.	5,4	4,2	2,7	-	2,3	-
Nógrád	0,6	-	0,3	-	1,3	-
Pest	7,6	9,2	5,1	5	3,0	3,2
Somogy	5,4	5,5	8,4	8	10,5	10,1
Szabolcs-Sz.	5	4,4	5,4	4,6	6,3	4,7
Tolna	3,1	3,2	5,4	5	2,8	-
Vas	1,7	-	1,3	-	0,8	-
Veszprém	8,1	7,1	7,1	7,3	3,5	-
Zala	2,6	3	4	3,3	4,3	-
Budapest	10	12,5	7,4	10,7	5,3	7

A táblázatból látható, hogy az elkövetők szüleinek lakhelyei esetében felülreprezentáció mutatkozik mindhárom csoportban Baranya és BAZ megyék esetében. A magyar elkövetők szüleinek 10 %-a Budapesten, 7,6 %-a Pest megyében lakott korábban. A

roma és TE elkövetők szüleinek esetében említésre méltóan kiemelkedik még Baranya megye, Somogy megye és Heves megye. Az etnikai érintettségű elítéltek esetében ez az eredmény várható is volt, hiszen korábról tudjuk, hogy ezekben a megyékben a cigány lakosság viszonylag nagy arányban van jelen. Baranya megyében mindhárom csoportban enyhe, Budapest esetében intenzívebb bevándorlással találkozunk, ezzel szemben mindhárom csoportban enyhe elvándorlás mutatkozik BAZ és Szabolcs-Szatmár megyében. Egyik megyében sem találunk rendkívüli mértékű változásokat, *egyedül Budapest mutatkozik jelentős bevándorlás célállomásának*, valamint a magyar csoport esetében Pest megye.

Kitűnik, hogy a három csoport migrációja irányában és arányaiban is párhuzamosan halad. A nagy mintavétellel folytatott kutatás tehát a lakóhellyel kapcsolatban fővonalaiban megerősítette a váci kutatásban nyert eredményeket, részben cáfolta ugyanakkor a migrációval kapcsolatosan korábban leszűrt következtetésünket.

A váci kutatásban megállapítottuk:

A [...] a migráció a magyar csoportban [...] alatta marad az asszimiláns csoporténak. Ezzel szemben az asszimiláns és cigány csoport helyváltoztatási hajlandósága a szülői generációhoz képest hasonló arányban - az asszimiláns csoportban a cigány csoport mutatóját valamelyest meghaladó mértékben - erősödik.

Tendenciaként mindhárom csoportban megállapítható, hogy a megyéket átlépő földrajzi elmozdulások a munkavállalással és megélhetéssel összefüggésben nagyjából az ország keleti részében, a kevésbé fejlett területekről a fejlettebbek (iparosodottabbak) irányába [...] történnek.

A magyar [...] megkérdezettek körében a migrációs hajlandóság csökkenése, valamint a két másik csoportban érzékelhető növekedése arra enged következtetni, hogy a két utóbbi csoport mobilizációja és helykereső magatartása erősödik. Feltételezhető, hogy a földrajzi mobilizációval összefüggő státuszbizonytalanság, stressz- és konfliktushelyzetek jelentős szerepet játszanak bűnelkövetésükben is.

[...] a magyarok és a cigányok földrajzi mobilizációja ellentétes irányú [...] az elvándorló magyarok helyét, munkavállalói státuszát és lakókörnyezetét cigány, vagy közelebből-távolabbról cigány származásúak veszik át.

Látható, hogy a három etnikai csoport átlagosan alig 13%-os megyék közötti mozgása egyik csoport esetében sem hozható összefüggésbe bűnelkövetésükkel és a fogvatartásban mért arányukkal. Másrészt úgy tűnik, a helykereső magatartás esetében éppen a váci kutatás alapján posztulált megállapítás ellenkezője igaz, vagyis a három csoportból a magyarok migrációja a legerősebb, és a TE csoporton át a cigányok felé gyengül. Ez viszont azzal magyarázható, hogy – ahogy a váci kutatás alapján is megállapítottuk – a magyarok munkaerő-piaci versenyképessége és anyagi háttere, mint a migráció előfeltételei, sokkal jobbak, mint az a másik két csoportban tapasztalható. Igaznak mutatkozik azonban korábbi megállapításunk, mely szerint a TE csoport ez esetben is köztes csoportnak mutatkozik, ami arra utal, hogy nem csak etnikailag,

hanem szociális előfeltételeit tekintve is elkülönült vagy elkülönülőben van a magukat cigánynak vallóktól. Revideálnunk kell a váci kutatásban a magyarok és cigányok ellentétes irányú földrajzi mobilizációjáról mondottakat, mint láttuk, migrációjuk párhuzamosságokat mutat. Azonban az alábbiakban látni fogjuk, hogy a bűnözési hajlandóság nem közvetlenül az interregionális migrációval hozható kapcsolatba, hanem inkább a településtípusok közötti mozgással. Ezért továbbra is fenntartjuk a migrációs effektusok és a bűnözési hajlandóság – különösen a hátrányos helyzetű etnikumok bűnözési hajlandósága – közötti, elméletileg megalapozott összefüggés elgondolását azzal a megszorítással, hogy ez akkor lehet érvényes, ha a migráció jelentős környezetváltozást is eredményez.

fc) A megkérdezettek lakhelye településtípusok szerint

A településtípusra vonatkozó korábbi (gyermekkor) és mai lakhely meghatározására irányuló kérdésre szintén majdnem a teljes megkérdezett körtől választ kaptunk. Nem válaszolt a magyarok 0,6, a TE csoport 2,7 és a cigányok 1 százaléka.

Településtípusok közötti mozgás a megkérdezettek körében

Lakhely, Településtípus	Magyar %		TE %		Cigány %	
	Korábban	Jelenleg	Korábban	Jelenleg	Korábban	Jelenleg
Tanya	1,7	1,1	2	0,7	4	3,6
Falu	25,2	19,2	34,1	29,2	39,4	33,2
Nagyközség	14,1	9,4	9,4	7,5	16	11,5
Kisváros	19,1	22,9	21,4	22,4	14,7	19,6
Nagyváros	39,4	47,4	30,4	40,3	24,9	32,1

A *szülőikkel való együttélés idején* is mindhárom csoport erősen urbánus jellegeket mutatott, hiszen a magyarok 58,5 %-a, a TE-k 51,8 %-a, a cigányok 39,6 %-a városi lakos volt. Ezzel szemben a csoportok sorrendjében 39,3 %, 43,5%, 55,4% falun vagy nagy községben lakott. A vidékies lakhelyek közül a tanya egyik csoportban sem jellemző, de ez esetben ugyanúgy kirajzolódik a magyarok felől a cigányság irányába mutató lejtő, mint az összes többi településtípus tekintetében. A TE csoport – ismét köztes mutatókkal - lakhely tekintetében polarizáltabb, mint a cigány csoport, hiszen kevesebben laktak nagy községben, és többen kis faluban, illetve jóval többen laktak kis- és nagyvárosban, mint a cigányok. Úgy tűnik, a megkérdezettek elődgenerációja számára a falvak és a nagyvárosok jobb integrációs lehetőségeket kínáltak, mint a nagyközségek és a kisvárosok.

Különösen a falvakból, de a nagyközségekből is, feltehetőleg a mezőgazdasági munkalehetőségek az utóbbi évtizedekben végbement jelentős szűkülésének következtében, mindhárom csoportban egyértelmű elvándorlás mutatkozik, ez 5 illetve 6 % körüli mutatóval a TE és a cigány csoportban a legerősebb. Mindhárom megkérdezett csoportban az összes településfajta közötti mozgás döntő hányada – több településtípust átgörva - a nagyvárosok, mint láttuk, elsősorban Budapest felé irányul.

Ebben élen járnak a TE csoporthoz tartozók (10%), amikor messze megelőzik a másik két csoport 7-8 % közötti mutatóját. A TE csoport nagyarányú településtípusok közötti helyváltoztatása – úgy tűnik - együtt jár az identitásváltás kísérletével. Bár nem tudjuk, a települések közötti váltás mikor zajlott, vagyis még a szülőkkel való együttélés vagy az önálló életkezdés időszakában-e, de a váci eredmények alapján feltételezzük, hogy a településváltás és az azzal együtt járó életmód-, státusz- és identitásváltási kísérlet jelentős számban már a szülők generációjában elkezdődött.

A változások figyelembevételével azt találjuk, hogy az elkövetők a három csoport sorrendjében közelítően 70-63-52 %-ban rekrutálódnak városi, 50-40-30%-ban nagyvárosi közegekből, minden bizonnyal jobbra Budapestről.

A kutatás az egyes részadatokat tekintve nem, de tendenciájában szemléletesen igazolta a Vácán végzett felmérésből levont következtetéseket.

A váci kutatás alapján megállapítottuk:

[...] a megyék, illetve régiók közötti migrációhoz igen intenzív mozgás társul az egyes településtípusok között, mégpedig a falusias települések irányából az urbanizáltabb, vagy erősen urbánus településformák irányába. A cigány és az asszimiláns csoportban a megkérdezetteknek egyaránt 35-36%-a költözik más típusú lakóhelyre szüleikhez képest. Ezzel szemben ez az arány a magyarok körében csupán mintegy 20%. A magyarok körében viszonylag lépcsőzetes migráció tapasztalható, vagyis az elvándorlók rendszerint szüleik lakhelyénél eggyel fejlettebb településtípusba költöznek, vagyis faluból nagyközségbe, nagyközségből kisvárosba és így tovább. Még így is viszonylag magas (28%) azok aránya a költözők között, akik több lépcsőfokot ugranak át. Az asszimiláns és cigány csoportban a migránsok körében sokkal nagyobb ugrások tapasztalhatóak, hiszen a költöző asszimilánsok 33%-a kerül tanyasi vagy falusi környezetből kisvárosokba, a cigányok költözők 38%-a falusi környezetből nagyvárosba kerül. Figyelemreméltó, hogy a cigány költözők 50%-a költözésekor több településtípust ugrik át.

g) Lakásviszonyok változása a szülőkhöz viszonyítva

A lakásviszonyokra illet ezek változására irányuló kérdésünkre a megkérdezettek 98,7 %-a adott értékelhető választ.

Lakásviszonyok a megkérdezettek és szüleik esetében

%	Magyar		TE		Cigány	
	Szülők	Megkérdezett	Szülők	Megkérdezett	Szülők	Megkérdezett
Putri	0,6	0,6	1	0,3	7,2	4
Albérlet	2	6,4	2,3	7,6	0,5	4
Önkormányzati bérlakás	21,1	15,2	23,7	16,9	23,4	17,9
Öröklakás	17,2	25,1	13	18,6	11	14,6
Családi ház	56,6	49,9	55,9	53,1	56,4	58,6
Egyéb	2	2,8	2,7	3,4	1,2	0,8

A magyar, TE és cigány szülői csoport lakásviszonyai közötti lejtő bizonyos tekintetben itt is kirajzolódik, összességében azonban jóval kiegyensúlyozottabb kép adódik, mint azt a váci kutatás alapján feltételeztünk. A putri, mint lakás egyik csoportban sem jellemző, de igen csekély mértékben (0,6 és 1 %) a magyar és a TE csoportban is előfordul. Ennél jóval magasabb, 7% feletti arányban jelenik meg a cigány szülők lakásai között. Közel azonos arány mutatkozik a három csoport szülei esetében az önkormányzati bérlakások arányában, az öröklakások tekintetében, nyilván az a három csoport között nyújtózó urbanizációs és pénzügyi lejtő miatt a cigányok felé haladva (17-13-11%) csökkenés mutatkozik. Legjellemzőbb lakásfajta mindhárom csoportban közel azonos arányban a családi ház, ami arra utal, hogy mindhárom csoport szüleinek fele viszonylag kiegyensúlyozott, de legalábbis még tűrhető jövedelmi viszonyokkal rendelkezett. (Az elkövetők szülei többségében a szocialista időszak konszolidációs periódusában biztosíthattak maguknak elfogadható lakáskörülményeket).

A megkérdezettek között jól kivehető a lakásviszonyoknak a korábbiakhoz mért változása. A cigány megkérdezettek esetében több mint felével csökken a putriban lakók aránya, de ez a lakásforma még mindig előfordul. Az albérletek arányának növekedése a megkérdezettek fiatal életkorával függ össze. Az önkormányzati bérlakások aránya mindhárom csoportban szintén csökken (mindenütt kb. 6%-kal), ami arra utal, hogy a három csoport tagjai egyaránt saját lakás megszerzésére törekszenek. A városba költözéssel csökken a családi házas lakhatás jelentősége is (a magyaroknál 6,7 %-kal, a TE csoportban majdnem 3 százalékkal), kivéve a cigányokat, akik kisebb arányban költöznek városokba, inkább vidékies lakhelyükön maradnak, illetve ott családi ház szerzésére törekszenek. Egy részük önkormányzati bérlakása helyett öröklakást vásárol. Az urbanizált övezetekbe irányuló migrációval összefüggésben az öröklakások pozitív arányváltozása szembetűnő (8-5,5-3,5 %-os arányban). Ettől függetlenül mintegy 50-53-59 %-os arányban a megkérdezettek körében továbbra is a családi ház dominál lakhelyként (a TE csoport ismét köztes csoportnak mutatkozik). Tekintettel arra, hogy a három megkérdezett csoportban 75-72-73 % saját tulajdonú lakásban vagy házban lakik, kikövetkeztethető, hogy egyik csoport megkérdezettjei sem tartoznak a legszegényebb rétegekhez. Függőben marad természetesen a kérdés, hogy pontosan milyen lakáskörülmények mutatkoznak valójában az egyes típusmegjelölések alatt. *Tudva azt, hogy a kétes minőségű – esetleg telepi, vagy eredetileg „CS” családi házakkal szemben még a lakótelepi panel öröklakások is színvonalbeli többletet nyújtanak, nem látszik megalapozatlannak a következtetés, hogy az öröklakások új tulajdonosai körében a lakás minősége javul.*

A váci kutatás során is megállapítottuk:

Mindhárom csoportban a legjellemzőbb lakásfajta a családi ház, a magyar csoportban 69%-ban, az asszimilánsok 77%-ában, a cigányok 66%-ában ilyenben laktak a szülők. A cigány csoportban is csak elenyésző mértékben találtunk olyan szülőket, akik putriban laktak: 2 család. A fejlettebb településtípusok felé irányuló vándorlással a családi ház, mint jellemző lakásfajta ugyan megmarad, de jelentősége csökken. A magyar megkérdezettek körében 61%, az asszimilánsok körében 55%, a cigányok körében 64% lakik ilyenben. A családi házat követi gyakoriságban a bérlakás és az öröklakás. A cigányok között viszonylag gyakori a szükséglakás (16%), ilyet viszont a másik két csoportban nem találtunk.

A szóban forgó cigány csoport esetében már a szülők generációjában is [...] emelkedő trend volt megfigyelhető [a lakásviszonyok tekintetében – P.Sz.] a cigányság széles tömegeihez képest, a válaszadók nemzedéke pedig a lakások legfontosabb mutatói tekintetében eléri a magyar átlagot.

Az elítéltek szabadulás utáni életkezdési lehetőségét javítja, hogy a megkérdezettek minden etnikai csoportjában kis eltéréssel 95%-nak lesz hol laknia, csak mintegy 4-5 % válik hajléktalanná.

h) Az életszínvonal változása az elmúlt 10 évben

Az életszínvonal változására vonatkozó kérdésre a megkérdezetteknek csupán 2,2%-a nem adott választ.

Az életszínvonal változása az elmúlt 10 évben

%	Magyar	TE	Cigány
Erősen romlott	13,3	15,9	19,9
Romlott	24,3	21	18,4
Nem változott	24,5	19,3	18,7
Javult	26,7	26,9	25,8
Sokat javult	11,2	16,9	17,1
Romlott összesen	38	37	38
Javult összesen	38	33	43

Az adatokból látható, hogy mindhárom csoport életszínvonalában polarizálódás tapasztalható. A magyar csoport 38%-ában romlás, 38%-ában javulás, a TE csoport 37 %-ában romlás 33%-ában javulás, a cigányok 38%-ában romlás, 43%-ában javulás látszik. Változatlan a színvonal a három csoport sorrendjében 25-19-19%-os arányban. Tehát mindhárom csoportban 35-40% esetében javult illetve ugyanennyinél romlott az életszínvonal az utóbbi 10 évben. Feltűnő, hogy legerősebben a cigányok voltak képesek javítani életviszonyaikon, a jelentős változás mellett a legnagyobb stabilitás a magyarok körében jelentkezik. Mivel a megkérdezettek 30-40 %-a úgy értékeli, hogy életviszonyi javultak, (és korábról tudható, hogy a javulást az elítéltek nem utolsó sorban a luxus-javak birtoklásán mérik), részben és tendenciájában megalapozottnak vehető a váci kutatásból nyert következtetés.

A váci kutatásban megállapítottuk:

[...] a cigány fogvatartottak a cigányságnak ama rétegéhez tartoznak, amelyik az elmúlt évtizedekben erős földrajzi mobilitást mutatott fel és [...] vagyoni változásokon esett át. Ez a csoport az elmúlt évtizedek politikai és társadalmi folyamatainak is köszönhetően előrelépett, hiszen a korábbiaknál fejlettebb, jobb lakóhelyet talált, [...] javított lakásviszonyain és vagyoni helyzetén.

A három csoport közül a legnagyobb arányú - a magyar csoportét meghaladó - javulás a cigány csoportban következik, ahol a megkérdezettek 28%-ának javultak a körülményei szüleikhez képest. Az átlagos (tehát a romlást is figyelembe vevő) változás is itt a legnagyobb: a magyar csoportét majdnem kétszeresen meghaladó javulást tapasztalunk, miközben az asszimiláns csoportban a javulás és a romlás kiegyenlíti egymást.

i) A megkérdezettek nevelői és testvérei

A megkérdezettek szülői vagy más környezetben való neveltetésének körülményeire vonatkozó kérdésre adott válaszhalmazból a három legfontosabb alváltozót emeltük ki, mivel ezek variánsai esetében csak töredékszázalékok mutatkoztak.

A megkérdezettek nevelői

%	Magyar	TE	Cigány
Szülők együtt*	73,8	68,8	66,7
Egyik szülő egyedül	8,6	5	7,8
Állami gondozásban vagy nevelőszülővel	6,3	6,7	11,1

* Vagy egy vér szerinti és egy mostoha szülő közösen.

A megkérdezettek mindhárom csoportban jellemzően szüleikkel, legáltalánosabban a két édes szülővel, 5-8%-os arányban egyik szülővel nevelkedtek. A szülői házban nevelkedő megkérdezettek aránya az etnikai csoportok sorrendjében 82-74-75 %. Az egykori állami gondozottak aránya a magyar és a TE csoportban hasonló (utóbbiban elhanyagolhatóan magasabb), viszont a cigány csoportban az előző kettő duplájára ugrik. Mint látható, a TE-k ebben a tekintetben is a magyarokhoz közelítő, köztes csoportnak látszanak.

A fenti adatok egyébként – néhol hajszállra pontosan - megerősítik a váci kutatásban kimutatott eredményeket:

Mint várható volt, a cigány csoportban a legmagasabb az egykori állami gondozottak aránya. Az állami gondozás ideje tapasztalat szerint általában 1-3 év, utána a gyermek visszakérült a családjába. Az állami gondozás csak néhány megkérdezett esetében terjed ki hosszabb időre, vagy a teljes gyermek és kamaszkorra.

Gyermekszám a megkérdezettek szüleinek családjában

Gyerekek száma	Magyar	TE	Cigány
1	2,5	5,3	4
2	26,4	5,6	8
3	17,1	11,6	10,1
4 vagy több	53,7	77,1	77,9

A megkérdezettek szülői generációja esetében igen jelentős családnagyságokkal találkozunk, ezek mérete a magyar csoporttól a TE-n át a cigányok felé emelkedik, a cigány és TE szülők közel nyolcvan százalékában négy vagy több gyermek volt, a csoportok sorrendjében 34-48-54 %-ban öt gyermeknél több volt a családban (háztartásban⁸²).

A váci kutatásban megállapítottuk:

Egy iskolázottsága után ítélve igen alacsony jövedelemtermelő képességű népesség tehát igen magas gyermekszámot produkál. [...] Ha azonban együttesen figyelembe vesszük a migráció pozitív irányait, a lakáshelyzet és a lakókörnyezet javulását, valamint a magas gyermekszámot, el kell gondolkoznunk azon, hogy a családok jövedelemtermelő képessége sokkal nagyobb, mint azt iskolázottsági szintjük indokolná. A megélhetés területén, tekintettel jövedelmeik sokirányú megoszlására, viszonylag szerény körülményeik ellenére is igen sikeresek.

j) A neveltetés részletesebb körülményei

A megkérdezettek gyermekkorának fő életterei, vagyis a szülői ház és az iskola viszonyairól tudakozódva néhány lényeges mozzanat tekintetében kétértékű (pozitív és negatív) kijelentéseket ajánlottunk fel megválaszolásra. A családi viszonyokra vonatkozóan a megkérdezettek igen szemérmesen válaszoltak, mindössze – váltakozva - 60-70%-uk adott feleletet.

Családi és iskolai viszonyok

Kijelentések		Magyar %		TE %		Cigány %	
1	2	1	2	1	2	1	2
Szüleim szerettek	Elhanyagoltak	82,5	5,1	76,9	5	74,8	10,5
Szüleim nem bántottak	Gyakran vertek	59,5	8,7	54,8	10	51,9	11
Segítettek a tanulásban	Nem	59,2	12,4	49,8	15,4	41,4	19
Nem italoztak	Gyakran italoztak	53,1	11,8	45,8	11,7	42,4	13,7
Apán nem verte anyámat	Verte	58,2	10,4	48,2	14	41,9	17,7
Rendszeresen jártam iskolába	Nem	70,4	6,5	53,8	12	45,1	19
Az iskolában jól érzetem magam	Rosszul éreztem magam	49,2	12,2	44,8	12,4	40,9	14
Szabadidőmben rendszerint otthon voltam	Csavarogtam	41,7	18,8	37,1	25,8	34,2	21,9
Családtagjaim nem voltak börtönben	Egyes családtagjaim voltak börtönben	68,4	8,3	48,8	18,7	38,2	25,9
Rendesen megéltünk szüleim keresetéből	Nélkülöztünk	68,6	5,8	61,5	11,4	46,1	18,5

Bár jellemzően a többség úgy véli, hogy a szülei *szertették*, a cigányok több mint 10 százaléka, a másik két csoporthoz viszonyítva kétszeres arány, panaszkodik arra, hogy szülei elhanyagolták. A TE csoportban szintén csökken a feltétlen és gondos szülői magatartásról beszámoló aránya a magyarokhoz viszonyítva. A magyar csoporttól a cigányok felé enyhén emelkedik a rendszeresen bántalmazott gyermekek aránya, de a megkérdezetteknek csupán 50-60%-a tudósít az ellenkezőjéről. Feltehető, hogy a nem válaszolók körében is többé-kevésbé rendszeres lehetett a testi fegyelmezés, ami azt jelenti, hogy a cigányok között a több-kevesebb rendszerességgel ütlegelt gyermekek aránya az 50%-ot is elérhette. A magyar csoporttól a TE csoporton keresztül a cigányok felé haladva nő azok aránya, akik nem kaptak támogatást otthon a tanulásban, a nem válaszolókról ugyanez feltételezhető. Míg a magyar szülők 60 %, addig a cigány szülők csupán 40 %-a nyújtott gyermekének segítséget tanulmányaiban. A cigány csoport felé haladva csökken az egyértelműen nem italozó szülők aránya, és növekszik a rendszeresen ivók aránya. Sejtethetően a csoportok sorrendjében 47-54-57 %-os arányban jelen volt az alkohol a megkérdezettek családjában. Hasonló tendencia mutatkozik a családon belüli erőszak tekintetében, amely sorrendben 42-52-58 százalékban előfordult, 10-14-18 arányban pedig rendszeres volt. Ugyanez a lejtő megismétlődik a rendszeres iskolalátogatás esetében, a magyar megkérdezettek közül 30%, a TE-k közül 46 % a cigányok közül 55 % többé-kevésbé rendszeresen járt iskolába, az iskolát rendszeresen kerülők aránya a cigányok között meghaladja a magyar arány háromszorosát. A magyarok felől a cigányok felé haladva ugyancsak egyenesen csökken a kellemes iskolai tapasztalatokat maguk mögött tudók aránya, a valószínűleg kellemetlen tapasztalatokat szerzők aránya 50%-tól 60% felé mozog a csoportok sorrendjében. A csavargó gyermekek aránya a csoportok sorrendjében 60 %-tól 80 % felé mozog. A magyar megkérdezettek családtagjai közül sejtethetően 31%, a TE csoportban 51%, a cigányok között 62% járta meg a börtönt. Míg a magyar csoportban a többség kiegyensúlyozott megélhetést tudott biztosítani gyermekeinek, addig ez a cigány csoportban csupán 40%-os kisebbség. A TE csoport a magyarok értékeihez közelít. A cigányok esetében háromszor gyakoribb volt a megélhetési gondokkal küszködő család.

A fenti tényezők figyelembevételével a magyar megkérdezett átlagosan 61 %-a, a cigány megkérdezettek 45,5 %-a számol be kellemes, kielégítő gyermekkori környezetről. Ez az arány 52 % a TE csoportban. Ez alátámasztja korábbi véleményünket, hogy a TE csoport a két másik etnikai csoport között helyezkedik el, közel azonos távolságra mindkettőtől. Hangsúlyozni kell, hogy a családi és iskolai mikrostruktúrák tekintetében mintegy 40-55-58%-os arányban vélhetően jobbra igen súlyos negatívumok rajzolódnak ki.

Az így nyert értékek jól párhuzamba állíthatóak a váci kutatás mutatóival, és alátámasztják az akkor levont következtetéseket.

A váci kutatás során megállapítottuk:

[...] ismételten kirajzolódott a magyaroktól a cigányok felé irányuló lejtő [...], hiszen a kumulált értékek alapján a magyar csoport 62, az asszimilánsok 58, a cigányoknak csupán 44%-ánál mutatkoznak jónak mondható viszonyok. A kifejezetten negatívnak tekinthető összviszonyok uralkodtak a magyar családok 12, az asszimilánsok 8, és a cigány családok 15%-ában. Tehát a leginkább negatív viszonyok a cigány családokban uralkodtak, érdekes viszont, hogy a negatív családi viszonyok tekintetében a magyar családok megelőzik az asszimilánsokat.

Összességében a gyermekkori családi és környezeti mikrostruktúrák tekintetében egyfajta, a magyar csoporttól a cigány csoport felé mutató lejtő figyelhető meg a három csoport összehasonlításában. Az asszimilánsok valamivel gyengébb mutatókkal rendelkeznek, mint a magyarok, de egészében együtt haladnak velük. A cigányok egyértelműen kirajzolódó lemaradással követik őket.

k) A megkérdezettek jelenlegi családja

A megkérdezettek családi állapota

%	Magyar	TE	Cigány
Nőtlen	40,2	28,7	30,1
Nős vagy élettársa van	36	53	61
Elvált	20	16	6,3
Özvegy	3,7	2	2,5

Miután viszonylag fiatal, 33 éves átlagéletkorú népességről van szó, érthető, hogy a megkérdezettek átlagosan 33%-a nőtlen: a magyarok körében 40 %, a cigány származásúak között 30% körüli arány. A csoportok sorrendjében a nős (vagy élettárral rendelkező) válaszadók aránya 31-53-61 százalékkal a cigányok felé növekszik, ami ismét bizonyítja, hogy a cigányok korábban kezdik önálló életüket és korábban is nősülnek. Ha ehhez még hozzávesszük a már elváltak arányát is, a csoportok sorrendjében 56-68-68%-os arányokat kapunk. A viszonylag fiatalon történő házasodás tekintetében a TE közelebb áll a cigány csoporthoz, mint a magyarokhoz.

A váci kutatásban megállapítottuk:

A családi állapot felvételéből kiderül, hogy a válaszadók körében 60-80%-os a párkapcsolatban élők aránya: a magyarok körében azonban jóval kevesebb, mint a másik két csoportban. Ez arra utal, hogy a stabil párkapcsolat létesítése az asszimiláns és a cigány csoportban korábbra esik.

Gyermekek száma a válaszadók háztartásaiban

Gyermekszám	Magyar	TE	Cigány
0	52,3	33,2	29,6
1-2	34,3	37,7	39,3
3	8,1	15,5	13,5
4 vagy több	5,4	13,5	17,6

Miután fiatal népességről van szó, kevésbé meglepő, hogy a válaszadók 30-50 %-a nem nevel háztartásában gyermeket. A gyermekkel nem rendelkezők aránya a cigányok felé haladva szembetűnően csökken, ami szintén a cigányok korábbi önálló életkezdésére, önálló családalapítására enged következtetni. A magasabb gyermekszámot (4 vagy több gyermek) felvonultató családok aránya a TE csoportban mintegy a duplája, a cigány csoportban mintegy háromszorosa a magyar csoportban mért arálynak. A válaszadók között típusos családmódban 1-2, ritkábban 3 gyermek van.

Gyermekek számának alakulása a szülők és a válaszadók háztartásában

Gyermekek száma	Magyar		TE		Cigány	
	Szülők	Válaszadó	Szülők	Válaszadó	Szülők	Válaszadó
Nemzedék						
1-2	28,9	34,3	10,9	37,7	12	39,3
3	17,1	8,1	11,6	15,5	10,1	13,5
4 vagy több	53,7	5,4	77,1	13,5	77,9	17,6

A válaszadói körben mért család- illetve háztartásméreteket a szülők azonos mutatóival összevetve azt tapasztaljuk, hogy a gyerekszám rohamosan csökken, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a szülői és válaszadói generáció között 20-30 év, vagyis közel egy nemzedéknyi idő van. Azt is figyelembe kell azonban vennünk, hogy a gyermeknemzés legaktívabb időszaka a 25. és 35. életév közé esik. Tehát mindenképpen a gyerekszámok rohamos csökkenésével kell számolnunk mindhárom csoportban.

Az 1-2 gyermekesek aránya a magyarok között 5%-al, a TE és cigány csoportban 28-30%-kal nő, eközben a nagycsaládosok aránya a magyarok között tizedére, a TE és cigány csoportban egyötödére esik vissza. Eközben a magyarok között csökken, a TE és cigány csoportban növekszik a 3 gyermekesek aránya. A három csoportban a korábban tapasztalt családnagyságbeli különbségek fennmaradnak, de arányuk csökkenni látszik. Adataink alátámasztják a váci kutatás alapján kimutatottakat. A váci kutatásban megállapítottuk:

A három csoport összehasonlításában szembetűnik, hogy a magyar csoport felől a cigányok felé haladva egyre növekszik a gyermekkel rendelkező válaszadók aránya. A magyar csoportban a válaszadók 45-50%-ának, az *asszimilánsok* 40-45%-ának nincs [...] gyermeke. 23%-uk 1 [...] gyermekkel rendelkezik, 16%-nak két saját gyermeke van [...]. A 3 vagy több gyermekkel bírók aránya rohamos csökkenést mutat. Erőteljesen növekszik viszont a szülői generációhoz képest az 1 gyermekesek aránya, töredékére esik vissza a 3, vagy annál több gyermeket nemzettek aránya. A gyermektelen *asszimilánsok* értékei a magyar csoportéhoz közelítenek, de jóval nagyobb arányban van egy gyermekük [...] A [...] családjukban 2 gyermeket nevelők arányai egybeesnek a magyar csoportnál tapasztaltakkal. A magyar csoportnál jóval alacsonyabb a 3 és 4 gyermekesek aránya, egyben töredékére csökken a szülői nemzedékhez képest. 5 vagy több saját gyermekekkel bírót nem is találtunk. E tekintetben is erőteljes igazodást az asszimilánsok részéről a többségi társadalom attitűdjeihez.

A *cigány* csoportban a két másik csoporthoz viszonyítva jelentősen csökken a gyermektelenek és az 1 gyermekesek aránya [...]. A 2 gyermekesek aránya viszont messze, 3-szorosan, a 3 gyermekesek aránya pedig valamelyest meghaladja a másik két csoport értékeit. A szülői generációhoz képest erőteljesen megnövekszik az 1-3 gyermekesek aránya, erőteljesen csökken viszont a sokgyermekesek aránya. Ez azt jelenti, hogy a cigányok körében, bár továbbra is viszonylag nagy családokról van szó, csökkenőben van a gyermekszám és vele a családnagyság. Ők ebben a tekintetben is távolabbról követik a két másik csoportban zajló változásokat.

E tendenciák értelmezésében figyelembe kell [...] venni, hogy viszonylag fiatal generációról van szó, - ezt jelzi a gyermektelenek magas aránya is mindhárom csoportban -, amely a következő évtizedekben további gyermekeket fog nemzeni.

l) A válaszadók foglalkozása és megélhetése a börtönbekerülés előtt

A börtönbekerülés előtti tevékenységre vonatkozó kérdésre csupán 9 megkérdezett nem adott választ.

A válaszadók börtönbekerülés előtti foglalkozása

%	Magyar	TE	Cigány
Nem tanult és nem volt dolgozott munkahelyen	5,7	5,7	8,8
Tanuló	2,3	1,3	2
Alkalmi- vagy segédmunkás	18	35,7	56,7
Betanított és szakmunkás	38,5	32,3	16,6
Vállalkozó	16,3	14,5	8,8
Tisztviselő	2,3	0,3	0,0
Szellemi foglalkozású	3,9	2	1
Nyugdíjas	9,1	4,7	3,8
Egyéb	4	3,4	2,3

A váci kutatás után kevéssé volt meglepő az itt kapott eredmény. A magyar és TE csoport mintegy 6, a cigány csoport mintegy 9 %-a nem dolgozott sehol és nem is tanult, tehát mindhárom csoportban aránylag kevés foglalkozásnélkülit találtunk. Vagyis mindhárom csoport igen aktív a munkaerőpiacon (is). Az alkalmi és segédmunkát, tehát teljesen kvalifikálatlan munkatevékenységet végzők aránya a TE csoportban mintegy kétszerese, a cigányok között háromszorosa a magyarok között mért értéknek. Ugyanakkor a szakmunka jellegű tevékenységet végzők között a TE csak alig valamivel marad el a magyarok mögött, míg a cigányok között mért érték alig fele a magyarok mutatójának. A vállalkozó cigányok aránya csak fele a magyarokénak, tehát a – legális – vállalkozóvá válás útja sokkal nehezebben járható a cigányok számára, mint a másik két, közel azonos értéket mutató csoportban. A magyarok körében találunk még tisztviselőket, szellemi foglalkozásúakat, az ilyenfajta munkahelyek a másik két csoportban azonban alig fordulnak elő. Ennek megfelelően a csoportok sorrendjében növekvő jelentőséggel domináns az alkalmi és segédmunka, és csökkenő jelentőséggel

domináns szerepet visz a betanított és szakmunka. A magyar csoport felől a cigányok felé süllyedő lejtő, amelyet már többször említettünk, ismét pregnánsan megmutatkozik.

Tekintettel arra, hogy a szülők 41-46-50 százaléka vidéken lakott, a korábbi nemzedékekben – a magyarok kivételével – inkább a vidéki agrár, vagy agrár-ipari munkahelyek voltak jellemzőek. A megkérdezett generáció erős urbanizálódásával (sorrendben 73-63-52 %) ma inkább a városi ipari vagy – elsősorban - szolgáltatási szektorban való elhelyezkedés tekinthető jellemzőnek.

A váci kutatás során megállapítottuk:

[...] a foglalkoztatási struktúra megfelel az iskoláztatási szerkezet alapján várhatónak. Vagyis az *asszimilánsok* csekélyebb, a cigányok jelentős mértékű elmaradása tapasztalható a magyar csoporttól. A magyarok között a két legalacsonyabb foglalkoztatási kategóriába (segéd és betanított munkás) együttesen az apák 32, az *asszimiláns* apák 50, a cigány apák 65%-a esik. Ezzel szemben a szakmunkás csoportban ugyanez a megoszlás 49, 27 illetve 10%-ot mutat. A magyar és az *asszimiláns* szülői csoportban egyaránt találunk csekély mértékben olyanokat, akiknek a szülei irodai, vagy esetleg szellemi tevékenységet folytattak. Ez a réteg a cigány csoportban teljesen hiányzik.

A foglalkoztatási struktúra egészét tekintve a fogvatartottak szülei annak alsó egyharmadában helyezkednek el. A megkérdezettek szüleire vonatkozó foglalkoztatási struktúra alapján a cigányok foglalnak helyet, ami nyilvánvalóan egyben - elvileg - a legszerényebb jövedelmi viszonyokat is jelenti. Annál is inkább, mivel az anyák döntő többsége háztartásbeli és a cigány csoportban igen magas a gyermekek száma.

A megkérdezettek apái nagyobb részben ipari vagy mezőgazdasági területen folytattak viszonylag, vagy nagyon alacsony képzettséget igénylő, és alacsony jövedelmet biztosító tevékenységet.

A váci minta elfogadhatóságát mutatja, hogy az ott szerzett adatok több esetben is egybevágóak vagy jól megfeleltethetőek a mostani kutatás eredményeinek.⁸³ A magyarok között a másik két csoport arányához viszonyított kétszerannyi nyugdíjas rámutat a magyarok és a cigányszármazásúak közötti életkorbeli eltérésre.

Összességében megállapítható, hogy – ahogy a váci vizsgálatban is kimutattuk - a válaszadók zöme számára, még a cigányok esetében is több mint 90% arányában a legális munka a megélhetés egyik legfontosabb forrása. Az előzetesen az iskolai végzettségek alapján feltételezettekkel szemben a válaszadók munkaerő-piaci helyzete, bár hátrányos, mégsem olyan rossz, hiszen láthatóan megtalálják azokat a szegmenseket, ahol munkaerejükre szükség van.

A nem dolgozók esetében, de valószínűsíthetően a dolgozók esetében is, ehhez járulnak más jövedelemforrások, mint a szociális ellátások és segélyek, illegális iparűzés és kereskedelem, valamint – ahogy látni fogjuk – a vagyon elleni bűnözés. Ugyanis arra a kérdésre, hogy miből élt, amikor nem dolgozott, a következő válaszadói arányokat kaptuk.

Kiegészítő jövedelemforrások

% *	Magyar	TE	Cigány
Bűnözés	21,3	20,7	23,5
Munkanélküli ellátás	20,9	22,8	16,6
Szociális ellátás, segély	15,9	20,2	20,5
Fekete ipar/ kereskedelem	30,4	26,4	23,5

* Megjegyzendő, hogy az idevágó kérdésre a megkérdezetteknek csupán 50,1%-a adott választ (magyarok mintegy 58, TE 35,5, cigányok 24,7 %-a).

A bűnözés mindegyik csoportban 20% körüli arányban van jelen, a fekete tevékenységek aránya 24-30% között mozog. Tehát a válaszadók mintegy 40%-as esetében a megélhetést valamilyen illegális tevékenységből származó jövedelem segíti. További 35-45 % esetében játszanak szerepet szociális ellátási formák. Szembetűnő, hogy a cigányok – bizonyosan a hosszabb munkátlanvá válási periódusok miatt - kisebb arányban jutnak hozzá a munkanélküli ellátáshoz, de jelentékenyebb arányban részesülnek a szociális és családi segély-ellátásokból, ami nagyobb családnagyságokkal függhet össze. A magyartól a cigány csoport felé lejtő mutatkozik a fekete ipar- és kereskedelem folytatásában, ami arra utal, hogy szakmáik, ha vannak, még a feketepiacon is kevésbé kamatoztathatóak, mint a magyar csoport esetében. A TE csoport e tekintetben is előnyben van a cigányokkal szemben. A három csoport között egyébként nagymértvű párhuzamosságok mutatkoznak.

Az adatok részkövetkeztetéseit tekintve nagyobb részben megerősítették, fő következtetését tekintve egyértelműen megerősítették a váci kutatásból nyert eredményeket.

A váci kutatás során megállapítottuk:

A megkérdezettek megélhetésének fő forrását a foglalkoztatásra vonatkozó adatok mutatják. Külön kigyűjtöttük azokat, akik megélhetésük lényeges forrásai között megemlítettek segélyekből, nem legális munkavégzésből vagy bűnözésből származó jövedelmeket. A válaszadók bevallása alapján ezek jelentősége a magyar csoporttól a cigányok felé haladva növekszik.

[...] mindhárom csoportra - illetve egy részükre - igaz, hogy a legális munka, a feketegazdasági tevékenység, a szociális juttatások, valamint a bűnözés egyéneknél nyilván eltérő mértékben, de egyaránt fontos szerepet játszik a megélhetés forrásai között. E négy forrás bizonyos fajta rendszerré, a megélhetés pilléreivé szerveződik, amely vélhetően a *cigány* csoportban a legcsiszoltabb, olyannyira, hogy - mint látni fogjuk - sokszor jelentősebb anyagi előrelépést is lehetővé tesz. A fenti adatok természetesen csak a bűnözésre vonatkozó konkrét [...] információkkal összevetve válnak világosabban értelmezhetővé.

A következőkben áttérünk a megkérdezettek kriminológiai jellegzetességeinek bemutatására.

m) Bűnözésre hajlamosító tényezők a megkérdezettek ifjúkorában

ma) Áldozattá válás és bűncselekményre kényszerítés fiatalokban

Mivel a három csoport sorrendjében a válaszadók 17-14-16 % jelezte csupán, hogy fiatalabb vagy gyermekkorában súlyosabb bűncselekmény (súlyos bántalmazás, gyilkossági kísérlet, rablás vagy zsarolás) áldozatává vált, visszatekintve a váci vizsgálat eredményeire is, az áldozat-elkövető cirkulációt nem tekinthetjük az elkövetői körben tipikus jelenségnek. A megkérdezettek bűncselekményre kényszerítése ifjúkorban ugyancsak atipikus. A magyar csoportban 4,5%-ban, a TE-ben 7,3 %-ban, a cigányok között 12,8%-ban fordul elő, tehát köztük a legnagyobb arányban. Mindhárom csoportban ritkábban a szülők, jóval nagyobb arányban a barátok kényszerítik ki a cselekmény elkövetését.

A váci vizsgálatban megállapítottuk:

Az áldozat-elkövető-cirkuláció elmélete feltételezi, hogy a bűnelkövetők korábbi életük, leginkább gyermek- vagy igen fiatal koruk folyamán maguk is áldozattá váltak, ezért a későbbi bűnelkövetésben egyfajta reakciót kell látnunk, amely mintegy célt tévesztve [...] ártatlan emberek ellen irányul, illetve az elkövetőt korábban bűnelkövetésre kényszerítették, - tehát egyszerre vált áldozattá és elkövetővé -, ami megalapozta későbbi elkövetői hajlandóságát.

[...] a magyar csoportban mind a fiatalkor sértetté válás, mind a bűncselekmény elkövetésére való kényszerítés csak elenyésző arányban fordul elő. Hasonló mondható el az asszimiláns csoportban a sértetté válásról, a bűncselekményre kényszerítés azonban már megközelíti a 10%-ot amelyet nem hagyhatunk teljesen figyelmen kívül. A *cigány* csoportban viszont már igen jelentős arányban jelentkezik az áldozattá válás fiatal korban. Ez önmagában nem bizonyítja - még ilyen szűk körben sem - az említett elmélet helyességét, azonban alátámasztja azt a már korábban kifejtett álláspontomat, hogy a cigány etnikum áldozattá válása igen fontos, kutatásra érdemes kriminológiai probléma.

mb) Az első bűncselekmény segítői

Némileg más megvilágításba helyezi a problémát az első bűncselekmény „segédszemélyzetére” vonatkozó kérdés, amelyre válaszolva a csoportok sorrendjében 35-48-51%-ban a barátok jelennek meg segítőként. Ez arra utal, hogy az első cselekményben nem annyira maga a kényszer, mint inkább a csoportértékeknek való megfelelés vágya, vagyis a mikroközösség (szubkultúra) egyfajta informális szociális nyomás játszik szerepet. Az arányok alapján feltehető, hogy a bűnelkövetésre hajlamos ifjúkori szubkulturális, mikroközösségi szerkezetek a cigány származásúak körében általában bőségesebben rendelkezésre állnak.

A jelenségre már a váci kutatás során felhívtuk a figyelmet:

Az első bűncselekmény végrehajtásában az elkövetők 40-50%-a kapott segítséget másoktól. Ez az arány a *magyar* és az *asszimiláns* csoport egymáshoz hasonló értékeinél a cigány csoportban jelentősen magasabb. Egyik csoportban sem jellemző a család részéről érkező segítségnyújtás, az a megkérdezettek 80-90%-ában a baráti kör részéről érkezett.

[...] az első bűncselekmények nagy arányában a kényszer nem két ellentétes akarat összeadásának és az egyik érvényesülésének eredménye, hanem sokkal inkább a vonatkoztatási csoport belső szociális dinamikájának eredője, amely végső soron és többé-kevésbé internalizálódik, és a cselekvő számára is saját elhatározásként jelenik meg. Azt viszont továbbra is fenntarthatjuk, hogy a család egyik csoportban sem játszik közvetlenül iniciatív szerepet a bűnöző életmód kezdeteinél.

mc) Más bűnözésre hajlamosító tényezők az előéletben

Bűnözésre hajlamosító tényezők az elítéltek gyermek- és ifjúkorában

%	Magyar	TE	Cigány
Bűnöző családi miliő*	31,6	51,2	61,8
Állami gondozás	6,3	6,7	11,1
Javítóintézet	11,5	23,2	32
Fiatalkorúak börtöne	12,4	20,1	35,6

* Feltételezhetően (Vö. a Családi és iskolai viszonyok c. részt).

Mint már korábban láttuk, a válaszadói csoportok sorrendben mintegy 30-50-60%-ában feltehetően voltak a családban normasértésre hajlamosító minták. Nem alaptalanul feltételezhető, hogy az egykori állami gondozottak fele-kétharmada jelenik majd meg a javító nevelő intézetek és a fiatalkorúak börtönének zárt közösségeiben, de ez a fajta linearitás csak elméleti feltételezés. Mindazonáltal világosan látszik, hogy a három etnikai csoport sorrendjében egyenletesen emelkedő tendenciát mutat mind a négy normasértésre, illetve a normasértő magatartás folytatására hajlamosító tényező.

A fenti adatokkal igen jó korrespondenciát mutatnak a Vácon mért mutatók:

A *magyar* csoport átlagban 13%-ának, az *asszimilánsok* 21,5%-ának és a cigány válaszadók 39%-ának fiatalkorában játszott szerepet a 4 felsorolt intézmény valamelyike, vagy több ezek közül, ami bűnözésre hajlamosító minták és mentál-környezeti tényezők halmozott jelenlétét jelenti. Ha csak a javító intézetekben és a fiatalkorúak börtönében megfordulókat vesszük figyelembe, akkor átlagosan a magyarok 15%-ának, az asszimilánsok 27%-ának és a cigányok 47,5%-ának már nagykorúvá válása előtt bizonyosan kibontakozóban volt bűnöző karrierje.

md) Életkor az első bűncselekmény idején

Életkor az első bűncselekmény idején

%	Magyar	TE	Cigány
Átlagéletkor	25,1	19,6	18,5

Az első bűncselekmény elkövetésének életkori ideje, akárcsak a váci kutatás eredményében, itt is a magyar csoporttól a cigányok felé haladva csökken. A TE és a cigány csoportot csak egyetlen év választja el egymástól, míg a magyar elkövetők náluk mintegy 4 esztendővel később, húszas éveik közepén követik el első cselekményüket. A mondottak szoros összefüggésbe állíthatóak a váci kutatás eredményeivel, ahol is a csoportok sorrendjében 23,5-18,5-17 volt az első cselekmény elkövetésének átlagos életkora. Az átlagokat figyelembe véve ismét fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a TE és a cigány csoportban sok az igen fiatal, gyakran gyermekkorú elkövető.

A váci kutatásban megállapítottuk:

Az első cselekménykori átlagéletkor a magyar csoportban jóval magasabb és a cigány csoport felé haladva, ahol nem éri el a nagykorúsítás életkorát, fokozatosan csökken. Az asszimiláns csoportban az első cselekmény elkövetése rendszerint a nagykorúvá válás után egy éven belül bekövetkezik. A cigány válaszadók 60%-a az első cselekménye idején kisebb részben gyermek-, nagyobb részben fiatalkorú, aminek aránya a magyar csoportban csak a fele. [...] Mindhárom csoportban találtunk olyanokat, akik az első cselekményt igen kis gyermekként, 6-8 évesen követték el.

n) A bűncselekmények elkövetésének indokai

A bűncselekmények elkövetésének indokai

%	Magyar	TE	Cigány
Megélhetés	44,7	60,4	62
Hirtelen indulat	46	32,5	29,1
Bosszúvágy*	4,1	2,4	3,2
Megbízás*	5,2	4,7	5,7

* Több válasz is megadható volt.

A táblázatból látható, hogy – amint a váci kutatásban utaltunk rá – az anyagi haszonszerzésre irányuló cselekmények aránya a magyar csoport felől a cigány csoport felé haladva növekszik, a TE és a cigány csoportban közelítően megegyezik. Az indulati cselekmények aránya viszont a csoportok sorrendjében csökken. Mindhárom csoportban találunk csekély mértékben bosszúvágyból elkövetett bűncselekményeket, amelyek vélhetőleg nagyobb részben szintén az indulati cselekményeket gazdagítják.

Mindhárom csoportban mintegy 5 % azok aránya, akik megbízásból hajtottak végre bűncselekményt. Mindebből arra következtetünk, hogy a TE és a cigány csoport esetében a megélhetéssel, anyagi haszonszerzéssel összefüggő bűnözői magatartás játssza a főszerepet, viszonylag tudatos, az elkövetési alkalmakat kereső, vagy folyamatosan figyelemmel kísérendő beállítódásról van szó.

Ez nagymértékben megerősíti a Váccon szerzett tapasztalatokat, ahol megállapítottuk:

A három csoport összehasonlításában a hirtelen felindulás, vagy más erős érzelmek a magyar csoportban játszik a legnagyobb szerepet (55%), és jóval meghaladja a megélhetési okból elkövetők arányát.

Ezzel szemben a megélhetési, anyagi okok az igen közeli értékeket mutató asszimiláns és cigány csoportban jóval nagyobb, mintegy 60%-os jelentőséggel bírnak a válaszadók saját értékelése szerint. Sejtethetjük tehát, hogy a megkérdezettek e része egyik jelentős jövedelemforrásának tekinti a bűnelkövetést, és azzal következetesen és céltudatosan él.

o) A bűncselekmény előkészítése, egyéni vagy csoportos végrehajtása

Bűncselekmény előkészítése és társas elkövetés

%	Magyar	TE	Cigány
Hirtelen elhatározás	77,2	79,7	81,3
Gondos felkészülés	22,8	20,3	18,7
Rendszerint egyedül	72,3	69,9	60,3
Rendszerint csoportosan	27,7	30,1	39,1

A hirtelen elhatározások és a cselekményre való felkészülés arányaiban összességében a három csoportban hasonló elkövetői magatartás rajzolódik ki, bár a TE és a cigány csoportban a hirtelen elhatározások arány valamelyest magasabb a magyarok mutatójánál. Az eredmény igen pontosan követi a váci kutatás eredményeit, ahol a hirtelen elhatározás aránya 76-78% között ingadozik. Az egyéni / csoportos elkövetés tekintetében a csoportos elkövetések aránya 28-40% között mozog, a cigányok esetében a csoportos elkövetés jelentősen, több mint 10 %-kal gyakoribb, mint a magyarok körében. Az eredmény jól illeszkedik a váci kutatásból kapott eredményekhez.

A váci kutatásban megállapítottuk:

A négy tényező együtt-járásából kiderül, hogy a magyar és a cigány csoport a vizsgált vonatkozásban nem mutat figyelembe vehető eltérést. A cigány csoportban viszont jelentősen magasabb a hirtelen elhatározással történő csoportos elkövetés, és valamivel magasabb a felkészülés és csoportos elkövetés együtt-járása, ami a másik két csoporthoz viszonyítva valamelyest magasabb fokú szervezethez utal. Ez azonban nem alapozza meg azt a feltételezést, miszerint általában cigány szervezett bűnözésről kellene beszélnünk. [...] a csoportos elkövetés még nem jelent szervezett bűnözést, a cigány elkövetők legnagyobb többsége ugyan csoportosan, de hirtelen elhatározásból követi el cselekményeit, tehát hiányzik a tervezés, a gondos felkészülés és a szervezett bűnözés számos más lényegi mozzanata.

p) A megkérdezettek cselekményeinek szerkezete

A megkérdezettek cselekményi szerkezetének vizsgálatakor az utolsó jogerős ítélet főcselekményét vettük figyelembe. Idevágó kérdéseinkre az elítéltek 97,8%-a válaszolt.

Az alábbi táblázat a teljes minta megoszlását mutatja az alábbi cselekménytípusok (21 cselekményfajta) szerint.

A megkérdezettek cselekményeinek szerkezete

%	Magyar	TE	Cigány
I. Élet és testi épség elleni cselekmények (1-4)	21,5	19,1	12,9
1. Emberölés	4,1	3,1	2
2. Halált okozó testi sértés	3,2	2,4	1,5
3. Emberölés kísérlete	3,8	1,4	0,5
4. Súlyos testi sértés	10,4	12,2	8,9
II. Vagyon elleni „kevésbé kifinomult” cselekmények (5-7)	40,4	54,2	62,2
5. Rablás**	9,7	9,8	17,7
6. Betörés	13,3	16,8	18,7
7. Lopás*	17,4	27,6	25,8
III. Vagyon elleni „kifinomultabb” cselekmények (8-10. és 19)	18,7	12,5	5,6
8. Zsarolás	1,9	3,1	2,3
9. Csalás	8,4	7,3	2,8
10. Sikkasztás	3	0,7	0,5
IV. Egyéb erőszakos cselekmények (11-12)	2,7	3,1	7,8
11. Garázdaság	2,3	3,1	7,3
12. Rongálás	0,4	0	0,5
V. Szexuális bűncselekmények	1,1	1,4	3,3
14. Nemi erőszak	1	1,4	3
15. Megrontás	0,1	0	0,3
16. Kiskorú veszélyeztetése	0,4	0,7	0,5
17. Közlekedési bcs.	5,9	2,1	1,3
18. Kábítószer	2,5	1,7	1
19. Gazdasági bcs.	5,4	1,4	0
20. Okirat-hamisítás	1,2	1,4	1,3
21. Egyéb	5,1	2,8	3,3

* Gépkocsilopás is

** A megszokottól eltérően, a rablást itt a vagyon elleni cselekmények között szerepeltetjük.

Az adatok tanúsága szerint az élet és testi épség elleni cselekményekben (I) a magyarok járnak elől, a TE csoporton keresztül ezek aránya a cigányok felé haladva egyenletesen csökken, tehát a cigányok esetében e cselekményfajta gyakorisága csak fele a magyarok mutatójának, de a TE csoport megközelíti a magyar mutatót. Vagyis a TE csoport ismét köztes, de mutatóit tekintve a magyar csoport felé hajló értékeket mutat fel. A súlyos testi sértések mindhárom csoportban közel azonos értékkel vannak jelen.

Világosan és egyenletesen emelkedő trend mutatkozik a három csoport sorrendjében a közönséges, kevésbé kifinomult, olykor erőszak alkalmazásával járó vagyon elleni cselekmények (II) területén, ahol a cigányok mutatója 50%-kal meghaladja a magyar mutatót. Ezzel együtt mindhárom csoportban a legjellemzőbb cselekményfajta a közönséges vagyon elleni bűnözés. A TE csoport mutatója közel egyenlő távolságra

helyezkedik el a két másik csoportban mért értéktől. A cigányok különösen a rablások és lopások tekintetében mutatnak a magyar mutatónál feltűnően magasabb értékeket.

A kifinomultabb vagyon elleni cselekmények területén a mutatók a cigányok felé haladva csökkennek, figyelemre méltó azonban, hogy a TE mutatója a magyarokhoz áll közelebb, ami a csoportnak a bűnözés terén való modernizációjára utal. A cigányok ezen a területen csak kis arányban vannak jelen, a gazdasági bűncselekmények területén például egyáltalán nem találtunk cigány elkövetőt.

Az egyéb, jórészt indulati háttérű erőszakos cselekményben a cigányok mutatója mintegy háromszorosa a magyarokénak. Ugyanezt látjuk az egyébként csekély arányban képviselt szexuális cselekmények területén.

A három csoport összehasonlításában egyértelműen kirajzolódik a közönséges vagyon elleni cselekmények dominanciája, mindhárom csoportban erős a haszonszerzésre irányuló törekvés. Megalapozottan állítható, hogy az elítéltek között a vagyon elleni bűnözés a jövedelemszerzés és megélhetés egyik erős pillére.

Megjegyzést érdemel, hogy kábítószerrel összefüggő cselekményi területen alig van cigány elkövető.

A jelen kutatás eredményei nagy vonalakban, bizonyos vonatkozásban részleteit tekintve is, megerősítették a Vácon szerzett tapasztalatokat. Az akkori kutatásban megállapítottuk:

Az élet és testi épség elleni cselekmények [...] aránya az utolsó büntetés okai között a magyar csoportban igen magas, mégpedig a halállal végződő élet elleni cselekmények magas aránya miatt. Az asszimiláns csoportra mért aktuális ítéletek okai között ez a cselekménycsoport [...] kisebb, mint a magyarok esetében, azonban 25%-ban van jelen a megelőző büntetések között, többek esetében ismétlődően fordul elő, mégpedig elsősorban a mindkét ítéletcsoport okai közt kiemelkedően jelentkező súlyos testi sértések miatt. A cigány csoportban viszont a korábbi és aktuális ítéletek okai között ez a deliktum-csoport csak 10-12%-ban van jelen. [...] Az élet elleni cselekmények aránya is összességében alacsony szinten marad.

Az ítéletek alapjául szolgáló cselekmények derékhatát mindhárom csoportban a közvetlen haszonszerzésre irányuló vagyoni [...] cselekmények adják, amelyek az egyes etnikai csoportok és ítéleti kategóriák sorrendjében (kerekítve) 50-48-67 %-ban fordulnak elő. [...] A három legjellemzőbb alcsoport a rablás, betörés és a lopás. [...] A rablások tekintetében mindkét ítélettípusban az arányok a magyarok felől a cigányok felé haladva emelkednek, tehát ebben a csoportban a cigányok vezetnek a ranglistát, jóval megelőzve az asszimilánsokat is. A betörések tekintetében kiegyenlítettebb kép mutatkozik: a magyarok paraszthajszálnyival vezetnek, de mindhárom csoportban a két ítélettípus átlagában 20-23%-os arány mutatkozik. A lopások tekintetében - ismét csak csekély mértékben - a cigányok vezetnek a magyarok előtt, az asszimilánsok 5% körüli mértékben elmaradnak mögöttük.

Az egyéb erőszakos cselekményekben, főként a garázdaságban és rongálásban - mint jeleztük -, az asszimilánsok a listavezetők, körükben kétszeres gyakorisággal fordul elő az ítélet okai

közt, mint a magyarok esetében, de a cigányok között is jóval gyakrabban fordul elő, mint a magyar elkövetői körben.

q) Büntetések száma és a börtönben töltött idő

Az ezekre vonatkozó kérdésekre a megkérdezettek 97,8 %-a válaszolt.

Büntetések száma és a börtönben töltött idő

Hányadik börtönbüntetését tölti?	Magyar %	TE %	Cigány %
1	59,5	38,8	31,8
2	18	27	22,7
Több	22,6	34,3	45,5
Többszörösen büntetett összesen	30,6	61,3	68,2
Eddig börtönben töltött idő (hónap)	40,9	53,7	61,7

Míg a magyarok 60 %-a első büntetését tölti, tehát a magyar visszaesők arány csak 40 %, addig a TE és a cigány csoportban második vagy többedik büntetésüket töltők aránya 61 illetve 68%. A TE csoport itt is köztesnek bizonyul, adatai azonban inkább a cigányok mutatóihoz állnak közel. A súlyosabb ítéleteket maguk után vonó – jobbra vagyon elleni - cselekmények nagyobb gyakorisága valamint a visszaesők jóval nagyobb aránya tükröződik a TE és a cigány csoport átlagosan hosszabb szabadságvesztésben töltött idejében. Az adatok tükrében helyesnek mutatkozik a rendőrök és fegyőrök becslése a cigány (értsd: cigány származású) fogvatartottak 60-70%-os visszaeső-arányáról.

Az adatok jól párhuzamba állíthatóak a Vácson szerzett tapasztalatokkal, bár a százalékos arányok jóval kiegyenlítettebb megoszlást mutatnak.

A váci kutatásban megállapítottuk:

[...] az asszimiláns és a cigány csoportban a bűnismétlők aránya [...] a magyar csoportban talált érték majdnem kétszerese. A két utóbbi csoport közötti egybeesések semmi esetre sem lehetnek véletlenek. Következésképp e két csoportban a bűnelkövetési gyakoriság - nyilván nem bagatell, hanem nagyobb súlyú cselekményekről van szó -, majdnem kétszeres, meghaladja az azonos mutató magyaroknál talált nagyságát. [...] az *asszimiláns* [...] és a *cigány* csoport bűnözői karrierjeit összességében sokkal súlyosabb cselekmények jelölik ki, mint a magyar csoportét.

r) Negatív tapasztalatok az előzetes letartóztatás folyamán

A váci kutatás arra mutatott rá, hogy a vizsgálati fogságban lévőket, különösen a cigány származásúakat rendkívül gyakran érik hátrányok és törvénytelen bánásmód. Ezért itt is elsősorban ezeket vizsgáltuk.

Negatív tapasztalatok az előzetes letartóztatás folyamán

%	Magyar	TE	Cigány
Erőszakkal fenyegették	21,6	28,8	35,9
Az őrszemélyzet bántalmazta	23,3	35,1	42,1
Megalázták	17,2	16,4	22,4
Nem kapott rendes ellátást	19,9	23,1	20,2
Vallomásra kényszerítették	16,5	25,8	35,9
Nem engedték tisztálkodni, WC-re	11,1	16,1	17,2
Szűk, sötét cellában volt	29,6	31,1	28,2
Rabtársai bántalmazták, megalázták	7,3	5,4	7,2
Nem beszélhetett ügyvéddel	13,1	18,4	18,7
Védője nem törődött vele	28,4	28,1	33,7

A TE és a cigány csoporthoz tartozók a magyarokkal összevetve szembetűnően súlyosabb hátrányokat szenvednek el a következő területeken: az őrszemélyzet vagy a vizsgálók erőszakkal fenyegették, vagy bántalmazták, beismerő vallomásra kényszerítették, akadályozták ügyvéddel való kapcsolatteremtését, és a (legtöbbszörre) kirendelt védő nem törődött védencével. A bántalmazások esetében nem tudjuk, jogszerű kényszerintézkedésről volt-e szó.

Ez alátámasztja a váci felmérés tapasztalatait, ahol megállapítottuk:

Az elítéltek állítása szerint közel 70%-ukat a rendőri és vizsgálati eljárás során bántalmazták. [...] Tehát a vizsgálati fogságban (előzetes letartóztatásban) hazánkban [...] a bántalmazás bevett gyakorlatnak tekinthető. Világosan kirajzolódik, hogy a bántalmazottak aránya a magyarok felől a cigányok felé tartva egyértelműen növekszik. Az asszimilánsok és a cigányok - különösen az utóbbiak - körében a bántalmazottak aránya hasonlóan, az átlagot meghaladóan magas. [...] a vizsgálati eljárás során az erőszak alkalmazása, különösen a cigány származásúakkal szemben tipikus jelenség. [...] az elítéltek mintegy negyede kényszervallatásról számol be, amelynek arányai a magyar csoport felől indulva a cigányok felé egyenesen emelkedik [...] A fogvatartottak 15%-a arról számolt be, hogy nehezítették, akadályozták, hogy kapcsolatot teremtsenek ügyvédjükkel. Ez még 1%-nyi előfordulás esetén sem volna elhanyagolható. Ennek kapcsán is egyértelműen kiviláglik az etnikai vonzásban élők diszkriminációja: az asszimilánsok és cigányok esetében majd 20%-os gyakorisággal, tehát a magyaroknál mért értéknél közel háromszor gyakrabban fordul elő. A válaszadók körülbelül negyede úgy véli, ügyvédje elhanyagolta őt és ügyét [...]

A kirendelt védők munkájának hiányosságait megerősíti két másik vizsgálat is. Következtetéseinkkel teljesen egybevág a következő idézet:

„A vizsgált ügyekben az ügyvédek közös jellemzője – korra és nemre tekintet nélkül – a már-már felháborító érdektelenség és felkészületlenség. Gyakran láthatóan idegesíti az ügyvédek, hogy végig kell ülniük a tárgyalást: közben ki-be járkálnak, vagy ügyvédjelölteket ültetnek be maguk helyett, akik koruknál és szakmai tapasztalataik hiányánál fogva képtelenek szakszerűen ellátni a védelem feladatát (vagy bármiféle emberi kontaktust létesíteni védencükkel). Az is igaz, hogy az ügyvédi érdektelenség nem címzetten a romáknak szól, hanem leginkább abból adódik, hogy a „védenc” nem

képes megbízni, fogadni, megfizetni egy védőt, és emiatt rendelnek ki neki egy ügyvédet, akinek a költségeit az állam ugyan névleg magára vállalja, de valójában az állami költségtérítés csupán töredéke a megbízással szereshető jövedelemnek. A kirendelt védő intézményét a szakcikk tömege, illetve legutóbb már egy ombudsmani vizsgálat is a jogok érvényesülésének csődjeként értékelte. Úgy tűnik, hogy a tárgyalásokon az ügyvédek legfontosabb célja az ügyekre fordított energia minimalizálása volt, ezért gyakran az olyan elemi lépéseket sem tették meg védencük érdekében, amelyek elmulasztása egy harmadéves joghallgató számára is feltűnt. Ilyen körülmények között érthető, hogy a romák gyakran jobban bíznak a bírák jóindulatában, mint saját védőikben, akik néha azt sem tudják, hogy éppen milyen ügyre ültek be.”⁸⁴

s) Tapasztalatok a börtönben

Ezen a területen is elsősorban a negatív tapasztalatokra voltunk kíváncsiak. Kérdéseinkre a megkérdezettek 30-40 %-a nem adott választ.

Negatív tapasztalatok a börtönben

%	Magyar	TE	Cigány
A bánásmód embertelen	28	32,8	42,9
Származása miatt hátrányok érték	5,1	10	31,9
Rabtársai bántalmazták	6,4	7,7	7,2
Verekedés volt a cellában	26,5	25,8	25,7

Az örszemélyzet embertelen magatartására panaszkodók aránya a magyar csoporttól a cigányok felé emelkedik, a TE csoportban csak valamivel többen, a cigányok körében azonban még a TE-khez viszonyítva is 10%-kal többen panaszkodnak a bánásmód miatt. Még erőteljesebb csoportonkénti növekedés tapasztalható a 'származás miatti hátrányba-kerülés' területén. Mindez részben összefügghet a TE és a roma csoport fokozott fegyelmi problémáival, a börtönviszonyokhoz való kisebb alkalmazkodási készségükkel is, azonban összességében (legalábbis) megkérdőjelezi a váci kutatásból derivált egyes megállapításainkat, miközben egyebekben megerősíti azokat. Az is kitűnt, hogy a köztes csoportot alkotó TE csoport alkalmazkodóképessége fejlettebb a cigányokénál. A cigányok között mért magas értékek részben talán abból is adódnak, hogy a cigányok hajlamosabbak minden, általuk hátrányosnak ítélt helyzetért, adott esetben jogszerű fegyelmi vagy kényszerintézkedésért is a származásuk miatti diszkriminációt okolni.

A váci kutatásban megállapítottuk:

A cigányok 11%-a érzi úgy, hogy származása miatt hátrányok érték, ezt azonban igen viszonylagossá teszi, hogy az asszimilánsok részéről, akiket többségi környezetük valószínűleg szintén cigányként észlel, egyetlen ilyen értelmű nyilatkozatot sem találtunk. Tehát kivívaglik, hogy az embertelen bánásmód miatt panaszkodók egy része azt nem etnikai motivációkra vezeti vissza. Az [...] az asszimiláns és cigány elítéltek általános közérzete rosszabb a börtön magyar etnikumú fogvatartottjaiénál, tárgyilagos megítélés szerint azonban nem állítható, hogy hátrányosabb helyzetben volnának a többi elítéltnél, bármiféle diszkrimináció, durva bánásmód céltáblái volnának.

A három csoport közel azonos arányában mutatkozik a börtönben a rabtársak közötti erőszak, ami megerősíteni látszik a Vácott nyert eredményeket:

A rabtársakhoz való viszony az elítéltek egészében kiegyensúlyozottnak, jónak mondható. A magyarok 80%-a, a cigány környezetből származók 65-70%-a nyilatkozott ilyen értelemben.

A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának 2001. évi beszámolója következőt állapította meg a büntetés-végrehajtással kapcsolatos panaszok kapcsán:

„A büntetés-végrehajtás szervezetét, intézményeit és munkatársait érintő panaszok aránya és jellege a korábban bemutatott időszakéhoz képest nem változott [...] a jogszabályi háttér jelentősen nem módosult, a szabadságvesztés büntetést töltők körülményeiben is csak kevesek által érzékelhető javulás történt. [...] A beadványozók leveleikben - az általuk jogtalanak vélt - biztonsági elkülönítésüket, illetve a büntetés félbeszakítására irányuló kérelmeik elutasítását panaszolták és a kapcsolattartással, a látogatási idővel összefüggő kifogásaikat hozták tudomásunkra. Összességében tehát elmondható, hogy általában a bánásmódot és a nem megfelelő elhelyezési körülményeket sérelmezték. A panaszosok mindegyike kifejezésre juttatta azt a véleményét vagy vélekedését, hogy a kifogásolt körülmények vagy az elszenvedett sérelmek a cigány kisebbséghez tartozásukkal hozhatók összefüggésbe. [...] A panaszok többsége megalapozatlannak bizonyult. Egy esetben állapítottuk meg, hogy az illetékes parancsnok mérlegelési körébe tartozó döntés nem volt feltétlenül helytálló, de pontosan körülírható jogsértés nem történt, és olyan körülményt sem tapasztaltunk, amely a kisebbségi jogsérelem gyanúját megerősítette volna”.⁸⁵

t) Testi és mentális egészség

Alkoholfogyasztás, pszichiátriai és testi betegségek a fogvatartottak körében

%	Magyar	TE	Cigány
Havonta többször lerészegedik	44,8	45,7	41,4
Rendszeresen fogyaszt kábítószer (hetente vagy havonta többször)	22,5	25,5	13,6
Állt már pszichiátriai kezelés alatt	18,5	22,5	24,
Volt öngyilkossági kísérlete	21,2	30,2	31,1
Hosszantartó komolyabb betegsége van	19,4	30	20,9
Egy hónapnál hosszabb ideig kórházban volt	32,1	47,1	39,8

A fogvatartottak körében minden csoportban 40-45%-os arányban van jelen viszonylagosan gyakran az alkoholfogyasztás, illetve túlfogyasztás. A kábítószer-fogyasztás nem tekinthető jellemzőnek, de a magyar és TE elítéltek között így is mintegy 25%-ban mutatkozik. A pszichiátriai kezelések tekintetében a három csoport sorrendjében enyhe emelkedés mutatkozik, az öngyilkosságokat tekintve a TE és a cigány csoport értékei jóval magasabbak a magyar csoportban tapasztalhatónál. A hosszantartó betegségek és hosszabb kórházi kezelések esetében a TE csoport emelkedik ki.

A kinyert adatok egészében megfelelnek a váci kutatásban kapott eredményeknek az egyes mutatók nagyságrendje tekintetében is.

A fogvatartottak testi és mentális egészségi állapotát egészében gyengének, mondhatni rossznak találtuk [...]. A három csoport közül a **magyarok** örvendenek a legjobb [...] egészségnek. Kumulált mutatóikat tekintve a magyarok felől a cigányok felé haladó lejtő képe bontakozik, hiszen a **cigány** csoportban messze a legmagasabb az *öngyilkossági* kísérlete(ke)t és hosszú *kórházi* kezelést maguk mögött tudók aránya. [...] nem tudjuk eldönteni [...], hogy a fogvatartottak betegségei, illetve pszichiátriai gyengeségei mennyiben állnak összefüggésben a fogvatartással, és mennyiben folyamodnak az elítéltek "időleges menekülési útként" testi vagy lelki betegség szimulálásához és kórházi tartózkodáshoz. Összességében kiviláglik, hogy az asszimiláns és cigány csoportot súlyos lelki tehertételek nyomasztják, hajlamosak a szélsőséges, a valóságot elutasító, azzal szembenézni nem akaró probléma- és konfliktusmegoldásra, érzelmi háztartásukkal, indulataikkal nem tudnak kellőképpen bánni. Közvetve megengedhető az a következtetés, hogy súlyosan megszenvedik a társadalmi adaptációval járó nehézségeket.

u) Összegzés

A kutatásban három jól összehasonlítható, etnikailag elkülönülő börtönfokozatú szabadságvesztésre ítélt férfi csoportot vizsgáltunk. Tehát a vizsgálat nem a teljes bűnelkövetői vagy elítélt populációt reprezentálja. A három csoport nem csak etnikai önmeghatározása, hanem szociális és kriminológiai mutató tekintetében is elkülönül egymástól. Az elkülönülés azonban csak fokozati különbségeket jelent. A TE csoport mind szociális, mind kriminológiai mutatóit tekintve a másik két csoport között helyezkedik el. A kutatás 5 mutató figyelembevételével reprezentatívként fogadható el. Az adatok jelentős részben jó megfelelést mutatnak a korábban Huszár László által végzett reprezentatív kutatásban mért eredményekkel.

A megkérdezettek alig több mintegy 50 %-át a magyarnak (vagy elenyésző arányban más nem cigány etnikumúnak), a másik 50 % (700 fő) pedig a cigány származásának bizonyult. Utóbbiak mintegy 60-40 %-ban oszlanak meg a magukat cigánynak vallók és az identitásváltásra törekvők között. A transz-etnikai, de különösen a roma elkövetők

valamivel fiatalabbak a magyar elitélteknél, legnagyobb részük a 20-30 év közötti korcsoportba esik.

A szociális mutatók szinte mindegyike tekintetében a magyarok felől a cigányok felé süllyedő lejtő képe bontakozik ki. A TE csoport minden esetben köztes mutatókat vonultat fel, amelyek egyik esetben a magyarok, más esetben a cigányok értékeihez esik közelebb. A cigányok csoportban a legjellemzőbb a kiegészítő iskola, és az éppen csak elvégzett 8 elemi osztály, a szakmai végzettségek aránya a magyar mutató felét sem éri el. A magyar és a TE csoportban az iskolai végzettségek csökkenése látszik a szülőkhöz viszonyítva, a cigány csoportban tapasztalható javulás az általános iskola befejezésében mutatkozik, tehát az iskolai végzettségek tekintetében mindhárom csoportban abszolút vagy relatív csökkenés tapasztalható.

A cigányok lakhelyei közül B-A-Z, Baranya, Somogy megye emelkedik ki. A három csoport összehasonlításában a magyarok mutatják a legintenzívebb migrációt, amely a csoportokban párhuzamosságot mutatva a jobb megélhetési lehetőségek keresésével függ össze. A legjelentősebb bevándorlási célállomás Budapest. A településtípusok megoszlása tekintetében a három csoport már a szülők nemzedékében erősen urbánus jellegű volt. A falvakból, nagyközségekből különösen a TE és cigány csoportban erős elvándorlás mutatkozik a nagyobb városok, különösen a főváros felé. A magyarok döntő hányada, a cigányok fele városias környezetben él. A szülőkhöz való összehasonlításban mindhárom csoport javított lakásviszonyain. Mindhárom csoport mintegy 40%-a javított életszínvonalán az elmúlt 10 évben.

Az elkövetők mindhárom csoportja viszonylag nagy családokból származik, a háztartásokban nevelt gyermekek száma az elkövetők családjában jelentősen csökken, jellemzőnek mondható az 1-3 gyermekes család. Az elkövetők jelentős része családi és neveltetési tekintetben hátrányos helyzetűnek mondható, ennek mutatói a cigány csoport felé jelentősen emelkednek. A magyaroktól a cigányok felé haladva egyre jelentősebb arányban vannak jelen bűnözésre hajlamosító tényezők (bűnöző családi minták, állami gondozás, javítóintézet vagy fiatalkorúak börtöne). A válaszadók legnagyobb része mindhárom csoportban dolgozott a büntetés megkezdése előtt.

A roma származásúak a magyaroknál korábban kezdik bűnözői karrierjüket, az első cselekmény elkövetését rendszerint a baráti kör támogatja, és segíti is aktívan. Mindhárom csoport – legfőképpen a cigány származásúak - leginkább a haszonszerzést jelöli meg a bűnelkövetés céljaként, de a magyar csoportban nagyobb szerepet játszik a hirtelen felindulás. Az elkövetők által megvalósított, rendszerint közönséges cselekmények összetétele is ennek megfelelő. Dominálnak a primitív és erőszakos vagyon elleni cselekmények, a kifinomultabb cselekmények aránya a cigányok felé haladva erősen csökken. Mindhárom csoportban jellemző az elkövetési alkalmak folyamatos figyelése és céltudatos kihasználása, de rendszerint hiányzik a gondos tervezés, felkészülés. A cigányokra a magyaroknál valamivel jellemzőbb a csoportos elkövetés. Amint a váci kutatásban is megállapítottuk, a három csoportban a legális, és illegális munka, valamint szociális juttatások és a vagyon elleni bűnözés – rendszerre szerveződve – képezi a megélhetés fő forrásait, ezek együttes, tudatos alkalmazása

jelentős hányadban vagyoni előrelépést is lehetővé tesz. Különösen igaz ez a TE és cigány csoportra nézve. A többszörösen büntettek aránya a cigány és a TE csoportban meghaladja a magyar mutató kétszeresét. Ennek megfelelően a cigányok felé haladva egyenletesen emelkedik a szabadságvesztében töltött idő is.

A TE és a cigány csoporthoz tartozók a magyarokkal összevetve szembetűnően súlyosabb hátrányokat szenvednek el előzetes letartóztatásban, mint a magyarok, jóval nagyobb arányban fordul elő bántalmazás, kényszervallatás, az ügyvéddel való kapcsolatteremtés akadályozása, és a kirendelt védő nemtörődömsége. Az etnikai származásúak hátrányba kerülésének tendenciája a megkérdezettek állítási alapján a börtönben is tetten érhető, ennek értékelésében azonban figyelembe kell venni a szubjektív tényezők kiemelkedő súlyát. Az elítéltek között széles körű a mértéktelen alkoholélvezet, de jelen van a kábítószer is. A cigány csoport felé haladva egyre romlik az elítéltek testi és mentális állapota.

Interjúk a Büntetés-végrehajtás Központi Kórházában

A kutatás során 2002 májusában interjúkat készítettünk Tökölön, a Büntetés-végrehajtás Központi Kórházában kezelt elítéltekkel, és az intézmény egyes dolgozóival. Az interjúzás célja az volt, hogy mintegy „élőképet” nyerjünk a BV-intézetek és a BV-egészségügy személyzetének magatartását meghatározó attitűdökről, ez ellátás körülményeiről, valamint az elítéltek kórházba kerülésének okairól, illetve önmagukról és környezetükről alkotott véleményéről.⁸⁶

Az intézményben dolgozó orvosok, osztályvezetők, parancsnokok és más vezetők jórészt tisztában vannak a kulturális különbségek jelentőségével, helyben szerzett tapasztalataik alapján azonban többen úgy vélik, vannak ugyan rendes cigányok, de ez inkább ritkaságnak számít. A vezetők kimondottan etnocentrikusan gondolkodó munkatársaikkal szemben kényszerűen elnézőek, hiszen a büntetés-végrehajtásban jelentős munkaerőhiány mutatkozik, ennek ellenére a szervezet önvédelmi mechanizmusai hosszú távon kiszűrik az oda nem való munkatársakat. Korábban a nevelők rendőrtiszti vagy katonai végzettséggel kerülhettek a szervezethez. Ez mára jelentősen megváltozott. A jelenlegi nevelők többnyire humanitárius gondolkodású szociálismunkás vagy szociálpedagógus végzettségű fiatal diplomások közül kerülnek ki. Részben rivalizál ezekkel az alacsonyabb végzettségűek igen nagy fluktuációt felmutató csoportja. Ezek főként fogvatartotti kötelezettségek betartásával, felügyelettel, őrzéssel foglalkoznak, de gyakran nem rendelkeznek munkájuk ellátásához szükséges tapasztalattal, szakmai tudással és műveltséggel. Előfordulnak közöttük a társadalmi elszigetelődés veszélyével élő, apatikus, közömbös, előítéletességre, olykor agresszivitásra hajló egzisztenciák. A rendszerváltás óta fogvatartott nem felügyelhet más fogvatartottakat, és nem kezelheti azok adatait.

Törvényi előírás szerint a fogvatartottak ugyanolyan egészségügyi ellátásban részesülnek, mint a teljes jogú állampolgárok. A stacionárius ellátásra szorulók a BV Központi Kórházában, a súlyos betegek „külkórházban”, az önellátására képtelen

krónikus betegek a Nagyfai BV-intézetben nyernek elhelyezést. Minden BV-intézetben van orvos, egészségügyi körlet, 24 órás egészségügyi, ápolói szolgálat, rendszeres fogászati, szemészeti, fül-orr-gégészeti rendelés. Kalocsán állandó nőgyógyászat, Balassagyarmaton fizioterápiás részleg rendel. Befogadáskor és munkába álláskor minden fogvatartott orvosi vizsgálaton és HIV szűrésen esik át.

A megkérdezett BV-munkatársak általános véleménye szerint a romák többsége vagyon elleni bűncselekmény – főként rablás, lopás - elkövetése miatt kerül börtönbe, de nem ritkák az élet és testi épség elleni cselekmények sem. A vagyon elleni bűncselekményeket leggyakrabban megélhetési okok motiválják, de többen utaltak okként a cigányok hagyományos életmódjára, magatartási szokásaira is. Az élet- és a testi épség elleni bűncselekményeket rendszerint hirtelen felindulás húzódik meg.

A kórházba kerülés gyakori oka, hogy az elítéltek egyfajta menekülésként betegséget színlelnek, vagy öngyilkosságot kísérelnek meg. BV-intézetekben gyakori jelenség, hogy a fogvatartottak összevagdossák magukat ('befalcolnak') vagy a bélrendszerben és a gyomorban sérüléseket okozó éles, hegyes tárgyakat nyelnek le, ami sebészeti beavatkozást igényel. Utóbbi speciális változata az 'esernyő': az elítélt zsineggel ellátott, spárgával összekötött, rugalmas, éles drótköteget nyel, amely a szájából kilógó zsineg megrántásakor az esernyőformában szétnyíló drótok révén súlyos gyomorvérzést okozhat. Az öngyilkosságok rendszerint teátrálisak, céljuk nem a saját élet kioltása, hanem menekülés, figyelemfelhívás. Sokan azért igyekeznek a rabkórházba, hogy tágítsák szociális kapcsolatrendszerüket. A férfiak ablakon keresztül ismerkednek a női körlet lakóival: 'fidiznek'. Más esetekben korábbi barátságok vagy rokoni kapcsolatok kevésbé ellenőrizhető ápolása a cél. A kórházi kezelésre kevesen panaszkodtak. Összességében a roma származású fogvatartottak komfortérzete nagyobb a börtönkórházban, mint a magyar fogvatartottaké, amit magyarázhat, hogy a kórház kellemesebb körülményeket nyújt, mint amit a romák a civil életben megszoktak, illetve korábban nem igen fordultak meg civil kórházba, vagy ott nem találkoznak barátságos bánásmóddal.

A megkérdezett cigányok többnyire vállalták származásukat, többségük büszke származására. A tehetősebb romák azonban inkább elutasították a roma identitást, sőt elítélően beszéltek a cigányokról. A börtönbeli megkülönböztetéssel kapcsolatos élményeikről visszafogottak nyilatkoztak. Többen nehezményezték, hogy az orvosok időnként megjegyzést, utalást tesznek származásukra. Tartanak viszont az éjszakai 12 órás szolgálatot ellátó őrszemélyzettől, ez esetben sem annyira fizikai bántalmazástól, inkább verbális megnyilvánulásoktól. Igyekeznek kerülni a konfliktusokat, hiszen a róluk alkotott vélemény befolyásolja szabadulásuk időpontját. Érdeemes megemlékezni arról az agresszív és gátlástalan csoportról, amelyet az egyik riportalany „emberevő romákként” jellemezett. Ezek életük nagyobbik részét nevelőintézetben, fiatalkorúak börtönében majd börtönben töltötték, és típusosan mutatják a prizonizáció minden jegyét. Csoportba szerveződve nem riadnak vissza a többiek kifosztásától, sanyargatásától.

A romák általában megbecsüléssel nyilatkoztak családjukról, akár sikeresek családtagjaik, akár nem. Sokan neheztelnek azonban szüleikre azért, mert állami gondozásba kerültek, és onnan vitt az útjuk a kriminális szubkultúra felé. Mások a szülőket okolják alacsony társadalmi státusukért. Emellett felbukkannak hagyományos családi és nemzedéki konfliktusok is. Rendszerint igen nehezen találnak munkát, de a segélyek nem elégítik ki az igényeiket. Tudatában vannak, hogy a nem rendszeres pénzjuttatásokat gyakran másra költik, mint amire kellene. Tisztában vannak azzal is, hogy iskolázatlanságuk legfőbb gátja felemelkedésüknek.

Aktuális helyzetükért mindenképp mégis az igazságszolgáltatást hibáztatják, amely szerintük etnikai hovatartozásuk miatt részrehajló volt. Többen beszámoltak ügyvédjük nemtörődömségéről is. A megkérdezett roma elítéltek egyöntetű véleménye szerint a börtön elsődleges funkciója jogaik és egészségük csorbítása. Az ítélet letöltése után nem látják a – számukra ellenségesnek tűnő - társadalomba való visszailleszkedés lehetőségét. A magyar megkérdezettek esetében határozottabb a törvénytisztelő magatartás iránti vágy.

A börtönben való fogvatartás a magyar viszonyoknál jobb körülmények esetén is rendkívüli egészségromlási kockázatokat hordoz magában. A magyar börtönök mintegy 150 százalékos túltelítettsége mellett jelentős stressz-hatások érvényesülnek, a fogvatartottak nem tudnak nyugodt körülmények között pihenni, tisztálkodni és kikapcsolódni.

A fenti tapasztalatok illusztrálására bemutatok néhány jellemző interjúrészletet a romákkal folytatott beszélgetésekből:

[...] *Nagyon nehéz körülmények között éltünk, húsz-húszon négyzetméteres szobában négyen, a havi 35 ezer forint segély nem volt semmire sem elegendő.*

[...] *A testvéreimmel elmentünk [...] a Gyivibe, ahol elmondtuk, hogy nem érezzük jól magunkat a szüleinknél, mert azok nagyon sokat isznak, vernek minket.*

[...] *A roma családok is hibásak, mert nem adják meg a gyermekeiknek azt, amit a magyar családok megadnak, nem tanulatják tovább a gyerekeiket, hanem hamar munkára fogják, és bűnözésre kényszerítik őket. [...] Mindig segédmunkásként dolgoztam, ideig-óráig, mert a nyolc általánossal csak ilyen munkát tudtam vállalni. Tudom, hogy tovább kellett volna tanulnom, de [...] az apám börtönben volt, és nekem kellett ellátni a kisebb testvéreimet, dolgoznom kellett, hogy adhassak nekik enni.*

[...] *A cigánytelepen laktam, itt kemény törvények uralkodnak, az emberek késsel járnak az utcán, és a kártyatartozásaikat vasvillával hajtják be. Nem is jutott eszembe, hogy iskolába járjak, amikor a kártyából és a balhékból sokkal jobban meg lehetett élni.*

[...] *Huszonhárom éves koromig laktam otthon, és a szüleimmel az volt a legnagyobb bajom, hogy amikor a diszkóból hazajöttünk a barátnőmmel, mindig csendben kellett maradni, hogy ők fel ne ébredjenek. Mindig a legkisebb zajt sem okozva érkeztünk haza, de a szüleim nem viselték el a kései hazajárást,*

[...] *A húgomat megtámadták egy kocsmában, erőszakoskodtak vele, sírva jött haza, testvéreimmel és az apámmal összefogtunk, és egy bajonettel megvagdostuk azt az illetőt, nem emlékszem vissza, hogy mi történt, mert annyira ideges voltam.*

[...] Ezzel csak az a baj, hogy bebukik az ember, és a rendőrségen már tárt karokkal fogadják. Többször nagyon keményen megzakóztak a rendőrségen. Már megint itt vagy, te büdös cigány, mondták, és már a földre is küldtek. Milyen iskolába és munkahelyre vettek volna fel engem ezek után? Már elkönyveltem magamban, hogy a bűnözésből kell megélnem.

[...] Az apám gyári segédmunkás volt, az anyám meg velünk volt. Én a nagybátyámnál dolgoztam, aki nagyon rosszindulatú ember volt, folyton vert minket, még jobban, mint az idegen munkásait. Elegem volt, felvettek az IBM-hez, ahol számítógép alkatrészeket kellett összeszerelnem. Nagyon jól éreztem magam ott. [...] Nem volt gond, hogy roma vagyok, a munkatársaim szerettek, és én is szerettem őket, csak sajnos egy régi ügyből bebuktam, nem tudom, a szabadulásom után visszavennének-e.

[...] A børszín alapján ítélnék meg, nem vesznek fel, mert félnek, hogy lopok, vagy nem járok be, azzal szokták indokolni, hogy nem kockáztathatnak [...] Ezért nincs munkám, ezért kell segélyekből élnünk, ami semmire sem elég. [...] Az ember szabadul, hova menjen? Alig van pénzem, hazautazok, bemegyek a kocsmába, és pár nap múlva a haverokkal már benne vagyunk az új balhéban.

[...] Ha egy cigány a bíróság elé kerül tyúktolvajlásért, rögtön két-három évet kap, de egy magyar ember gyilkosságért is akár csak felfüggesztettet kap.

[...] A börtön olyan, mint egy kabátot felvenni, amikor kilépek majd a kapun, leveszem ezt a kabátot, úgy érzem négy év után nem csavarodtam be. Jól kell bírni a börtönt, velem nem mocskoskodnak a cigányok, akik lehúzzák, leveszik, bezsarolják a gyengébbeket. Nem dobom fel őket. Nem szoktam bántani az embereket, csicskákkal, köcsögökkel is elbeszélgetek, érdekel, hogy hogyan jutottak el eddig, de nem szeretem a buzikat. Nekem nem rossz a börtön, engem még a kannibál cigányok is tiszteletben tartanak, akik a gyerekek szüleitől 2-300 doboz cigit kéretnek be, és megbasszák őket.

[...] A többiek sanyargattak, zsaroltak, vertek, csikkeket nyomtak el rajtam, beterrorizáltak, csicskáztattak, velem végeztettek minden takarítási munkát. Ha másik zárkába kértem magam, ott rövid időn belül újra megtaláltak. Nem hagytak aludni, és már arra készültek, hogy megerőszkolnak, ekkor téptem be a fületem, hogy ide kerüljek. Itt mindenki sokkal rendesebb, és végre a szüleimmel is fel tudtam venni a kapcsolatot.

[... Az örök ...] gyűlölik a romákat, mert a magyarok műveltebbek. Nem értik, hogy a romáknak be kell törniük, mert éheznek, nem kapnak munkát. Vigyázni kell, mert a cigány lop, ezt mondják a magyarok, a felügyelő urak pedig úgy bánnak velünk, mint a kuttyákkal.

[...] Nem mindenütt brutálisak az örök, például Vácon kopognak az ajtón, és úrnak szólítják a rabokat, azt mondják, hogy XY úr, csinálja ezt, tegye azt, és mindig hozzá teszik, hogy legyen szíves. Sok roma szeret ezért Vácon lenni.

[...] A nevelők nagyon rendesek, korrekt az ügyintézés. Nem beszélnek velem megalázó módon, de hát ők sem tudnak mit kezdeni 150 emberrel, aki a nevelési csoportjukba tartozik, egyszerűen nincs idejük rá.

[...] Kalocsán voltam, nagyon sokat kellett dolgoznom a hagymapucoló üzemben, lett volna más munka is, a szabászat, de félek a tűktől, ezért inkább pucolni mentem. Gyakran félmázsás zsákokat kellett rakosgatnunk, és hát a hátam tönkrement, nem bírtam, tovább negyven kilósan ezt a munkát, a hátam begörccsölt. Hiába jelentkeztem az orvosnál, csak akkor utalt Tökölre, amikor már nem tudtam rendesen feküdni sem.

[...] *Legyengült az immunrendszerem, külön diétára szorulok, a zárkatársaim közül az egyik hepa C-s, a másik B-s, és gyakran betesznek hozzám TBC-seket is. Nem szeretnék tőlük feleslegesen megbetegedni, hiába jelzem az ápolóknak, hiába írok rendszeresen a felügyeleti szerveknek, mindenütt elutasítanak.*

[...] *Tudom, hogy nem élek sokáig, de ezt az életet emberhez méltóan szeretném végigélni, nem úgy, ahogyan itt történik. Rabszállítóval visznek minket a Szent László Kórházba, télen hideg van a kocsiban, nyáron meleg. Az orvosok [a külkórházban] elviselhetetlenek, nem kezelnek emberként, és már több vénámat szétrobbantották. Amint megtudják, hogy rab vagyok, úgy kezdenek velem beszélni, mintha állat lennék.*

Néhány javaslat a börtönben fogvatartottak reintegrációjához

A reintegráció legfontosabb kitörési pontja az oktatás, ez kell, hogy legyen a társadalomba való visszailleszkedést szolgáló intézkedések fő kapcsolódási pontja.

Ezért részben ki kell terjeszteni, illetve ahol kell, újra kell indítani a szabadságvesztésre ítélt oktatási lehetőségeit szolgáló rendszereket, különös tekintettel a szakmai (betanított és ipari) képesítések megszerzésére, valamint a távoktatási formában megszerezhető ismeretekre. Ennek érdekében modernizálni kellene a börtönök belső oktatási bázisait, és belső kedvezményekkel valamint a szabadon-bocsátás feltételrendszerében külön kellene honorálni az oktatásban való részvételt és a megszerzett szakképesítést. A szakmai képzéseket ki kell bővíteni megfelelő családgazdálkodási és munkaerő-stratégiai valamint kommunikációs programokkal. Az oktatási programokat ki kell egészíteni személyiségfejlesztő tréningekkel.

Át kellene gondolni, nem volna-e célravezető egyes könnyebb bűncselekmények elkövetői esetében a szabadságvesztést, más mediációs és elterelési stratégiák alkalmazása mellett, kötelező oktatási programokon való részvétellel kiváltani. Ebben a keretben szakpszichológusok bevonásával kísérletet lehet tenni a kriminális beállítódások korrekciójára, megfordítására. Nem utolsó sorban a büntetés-végrehajtás költségeinek és másodlagos társadalmi ártalmainak csökkentését valamint a nemzetközi trendeket is szem előtt tartva a büntetőpolitikának, ahol lehet, a szabadságvesztés felől az alternatív szankciók és a diverzió irányában kell elmozdulnia. Szorosan ide tartozik a pártfogói felügyelet intézményének hatékonyabbá tétele is.⁸⁷

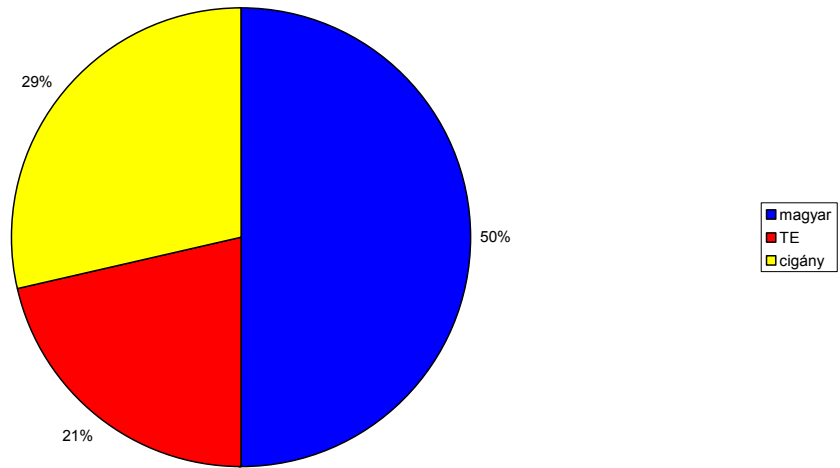
Az ügyvédi elhanyagolás problémáját enyhíthetné a civil kezdeményezésen alapuló ingyenes jogsegélyszolgálatok megteremtése, a kirendelés helyett a közbűvő intézményének bevezetése, valamint a teljesen formális ülnökrendszer megreformálása.

Végül úgy gondolom, az egyházaknak a börtönökben folyó lelkipásztori tevékenység mellett határozottabban ki kellene venniük a részüket az elítéltekkel kapcsolatos oktatási, szociális és karitatív munkából. A templom – iskola – szociális gondoskodás összefonódó és egymást erősítő folyamatai nagymértékben erősíthetnék az egyházak társadalmi beágyazottságát és a hitéleten túlmenő meghatározó szerepét.

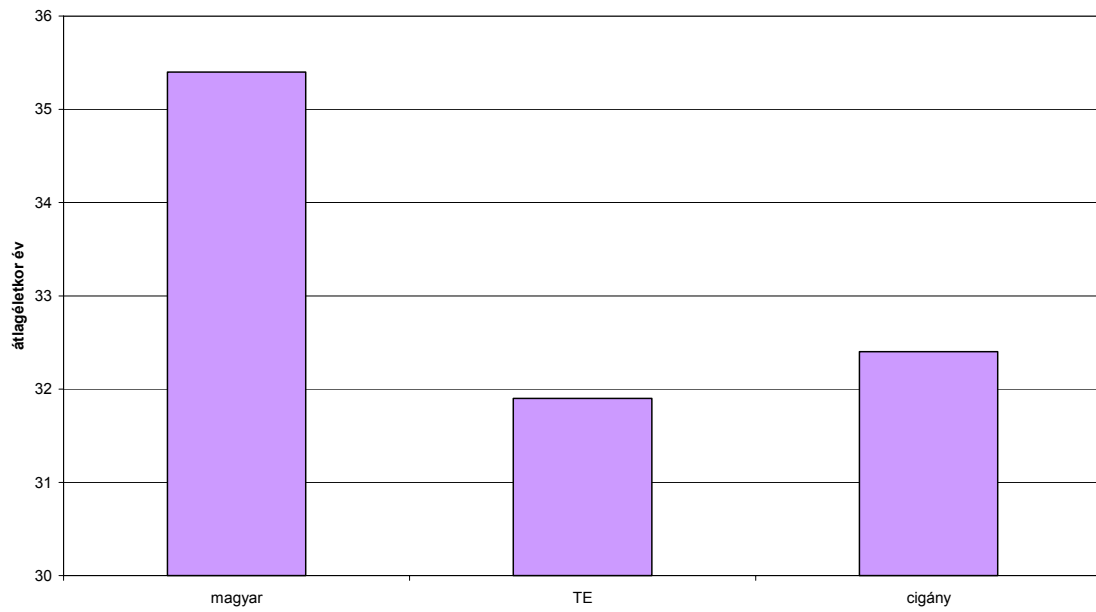
FÜGGELÉK

*Ábrák***A minta etnikai megoszlása**

1. ábra

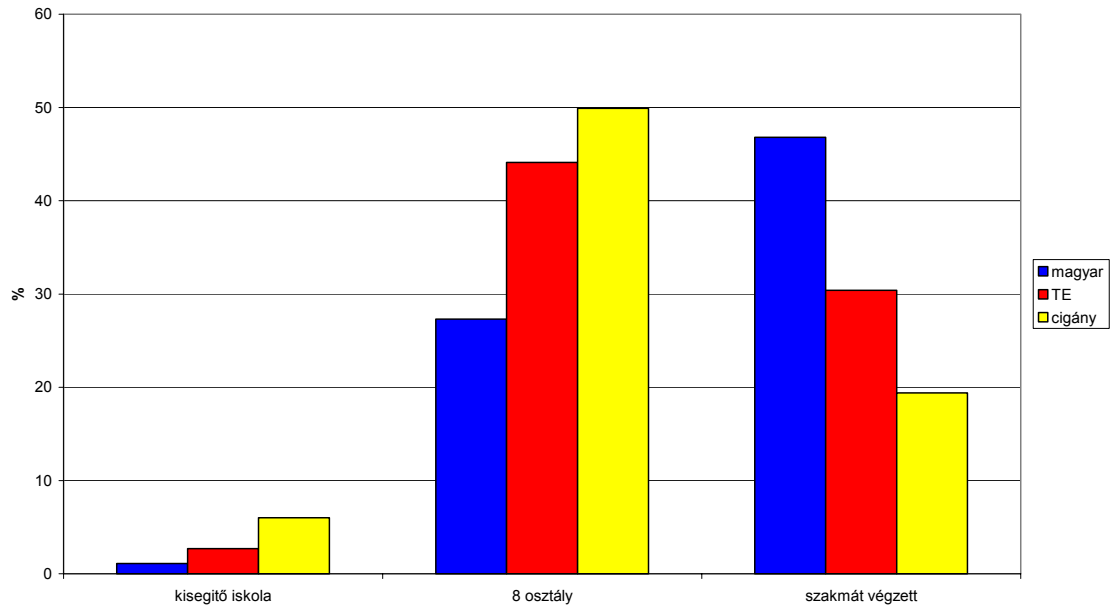
A megkérdezettek átlagéletkora

2. ábra

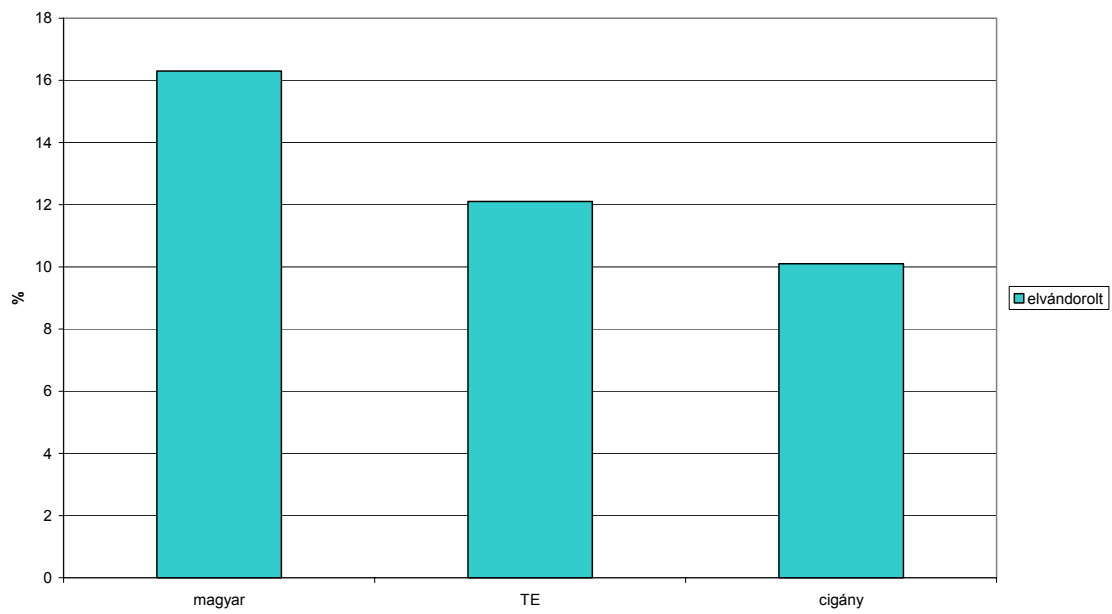
Iskolázottság

3. ábra

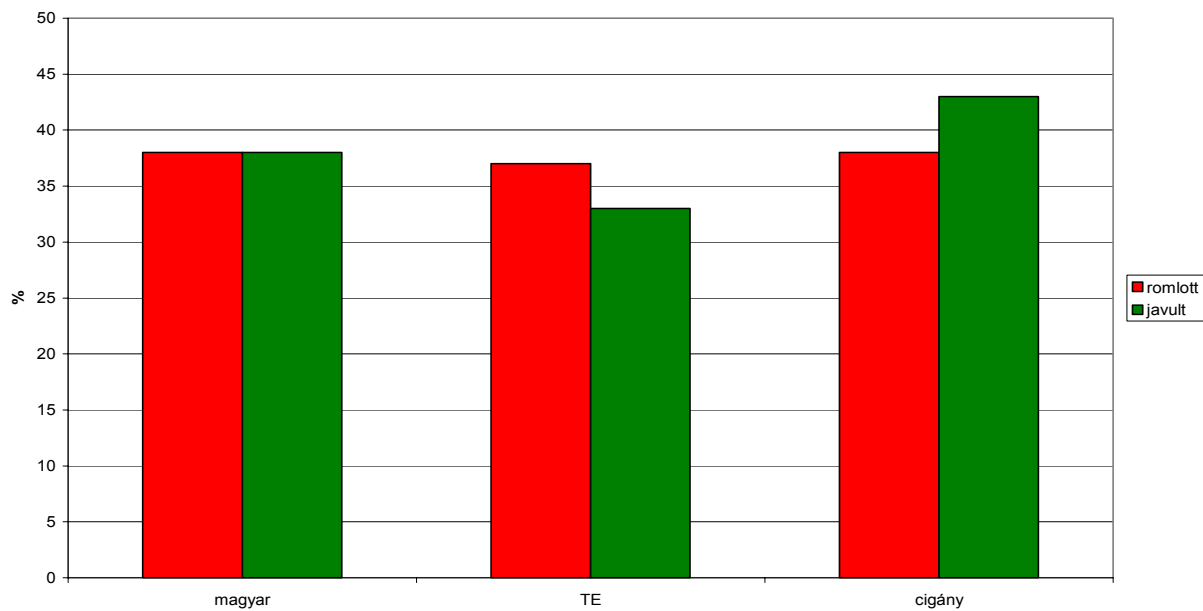
Migráció

4. ábra

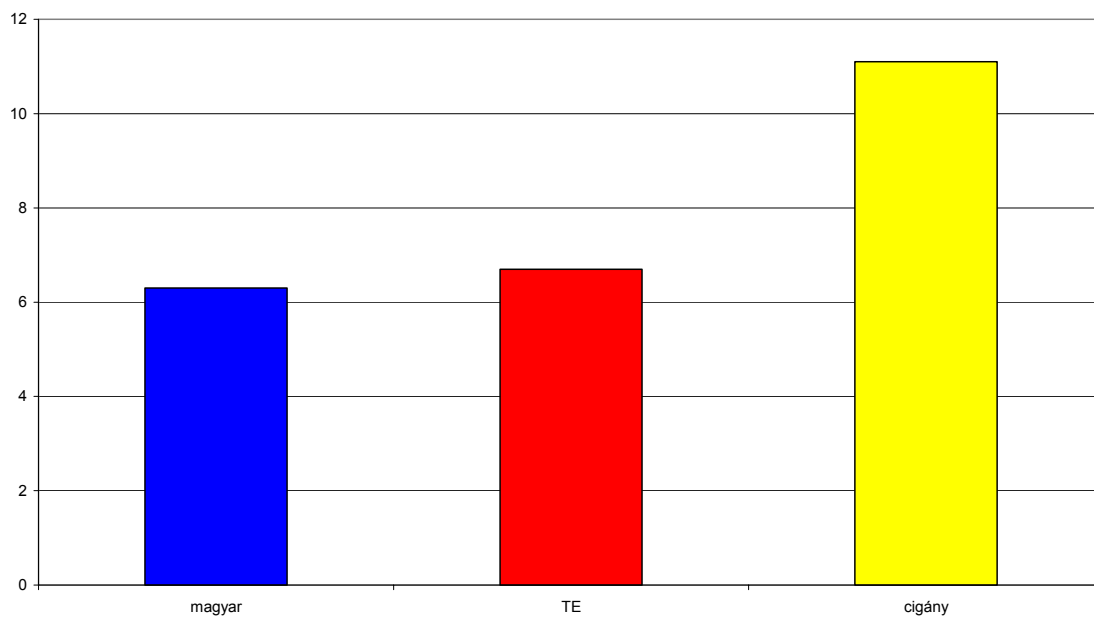
Az életszínvonal változása

5. ábra

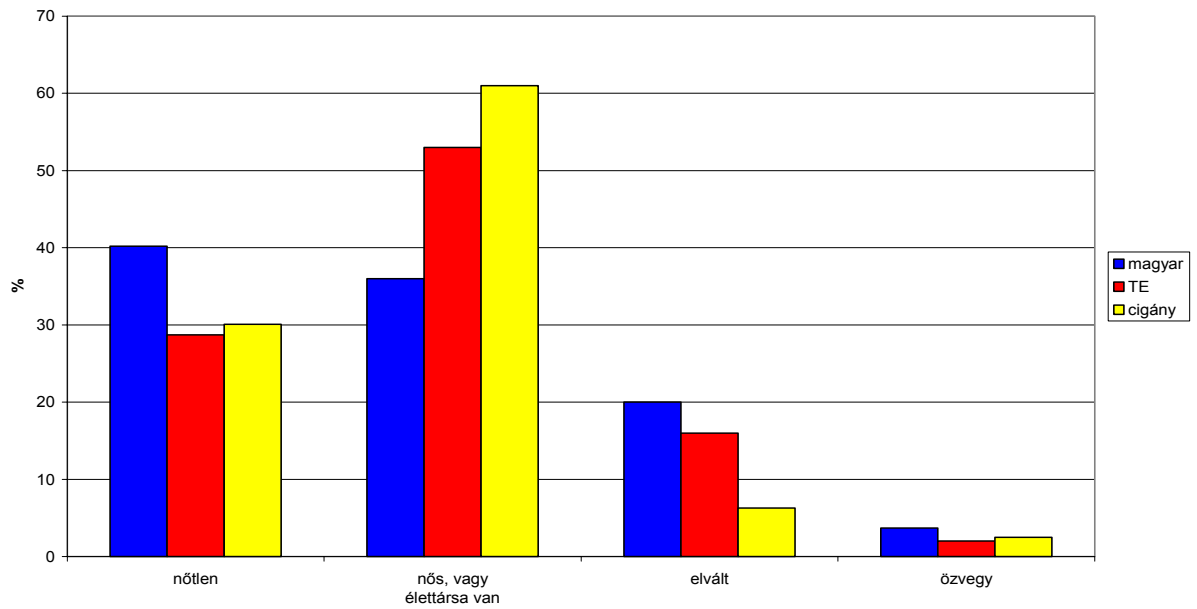
Állami gondozásban, vagy nevelőszülővel nevelkedett

6. ábra

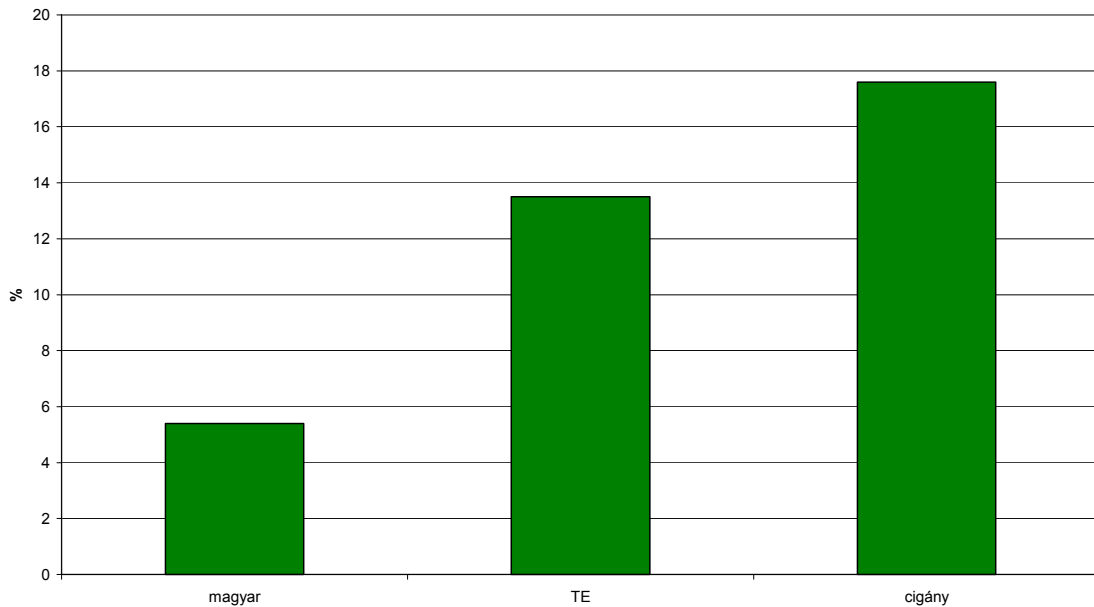
A megkérdezettek családi állapota

7. ábra

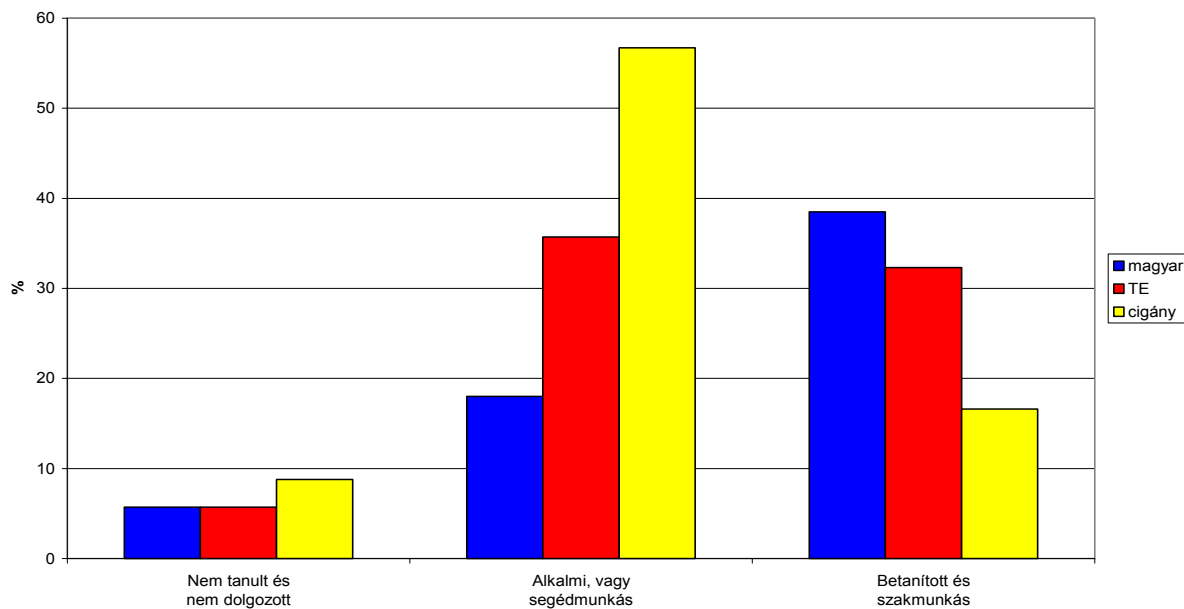
A gyermekek száma a válaszadó háztartásában háromnál több

8. ábra

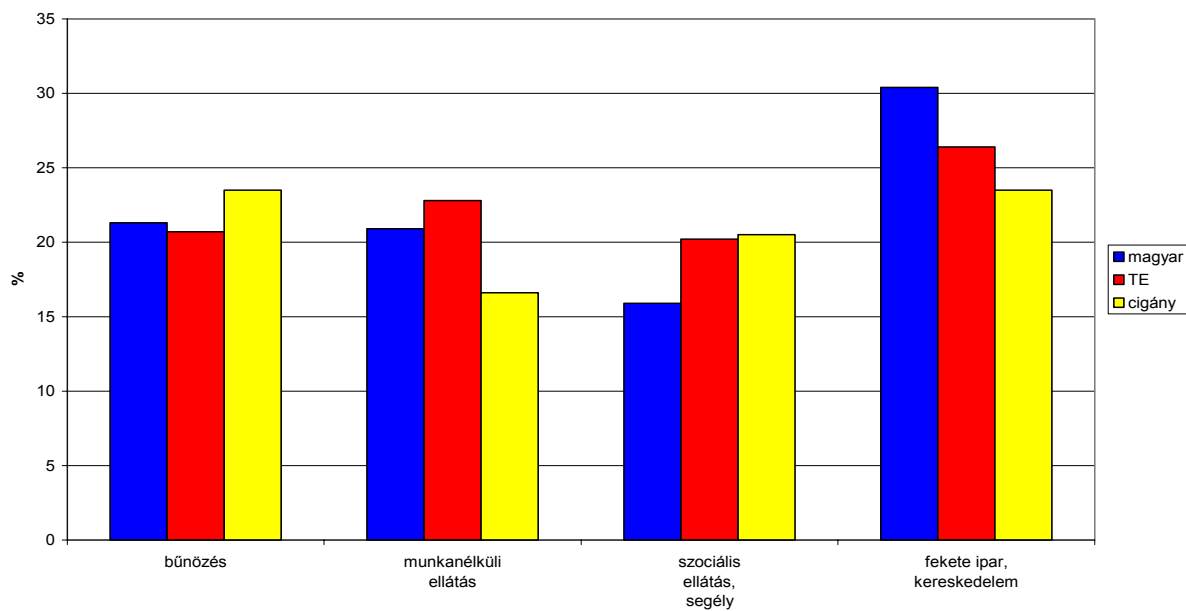
A válaszadók börtönbe kerülés előtti foglalkozása

9. ábra

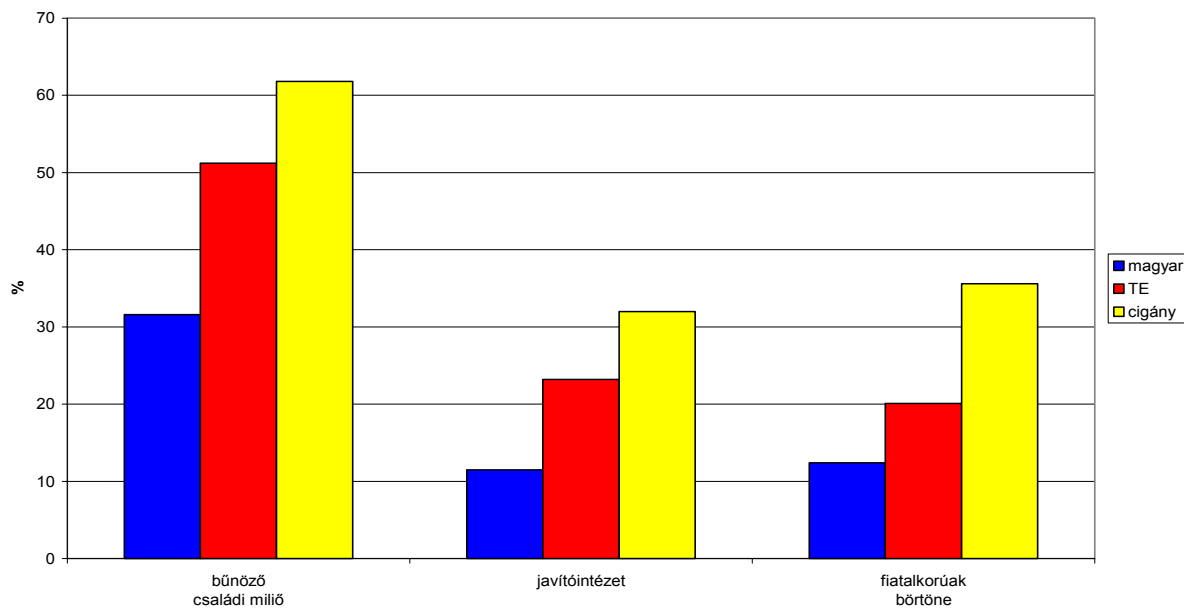
Kiegészítő jövedelemforrások

10. ábra

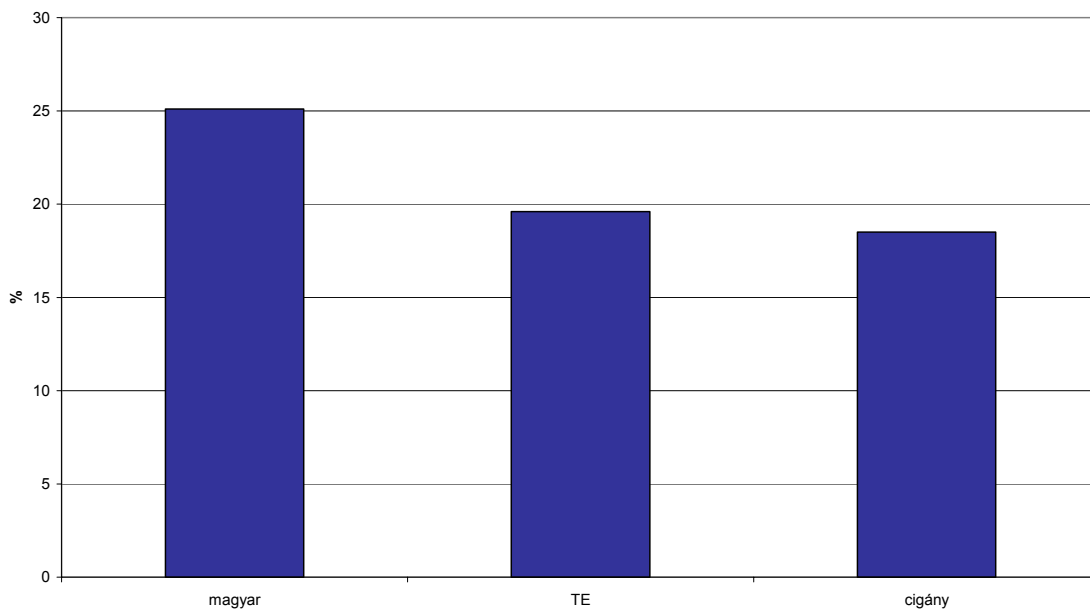
Más bűnözésre hajlamosító tényezők az elítéltek gyermek- és ifjúkorában

11. ábra

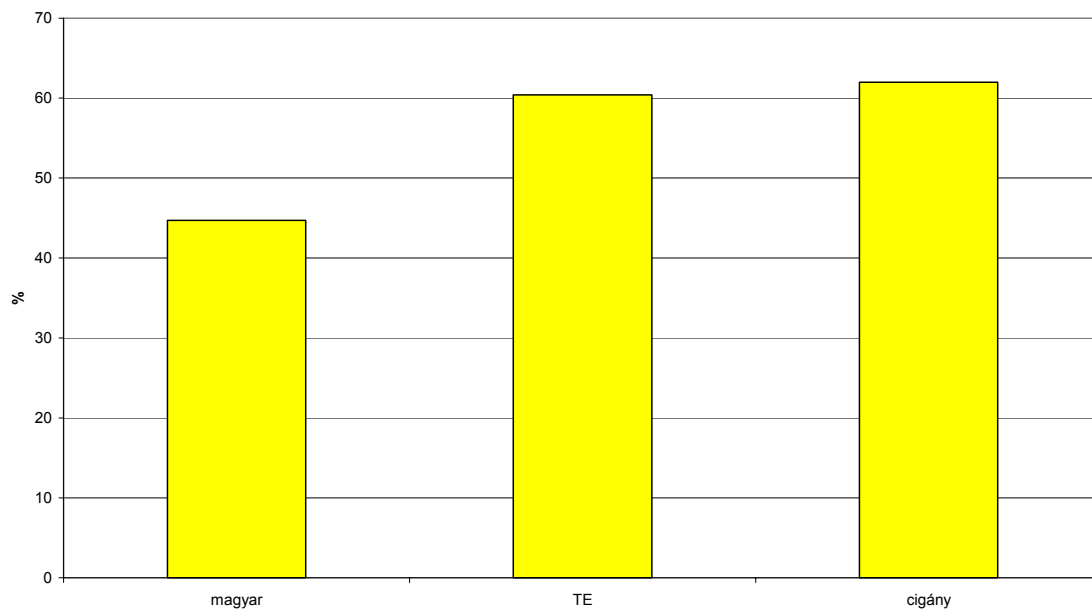
Átlagéletkor az első bűncselekmény idején

12. ábra

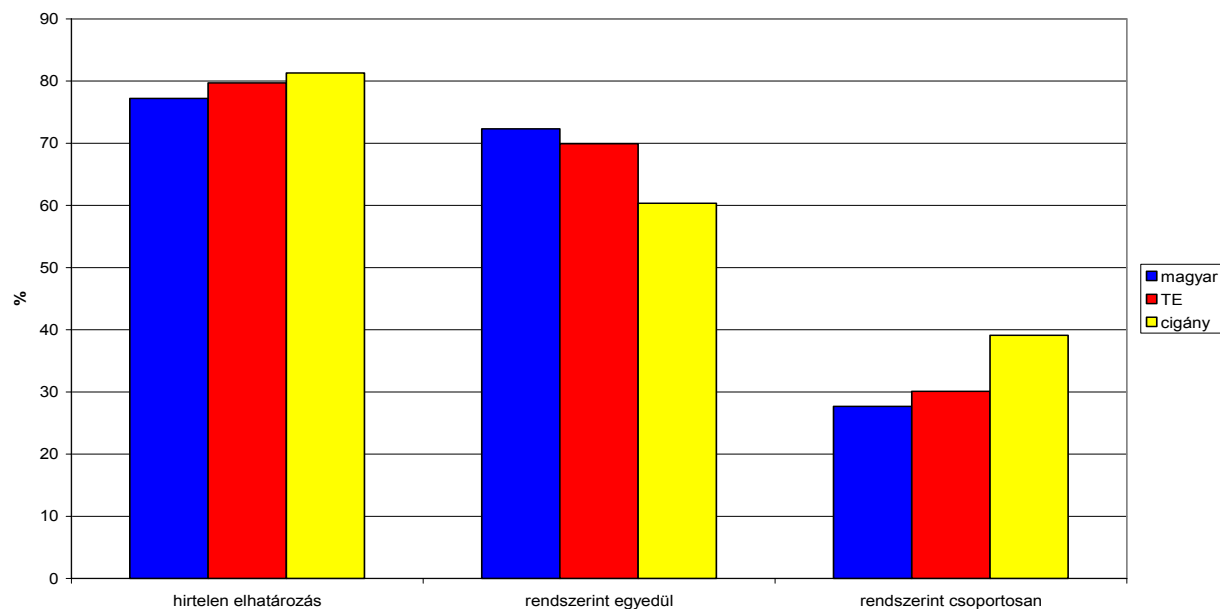
A bűncselekmény elkövetésének indoka a megélhetés

13. ábra

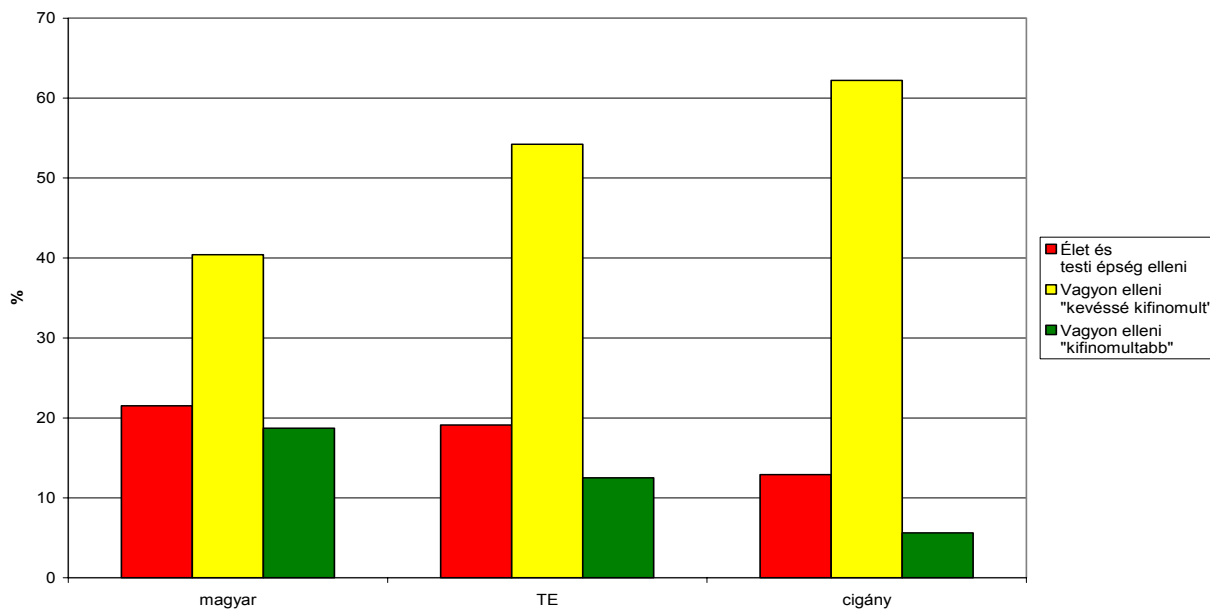
A bűncselekmény előkészítése és társas elkövetés

14. ábra

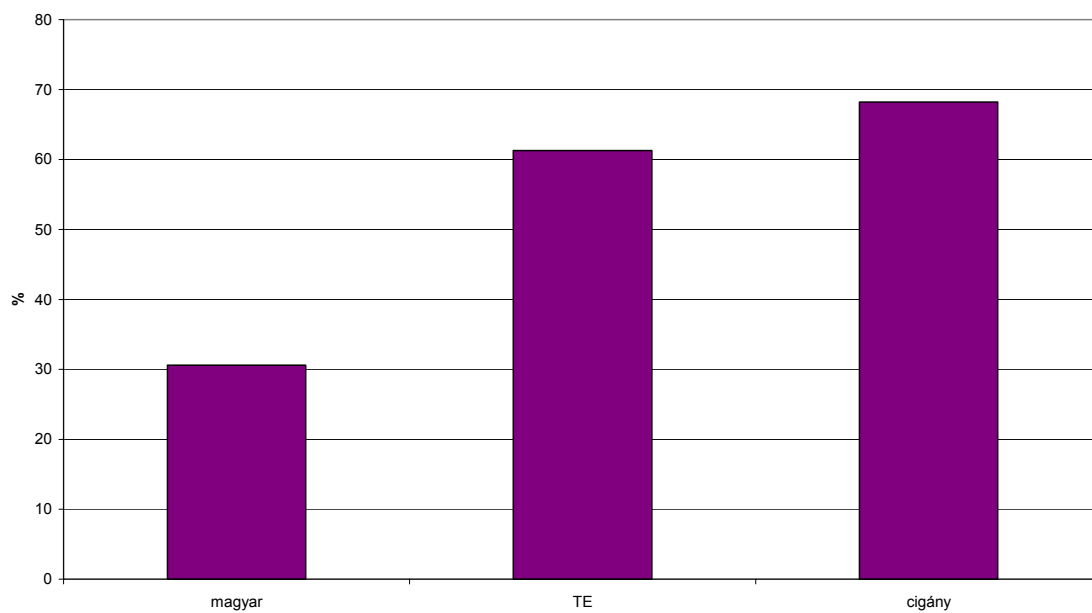
A megkérdezettek cselekményeinek szerkezete

15. ábra

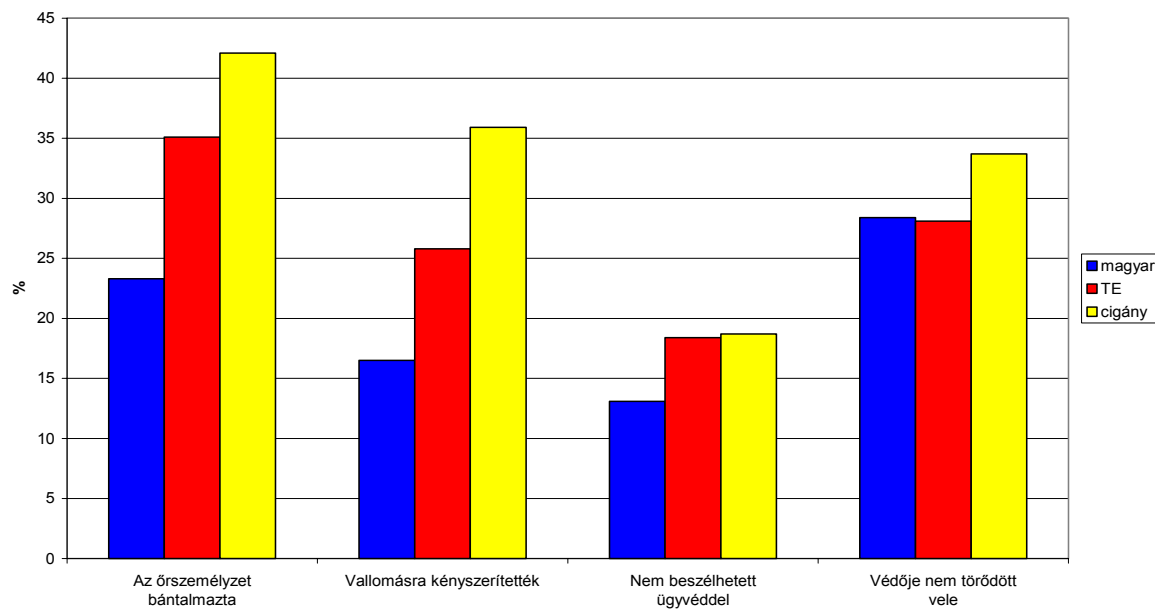
Többszörösen büntetettek aránya

16. ábra

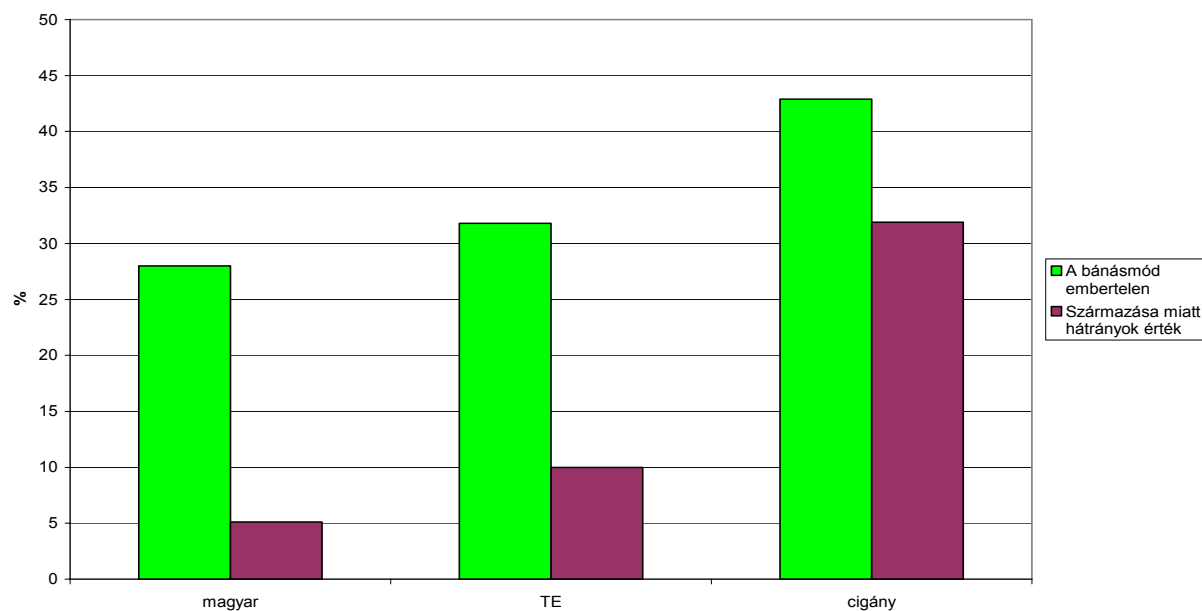
Negatív tapasztalatok az előzetes letartóztatás folyamán

17. ábra

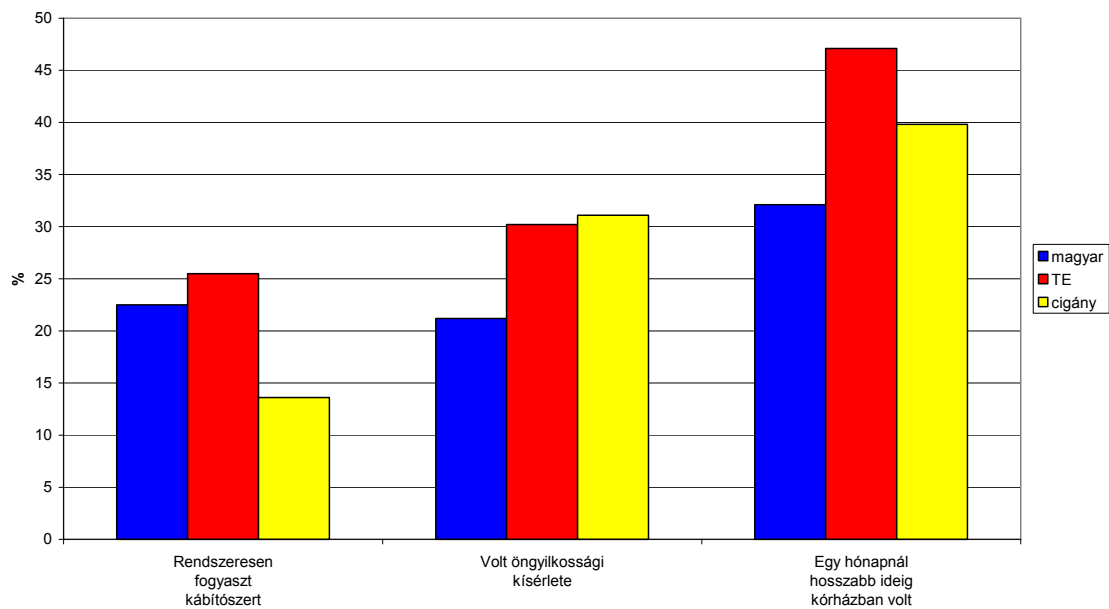
Negatív tapasztalatok a börtönben

18. ábra

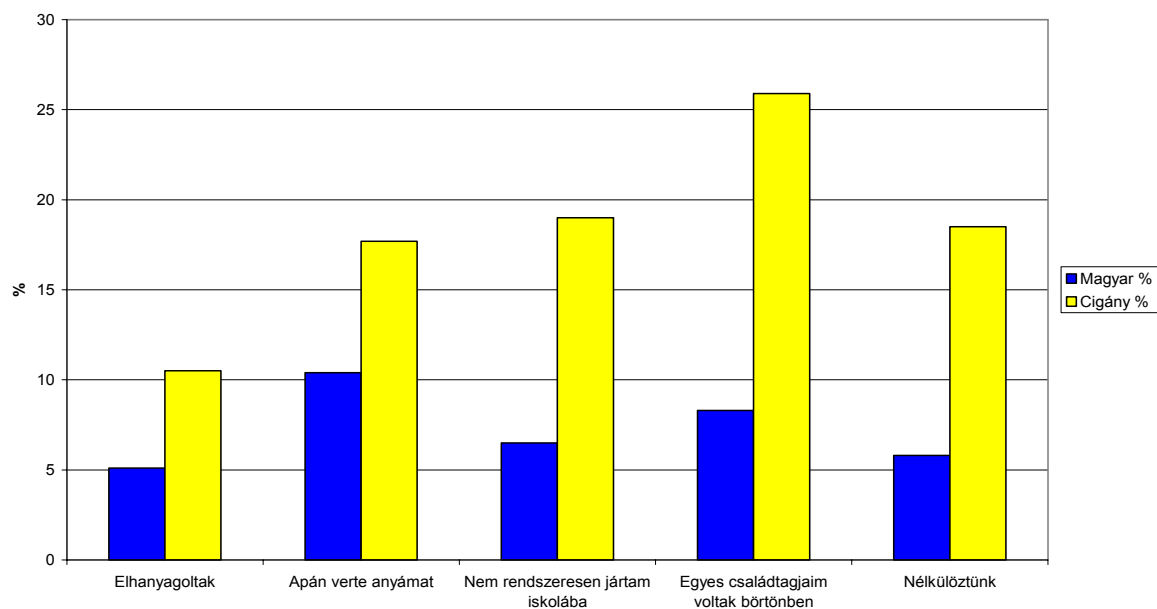
Pszichiátriai és testi betegségek a fogvatartottak körében

19. ábra

Családi és iskolai viszonyok

6/b. táblázat

Kérdőív 2001

Az adatszolgáltatás önkéntes és névtelen!

A kérdőívben megadott kérdésekre lehetséges válaszokat sorolunk fel. Azt a választ, amellyel Ön egyetért, vagy amelyet magára nézve igaznak tart, keretezze vagy karikázza be!

1. **Ön mennyi idős?** éves vagyok
2. **Ön milyen állampolgár?**
 1. Magyar
 2. Külföldi Ha külföldi, milyen ?.....
3. **Magyarországon számos népcsoport él. Ön melyikhez tartozik?**

1. Magyar	5. Román	9. Kárpátukrán
2. Német	6. Bolgár	10. Szlovén
3. Szerb	7. Szlovák	11. Cigány
4. Horvát	8. Lengyel	12. Roma
4. **Ha ön nem cigány (roma), vannak-e cigány rokonai?**
 1. Igen vannak
 2. Nem, nincsenek
5. **Apja iskolai végzettsége:**

1. Kisegítő iskola	4. Betanított munkás	7. Érettségi
2. Kevesebb 8 általánosnál	5. Szakmunkás	8. Főiskola vagy egyetem
3. Általános iskola 8 osztály	6. Technikus	
6. **Gyermekkorában (14 éves koráig) melyik megyében lakott legtovább Ön a szüleivel?**

1. Baranya	11. Komárom-Esztergom
2. Bács-Kiskun	12. Nógrád
3. Békés	13. Pest
4. Borsod-Abaúj-Zemplén	14. Somogy
5. Csongrád	15. Szabolcs-Szatmár-Bereg
6. Fejér	16. Tolna
7. Győr-Moson-Sopron	17. Vas
8. Hajdú-Bihar	18. Veszprém
9. Heves	19. Zala
10. Jász-Nagykun-Szolnok	20. Budapest
7. **Milyen településen lakott gyermekkorában a legtovább szüleivel?**

1. Tanyán	3. Nagyközségben	6. Nagyvárosban
2. Faluban	5. Kisvárosban	

8. Milyen lakásban lakott gyermekkorában a szüleivel?

1. Putriban 3. Önkormányzati bérlakás 5. Saját családi házban
2. Albérletben 4. Öröklakás 6. Egyéb.....

9. Hány gyermek volt az Ön szülei családjában?.....(Írja be a számot!)**10. Önt ki nevelte gyermekkorában? (Több válasz adható.)**

1. Szüleim együtt neveltek 4. Nevelőszülők neveltek több évig
2. Állami gondozásban voltam több évig 5. Apám vagy anyám egyedül
nevelt 3. Apám mostohaanyámmal vagy anyám mostohaapámmal

11. Hogyan emlékszik vissza gyermekkorára? Jelölje meg az igaz kijelentéseket!

A	A szüleim szerettek		A szüleim elhanyagoltak, nem törődtek velem	
B	A szüleim nem bántottak		A szüleim gyakran megvertek	
C	A szüleim segítettek a tanulásban		Szüleim nem sokat segítettek a tanulásban	
D	Szüleim nem italoztak gyakran		Egyik vagy mindkét szülőm gyakran italozott	
E	Apám nem verte anyámat		Apám verte anyámat	
F	Rendszeresen jártam iskolába		Rendszertelenül jártam iskolába	
G	Az iskolában jól éreztem magam		Az iskolában rosszul éreztem magam	
H	Szabadidőmben általában otthon voltam		Szabadidőmben általában csavaroqtam	
I	Családtagjaim nem voltak börtönben		Családtagjaim közül voltak börtönben	
J	Rendesen meg tudtunk élni a szüleim keresetéből		Nagyon szegények voltunk, nélkülöztünk	

12. Az Ön családi állapota ma:

1. Nőtlen 2. Nős vagy élettársa van 3. Elvált 4. Özvegy

13. Hány gyermeket nevel összesen az Ön mostani családjában?(Írja be a számot!)**14. Az Ön iskolai végzettsége:**

1. Kisegítő iskola 4. Betanított munkás 7. Érettségi
2. Kevesebb 8 általánosnál 5. Szakmunkás 8. Főiskola vagy
3. Általános iskola 8 osztály 6. Technikus egyetem

15. Mielőtt Ön börtönbe került mivel foglalkozott?

1. Nem tanult és nem volt munkahelye 6. Szakmunkás
2. Tanuló 7. (Kis)vállalkozó
3. Alkalmi munkás 8. Tisztviselő
4. Segédmunkás 9. Szellemi foglalkozású
5. Betanított munkás 10. Rokkant, vagy öregségi nyugdíjas
11. Egyéb.....

16. Ha börtönbe kerülése előtt nem dolgozott, miből élt? (Több jövedelemforrást is megadhat.)

1. Bűnözésből 4. Fekete kereskedelemből
2. Munkanélküli ellátásból 5. Fekete iparúzésből
3. Szociális és családi segélyekből

17. Van-e Önnek hol laknia, ha szabadul?

1. Igen

2. Nincs, hajléktalan vagyok

18. Melyik megyében lakik?

1. Baranya

11. Komárom-Esztergom

2. Bács-Kiskun

12. Nógrád

3. Békés

13. Pest

4. Borsod-Abaúj-Zemplén

14. Somogy

5. Csongrád

15. Szabolcs-Szatmár-Bereg

6. Fejér

16. Tolna

7. Győr-Moson-Sopron

17. Vas

8. Hajdú-Bihar

18. Veszprém

9. Heves

19. Zala

10. Jász-Nagykun-Szolnok

20. Budapest

19. Milyen településen lakik Ön?

1. Tanyán

3. Nagyközségben

6. Nagyvárosban

2. Faluban

5. Kisvárosban

20. Milyen lakásban lakik Ön ott ?

1. Putriban

3. Önkormányzati bérlakás

5. Saját családi házban

2. Albérletben

4. Öröklakás

6. Egyéb.....

21. Hogyan alakult az ön életszínvonala az elmúlt 10 évben?

1. Erősen romlott

3. Nem változott

2. Romlott

4. Javult

5. Sokat javult

22. Ön főként miért követett el bűncselekményeket?

1. Hirtelen indulatból

3. Hogy megéljek

2. Bosszúvágyból, haragból

4. Megbízásból

23. Ön hányadik alkalommal van börtönben?

1. Először

2. Másodszor

3. Harmadszor vagy többször

24. Ön összesen eddig mennyi időt töltött börtönben?év éshónap (Irja be a számokat!)

25. Ön most milyen cselekményért tölti szabadságvesztését?

1. Emberölés	2. Halált okozó testi sértés	3. Emberölés kísérlete	4. (súlyos) testi sértés	5. Rablás
6. Betörés	7. Lopás (gépkocsilopás is)	8. Zsarolás	9. Csalás	10. Sikkasztás
11. Garázdaság	12. Rongálás	13. Személyi szabadság korlátozása	14. Nemi erőszak	15. Megrontás
16. Kiskorú veszélyeztetése	17. Közlekedési bűncselekmény	18. Kábítószer	19. Gazdasági bűncselekmény	20. Okirathamisítás
Egyéb:.....				

26. Mostani szabadságvesztése (elengedés nélkül) mennyi idő börtönbüntetést jelent?

.....év.....hónap

27. Ön egyedül vagy csoportosan követett el bűncselekményt?

1. Rendszerint egyedül

2. Rendszerint csoportosan

28. Ön hirtelen elhatározásból vagy gondos felkészüléssel követ-e el bűncselekményt?

1. Hirtelen elhatározásból

2. Alaposan megtervezem, jól felkészülök

29. Hány évesen követett el Ön először bűncselekményt?.....éves voltam.**30. Ki segített Önnek első bűncselekményei elkövetésében?**

1. Senki

2. Szüleim

3. Testvéreim

4. Barátaim

31. Kényszerítették-e Önt gyermekkorában bűncselekmény elkövetésére, ha igen ki?

1. Nem, senki

2. Szüleim

3. Testvéreim

4. Barátaim

32. Volt-e Ön javító-nevelő intézetben?

1. Igen

2. Nem

33 Volt-e Ön fiatalkorúak börtönében?

1. Igen

2. Nem

34. Volt-e bűncselekmény sértettje gyermek- vagy ifjúkorában? Ha igen milyen sérelem érte?

1. Nem

3. Súlyosan bántalmaztak

5. Megzsaroltak

2. Meg akartak ölni

4. Kiraboltak

6. Egyéb:.....

A SZERZŐRŐL:

Dr. Póczik Szilveszter, történész, kriminológus 1976-ban érettségizett a veszprémi Lovassy László Gimnáziumban. Debrecenben és Greifswaldban folytatott egyetemi tanulmányait követően 1986-tól az MTA aspiránsa, 1988 és 1992 között a Hanns Seidel Alapítvány ösztöndíjával vendégkutató a müncheni Kortörténeti Intézetben. 1995-től a történelemtudomány kandidátusa. 2000-ig docensként dolgozik a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen, vendégtanár a Veszprémi Egyetemen, majd tanszékvezető a Szolnoki Főiskolán. 1996-tól az Országos Kriminológiai Intézetben tudományos főmunkatárs, projektvezető. 1999 és 2001 között az Open Society Institute kutatói ösztöndíjasa. 2002-ben az MTA egyik kisebbségkutatási projektjének vezetője. Könyvek és egyetemi jegyzetek szerzője, rendszeresen publikál rangos hazai és külföldi tudományos folyóiratokban.

A szerző romákkal foglalkozói publikációi

MONOGRÁFIA

- Cigányok és idegenek. Felsőmagyarország kiadó. Miskolc 1999. (340 old.)

TANULMÁNY

- A különjogoktól a gázkamrákig. A cigány kisebbség sorsa Németországban 1945-ig. Kétnyelvűség - Nyelv- és Kultúrókológiai Szaklap 1995. 3. szám. pp. 63-70.
- És az út végén a gázkamrák. - A cigány kisebbség sorsa Németországban. Kritika. 1996. 3. szám. pp. 28-29.
- Rendszerváltás és kriminalitás: külföldiek és cigányok a bűnpiaccon. Valóság 1996. 6. szám. pp. 73-102.
- Cigányság: kirekesztettség, nyomorúság, bűnözés. In: Varga R. (szerk.): A cigányság helyzete az észak-magyarországi régióban. Budapest 1996. pp. 1-12.
- A hátrányos helyzetű cigányság és a bűnözés. In: Kerezsi K. (szerk.): Kriminológia. Szöveggyűjtemény I-II. ELTE BTK Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet. Budapest, 1996.
- Cigányság, bűnözés, bűnüldözés: nyitott kérdések, adatok és tapasztalatok. Belügyi Szemle 1997. 6. szám. pp. 5-11.
- Egy kisebbség végzete. Cigány sors és cigány holocaust Németországban. Valóság 1997. 8. szám. pp. 77-93.
- Külföldi és cigány bűnkövetők a rendszerváltás kori Magyarországon. In: Irk F. (szerk.): Társadalmi átalakulás és bűnözés. Magyar-német Kriminológiai Szimpózium. Budapest. 1995. augusztus 20-25. Budapest, 1997. pp. 203-210.
- Navigare necesse est. Válasz kritikusaímnak: megjegyzések és továbbvezető gondolatok egy hozzászólás kapcsán. Belügyi Szemle 1997. 12. szám. pp. 106-119.
- Romany: a manifold disadvantageous and segregated ethnic minority in the period of social change in Hungary in criminological view. Crime, victimisation, discrimination and integration. 12th International Congress of Criminology. Seoul. 24-30. August 1998. www.w3.datanet.hu/~okkrihun

- Romas in Ungarn: eine kriminologisch relevante Volksgruppe? In: Dr. J. Fehérváry, Österreichisches Bundesministerium für Inneres (Hg.): Polizeilicher Umgang mit der organisierten Kriminalität ethnischer Gruppierungen. Wien 1998. S. 119-130.
- Az etnikai tényező és a halmozottan hátrányos roma kisebbség kriminológiai nézőpontból. In: Gönczöl K. (szerk.): Bűnözés és bűnmegelőzés a válságrégiókban. A III. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés anyaga (Miskolc, 1998. szeptember 25-26.) Magyar Kriminológiai Társaság. Budapest. 1999. pp. 162-203.
- Etnikai hátrányok és a roma kisebbség kriminológiai nézőpontból. Belügyi Szemle 1999. 7-8. szám. pp. 15-39.
- Cigányok a rács mögött. Börtönbüntetésre ítélt magyar és cigány bűnelkövetők összehasonlító vizsgálatának tapasztalatai. Somogy. Társadalmi és kulturális lap. 2000. 3-4. szám. pp. 158-167.
- Magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben. Magyar Tudomány. 2000. 4. Szám. pp. 426-435.
- Börtönbüntetésre ítélt magyar és cigány bűnelkövetők összehasonlító vizsgálata. Kriminológiai Tanulmányok. XXXVII. Kötet. 2000. pp. 238-257.
- A magyarországi cigányság és a kriminalitás. Kutatások, érvek, vélemények a rendszerváltás előtt és után. In: Szarka L. (szerk.): A magyarországi cigányság az elmúlt tíz év kutatásainak tükrében. MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest, 2000. pp. 62-81.
- Roma bűnelkövetők a statisztikák tükrében. A romákkal kapcsolatos kriminológiai kutatás mai állása. Kriminológiai Tanulmányok XXXVIII. Budapest 2001. pp. 266-293.
- A cigányság a magyar kriminológiai kutatásban 1970-2000. Kutatástörténeti vázlat. Kriminológiai Tanulmányok XXXIX. Budapest 2002. pp. 336-359.
- A roma kisebbség szociológiai problémái. Magyar Tudomány. 2003. 1. szám. pp. 99-111.

CIKK

- Cigányság, nyomorúság, bűnözés. Népszabadság. 1996. szeptember 28. pp. 17-18.
- A gyanú árnyékában. Népszava, Szép Szó. 1999. március 27. pp. I-II.
- Talpig vasban. Népszava, Szép Szó. 2000. június 17. p. I.

ENGLISH SUMMARY

The Author in the introduction of his book outlines the historical background of today's problem of the Roma, the difficulties they experience in Hungary and abroad when trying to adapt themselves to the modern society, and the political attempts to solve their problems. Since 1960 significant changes took place in the social state of the Roma minority in Hungary, this era can also be considered as the start of the intensive scientific research related to them. Their involvement into the extensive industrialisation improved their living conditions, increased their population but the economical course of the change of regime 1989-1990 plunged their majority to the periphery again. Their still dissipated leadership, which is still searching for its place, endeavours to appear as a political force to be taken seriously, but often denounces the helping hand of the major society, and visions unjustified images of enemy. In the meantime the regional, social, educational and labour-market tension, due to their extreme poverty and lacks of culture, is increasing. Until now both major political tendencies are still in debt to provide a consistent conception to solve these problems. The poverty-politics of the socialist and liberal political groups based on the principal necessities are competing with the supporting conception of the right wing 'national' parties, which is based upon achievement. One of the most sensitive issues of the communication between the major society and the Roma society is the significant criminal activity appearing among the latter. According to the representative research of the Author, the ratio of the prisoners of Roma origin is strikingly high. Very strong social dynamics is prevalent among them, which present itself in the tendency too that more than a third of them are striving to get assimilated. The latter group differs even in social status from those considering themselves as Roma. However, the criminal characteristics of the Roma and the ones in the process to assimilate are very similar. The criminal activity against property is the dominant one, which often constitutes one of the pillars for survival. Accordingly, the ratio of the recidivists of Roma origin is significantly high. All these are in close connection with the complicated integration and modernisation problems of the Roma minority. The book concludes with the presentation of some fragments of interviews and the wording of some proposals for reintegration.

Hivatkozások:

¹ Hundsatz, A: Zigeunerkind. Eine sozialpsychologische Untersuchung schulrelevanter Verhaltensmerkmale. Frankfurt a. M 1980.

² A német kriminálstatisztika etnikai megjelölés nélkül, a "gyakori lakhely-változtatók" címszó alatt gyűjti a nem letelepedett népesség bűnözési adatait. Ebbe a politikailag korrekt kategóriába tartoznak bele az adatgyűjtés szempontjából el nem különített roma és szinti elkövetők is. Cigány érdekvédelmi szervezetek azonban tiltakoztak az adatgyűjtés ilyen módja ellen is. Vö. Feuerhelm, W: Polizei und Zigeuner. Strategien, Handlungsmuster und Alltagstheorien im polizeilichen Umgang mit Sinti und Roma. Stuttgart 1987. 231., 249. és köv. o.

³ A felvilágosult abszolutizmus eszmeiségének problémájához ld.: Anderson, P.: Az abszolutista állam. Budapest 1989. A kor cigánypolitikájával részletesen foglalkozik Mezey B., Tauber I.: A magyarországi

cigányság helyzetének rendezését célzó jogi szabályozás egyes kérdéseiről. Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitas Scientiarum Budapestiensis de R. Eötvös Nominatae. Tomus XXIII. Redigit: Com. Scient. Stud. Facult. ELTE ÁJK Budapest 1980. 211-233. o.; Nagy P. i. m. 242-270. o.

⁴ Bevándorlásuk összefüggött a román területeken a rabszolgaság késedelmes felszámolásával.

⁵ Az MSZMP KB PB határozata (1961. VI. 20.). A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 497-499. o.

⁶ Kemény I. et al.: Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Intézet. Budapest 1976. Uo.: A magyarországi cigánylakosság. Valóság. 1974. 1. szám. 93-72. o.; Tomka, M.: Die Zigeuner in der ungarischen Gesellschaft. The East European Quarterly. 1970. 1. szám. 2-24. o.; Hann E. - Tomka M. - Pártos F.: A közvélemény a cigányokról. Tömegkommunikációs kutatóközpont. Budapest 1978. XI. éf. 8. szám.;

⁷ A Tárcaközi Koordinációs Bizottság megyénkénti cigány-felvétele 1978-ban valamint a Központi Statisztikai Hivatal 1983. évi felvétele.

⁸ Ladányi J.: Szegregáció és gettósodás Budapesten. Nagy G. T. (szerk.): Félünk. Konferenciakötet. Etnikai és szociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei. A Fővárosi Önkormányzat Kisebbségi, Emberi Jogi és Vallásügyi Bizottságának konferenciája. 1993. 01. 29. Humanitas Civitatis Alapítvány. Budapest 1993. 26. o.

⁹ Az adatok Kemény István és munkatársai (MTA Szociológia Intézet és MTA Közgazdaságtudományi Intézet) 1993-1994-évi felmérésére támaszkodnak. A felmérés az 1971. évi felmérést ismételte meg. Havas G. - Kemény I.: A magyarországi romákról. Szociológiai Szemle. 1995. 3. szám.; Vö. még az MTA Munkatudományi Bizottságának "Cigányok a munkaerőpiacon c. konferenciáján (1994. november 4.) elhangzott előadások munkaanyagait valamint Kemény I.: A magyarországi roma (cigány) népességről - Két felmérés tükrében. Magyar Tudomány 1997. 6. Szám 644-655. o.

¹⁰ A roma gyerekek többször buknak. Mikor lesz elérhető a középfokú oktatás a cigány tanulóknak? Népszabadság. 1996.10.28. 8. o.; Czene G.: Ezreléknyi esély a diplomára. Roma fiatalok a felsőoktatásban. Népszabadság. 1999. 09. 15. 29. o.;

¹¹ Vö. Diósi Á.: Roma gyerekek az általános iskolában. Kritika. 1999. 7. szám. 21-23. o.

¹² Kemény István 1994. évi felméréséről beszámol Czene G.: A szakadék túlsó oldalán. Országos szociológiai felmérés a romákról. Népszabadság. 1994. 12. 19. 16. pld.

¹³ A fejlődő és leszakadó régiók és alrégiók problémájához ld. Nemes N. J.: Vesztesek, nyertesek, stagnálók. Társadalmi Szemle. 1998. 8-9. Szám. 5-18. o.

¹⁴ A romák munkaerő-piaci problémáihoz ld. Kertesi G.: Cigány foglalkoztatottság és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után. Esély. 1995. 4. szám. 25. o.

¹⁵ Vö. Puporka L.: Nem nő nagyra a cigányság korfája. Népszabadság. 1997. 07. 08. 9. o.

¹⁶ A cigánylakosság összlétszáma 1971-ben 320000 fő volt, ami az akkori magyarországi lakosság 3% volt. Ma fél millió a számuk és a lakosság 5%-át teszik ki. Várhatóan 2000-ben 750.000 cigány honfitársunk a lakosság 8%-át fogja adni, ha az összlakosság az eddigi ütemben fogy. A cigány népesség nagyon fiatal, 49%-a 24 év alatti és az összes gyermek 12%-a cigány származású. Egyre nagyobb tömegek vándorolnak a vidéki munkanélküliség elől a nagyvárosokba. Lásd: Kemény István és munkatársai 94- évi felmérése.

¹⁷ Kemény István becslése. (1994 évi kutatás.)

¹⁸ Ladányi J. i. m. 26. o.

¹⁹ Vö. pl. Nagy J. interjúja Horváth Aladárral: Dísztromák a kirakatban,

http://www.168ora.hu/2002/14/horvat_ali.htm

²⁰ „Horváth Aladár az MSZP színeiben indulna a választásokon”,

<http://origo.hu/politika/20020108horvath.html>

²¹ Vö. Pelle J.: A roma kártya, <http://www.hetivalasz.hu/cikk.php?id=2511>

²² [...] „elkeserítő volt tapasztalni, hogyan silányul a hazai romák helyzete a kormányfő (Horn Gyula – P.Sz.) prioritásai között stratégiai kérdésemből taktikai eszközzé” – írja Noszkai Gábor 1994 történéseivel kapcsolatban. Fundamentum. 1998. 12. szám. <http://www.c3.hu/~indok/f/9812/12.htm>

²³ A pozitív diszkrimináció fokozott esélyteremtést jelent, de semmi szín alatt nem jelentheti a többség hátrányos megkülönböztetését. (Ld. a főszovegben alább).

²⁴ Ld. Póczik Sz.: Cigányok és idegenek. Miskolc. 1999. 98-115. o.

²⁵ Vö. Varga D. Gy.: Nekem a kaput kell védeni – Interjú Fónagy Jánossal. Magyar Demokrata. 2002. szeptember 19. 34-38.o; Lovas I.: A roma problémáról. <http://www.mkdsz.hu/zorkoc.htm> : „A cigányokkal közvetlen közelségben élő lakosság zöme tapasztalatából pedig azt vonja le, hogy a cigánykérdést mesterségesen szítják”.

²⁶ Fel kell hívni itt a figyelmet a zámolyi esethez fűződő kivándorlás és franciaországi menedékkérés büntetőjogi, és a brit Jane's magazin által is megszégyesített nemzetbiztonsági vonatkozásaira. Az eset különös jellegzetessége, hogy a – valószínűleg egyes titkosszolgálatok által kimódolt - provokáció egy mértékadónak mondható magyar értelmiségi csoportot is megtévesztett, amely a romák befogadásáért köszönőlevelet intézett Jospin, francia elnökhöz, amelynek teljes szövegét itt közlöm:

Lionel Jospin Úr, a Francia Köztársaság kormányának elnöke részére

Tisztelt Miniszterelnök Úr!

Március 8-án értesültünk arról, hogy az illetékes francia hatóság menekültként ismerte el a roma (cigány) kisebbséghez tartozó magyar állampolgárok egy csoportját, a Zámoly községből Franciaországba menekült roma közösség tagjait.

Ügy véljük, ebben a döntésben a francia menedékjogi hatóság tárgyilagos tényfeltáró munkája, megfontolt mérlegelése mellett jelentős szerepet játszott a francia társadalom szolidaritása, amely különböző szervezeteknek és közelemben személyiségeknek a kérelmezőket támogató akcióiban és nyilatkozataiban nyilvánult meg.

A francia nemzet tiszteletreméltó hagyományai közé tartozik, hogy menedéket nyújt azoknak, akiket hazájukban politikai, faji vagy társadalmi okból üldöznek. Franciaország védelmében az évszázadok során - s legutóbb az 1956-os forradalom leverését követő időszakban - számos magyar részesült. E védelemért a magyar nemzet hálával tartozik Franciaországnak.

Elkeserítőnek tartjuk, hogy ma, több mint tíz évvel a magyar demokratikus jogállam újjászülése után, még mindig vannak Magyarországon emberek, akiknek megalapozottan kell tartaniuk attól, hogy származásuk miatt hátrányos helyzetbe kerülnek, üldöztetés áldozatai lehetnek.

Hisszük, hogy a francia társadalom szolidaritása a menedékkérőkkel és a francia hatóság döntése tanulság lesz a magyar társadalom számára.

Az európai integráció folyamata nem zárulhat le addig, amíg az ország félmillió roma népessége nem teljes értékű polgára a magyar társadalomnak.

Amíg a mindenkori kormány nem tesz meg mindent a jogi és társadalmi egyenjogúság megteremtéséért. Amíg a rasszista kijelentéseket és a rasszista cselekedeteket - származzanak akár a közhatalom képviselőitől, akár magánszemélyektől - nem követi a társadalmi felháborodás kifejezése, s indokolt esetben büntetés. Amíg a romákat következmények nélkül érhetik olyan jogsérelmek, amelyeket a többségi társadalom polgárai nem tűrnének el.

Alulírottak levelükkel köszönetüket szeretnék kifejezni a zámolyi romák ügyét támogató személyeknek és szervezeteknek, s egyúttal az egész francia nemzetnek, amely ismét felkarolta azoknak az ügyét, akik menekülni kényszerültek.

Budapest, 2001. március 9.

Tisztelettel:

Ascher Tamás főrendező, Bársony János kisebbségkutató, Bíró András alternatív Nobel-díjas, Daróczy Ágnes újságíró, Eörsi István író, Esterházy Péter író, Faludy György író, Ferge Zsuzsa szociológus, egyetemi tanár, az MTA és az Európai Akadémia tagja, Fischer Ádám a Manheini Opera művészeti igazgatója, Fridli Judit a Társaság a Szabadságjogokért ügyvivője, Furmann Imre ügyvéd, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda igazgatója, Gombár Csaba társadalomkutató, Grünwalsky Ferenc filmrendező, operatőr, Halmai Gábor alkotmányjogász, egyetemi tanár, Havas Gábor szociológus, Hegedűs B. András közgazdász, szociológus, Hell István újságíró, Horváth Aladár a Roma Polgárjogi Alapítvány elnöke, Jancsó Miklós filmrendező, Kemény István szociológus, Kende János operatőr, Kende Péter politológus, a C.N.R.S. volt kutatási igazgatója, az MTA tagja, Kenedi János kritikus, Kertesi Gábor közgazdász, egyetemi tanár, Kis János filozófus, egyetemi tanár, Közép-európai Egyetem, Kóczé Angéla az emberi jogi oktatási program igazgatója, European Roma Rights Center, Budapest, Konrád György író, Kőszeg Ferenc a Magyar Helsinki Bizottság elnöke, Lengyel László közgazdász, politológus, Ludassy Mária eszmetörténész, egyetemi tanár, Nádas Péter író, Nagy Boldizsár nemzetközi jogász, egyetemi oktató (ELTE, Közép-európai Egyetem), Orsós Éva a Mediátor Alapítvány igazgatója, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal volt elnöke, Szikinger István ügyvéd, Tamás Gáspár Miklós filozófus, Ungváry Rudolf író, Vásárhelyi Miklós sajtótörténész.

*Tisztelettel: Kőszeg Ferenc, a Magyar Helsinki Bizottság elnöke
(2001. március 12. Országos Sajtószolgálat).*

Az úgy külön pikantériája a francia hatóságoknak a menedékkérőkkel kapcsolatos későbbi magatartása. Vö. még pl. az EU ország-jelentéseit. <http://www.etnonet.hu/euro2000.htm> Összefoglalóan Matheidesz R. – DHV Intézményfejlesztési Iroda: „A Magyarországról szóló 1999-es ország-jelentésben a Bizottság [...] két témában [...] elmarasztalta Magyarországot, és felhívta a figyelmet arra, hogy a roma lakosság társadalmi integrációjának és a diszkrimináció megszüntetésének [...] a jövőben külön figyelmet kell fordítania. [...] az Európai Bizottság 2001. novemberi jelentésében [...] úgy véli, hogy míg a Magyarországon elismert 12 más kisebbség jól integrálódik a magyar társadalomba, addig a roma kisebbség helyzete Magyarországon továbbra is nehéz. Életkörülményeik, várható átlagos életkoruk, iskolázottságuk jóval az országos átlag alatt van. Diszkrimináció éri őket az oktatásban, a foglalkoztatásban, az igazságszolgáltatásban és a közhivatalokban. A jelentés különösen a roma gyerekek kisegítő iskolákba helyezését tartja diszkriminatívnak.” <http://www.dhv.hu/dhvilag01osz3.html> , valamint Roma Sajtóközpont, 2002.09.16.: Az ENSZ bírálja a roma diákok elkülönítését, továbbá "Egyértelmű eredményeket szeretnénk" - Interjú Michael Lake nagykövettel, az Európai Bizottság Magyarországi Delegációjának vezetőjével. <http://www.amarodrom.hu/archivum/2001/0110/text1.htm>

²⁷ A PHARE-támogatások felhasználásához ld. pl: HU9904-01 - Hátrányos helyzetű fiatalok társadalmi integrációja, különös tekintettel a Roma kisebbségre. CFCU projektismertető. 2001. szeptember 25. http://www.cfcu.hu/sikeress/cfcu_9904-01hu.html

²⁸ Ez a médianyilvánosságban rendszerint a „liberális értelmiség” címszava alatt szokott megjelenni.

²⁹ Pl. Ungváry Rudolf Amíg nem késő c. cikkében kifejti, hogy a cigányságot mai helyzetébe „a kirekesztő többségi társadalom rasszizmusa taszította”. <http://www.es.hu/0032/publi.htm#npi> . Czene Gábor a cigányság etnikai politikatörténetét újságírói fogással „szenvédéstörténeté” stilizálja. <http://www.amarodrom.hu/archivum/0002/szenvedes.htm> és <http://www.amarodrom.hu/archivum/2003/szenvedes.htm>

³⁰ Ld. Sümegi N.: Bilincs és zuhogó eső. A jogvédők tiltakoznak, a kilakoltatások folytatódnak. <http://www.hetivalasz.hu/cikk.php?id=1982>

³¹ Vö. Angelusz Róbert véleményével. Idézi az antidiszkriminációs törvénnyel foglalkozó konferencián tartott előadásában Csepeli Gy. Fundamentum. 1998. 3. szám. <http://www.c3.hu/~indok/f/983/06.htm>

³² "A magyarországi cigányság már mindent megtett azért, hogy a helyzete javuljon" *Interjú Hegyesiné Orsós Évával*. <http://www.amarodrom.hu/archivum/2001/0111/text2.htm> : „a [...] kormány a határon túliak előtt inkább az itthoni kisebbségekkel kellene foglalkoznia”.

³³ Részlet Dr. Kaltenbach J. (OBH) 2001. évi jelentéséből. <http://www.romnet.hu/jogtar/2001kjokisonk.html>

³⁴ A meglévő hosszú távú roma-program és az arra épülő középtávú koncepció nem felel meg ezeknek a kritériumoknak. Vö. még Czene G.: Taktikai csend. Népszabadság. 2002.09.23. 3. o.

³⁵ A problémák összefoglalásához ld. Szarka L.: A magyarországi cigányság helyzete az elmúlt tíz év kutatásainak tükrében. In: Szarka L. (szerk.): A magyarországi cigányság az elmúlt tíz év kutatásainak tükrében. A hosszú távú kormányzati cigánystratégia előkészületi anyaga. MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest 2000. 144-165. o.

³⁶ Vö. Póczik Sz.: Magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben. Kutatási beszámoló. Kézirat. OKRI. Budapest, 1999. Különösen 12-16. o.

³⁷ A romák oktatásügyi problémával foglalkozó publikációkat ld. <http://www.oki.hu/tema.asp?Kod=76> címen.

³⁸ Vö. Réger Zita véleményét idézi Kemény István előadása az antidiszkriminációs törvénnyel foglalkozó konferencián. Fundamentum 1998. 3. szám. <http://www.c3.hu/~indok/f/983/06.htm>

³⁹ Az ilyen oktatási formáknak „Bánfalvi Csaba (szociológus) szerint [...] pozitívumai is vannak: a gyerekek kis létszámú osztályokban tanulmányilag sikeresebbek, pozitívabb iskolai élményekkel rendelkeznek, de a szegregált képzés nem készíti fel a gyerekeket a társadalomban való együttélésre. Az egyetlen megoldás a gyerekek integrálása gyógypedagógusok, szociálpedagógusok segítségével”. (Magyar Hírlap, 1998. szeptember 9. Kiemelés: Boér E. Zs.: A romakérdés aktualitásai a '98-as hajdúhadházi események tükrében. Szakdolgozat. Bárcki Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, 1999. <http://www.nexus.hu/logopedus/szakdolg.html> , 5. o.

⁴⁰ Úgy tűnik, az 1998-2002 közötti időszakban a mintegy 2500 ösztöndíj kiosztásával ezen a területen jelentős előrelépés történt. Vö. Pelle J.: A roma kártya, <http://www.hetivalasz.hu/cikk.php?id=2511>

⁴¹ Felvetődik a kérdés, hogy ezek a tünet-együttesek valóságosan léteznek-e, és nem inkább az elhibázott oktatás-módszertan eredményei-e.

⁴² [...] „a súlyos társadalmi és gazdasági gondokkal küszködő magyar tömegek [...] visszautasítják [...], hogy bármilyen felelősség terhelné őket a cigány népesség szegénységéért és elesettségéért” - írja Pelle János A roma kártya c. írásában. <http://www.hetivalasz.hu/cikk.php?id=2511>

⁴³ Ladányi J. előadása az antidiszkriminációs törvénnyel foglalkozó konferencián. Fundamentum. 1998. <http://www.c3.hu/~indok/f/983/06.htm>

⁴⁴ Korábban a fogalmat maga is tartalmaznak és funkcionálisnak véltem.

⁴⁵ Vö. Gyurcsán F.: Az új szociáldemokrácia, avagy milyen legyen a piacgazdaságra épülő európai demokratikus Magyarország? Népszabadság. 2002.09.23. 10. o.

⁴⁶ Vö. Ladányi J. uo.

⁴⁷ Vö. Boér E. Zs.: A romakérdés aktualitásai a '98-as hajdúhadházi események tükrében. Szakdolgozat. Bárzsi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, 1999.

<http://www.nexus.hu/logopedus/szakdolg.html>, 8. o.

⁴⁸ Az antidiszkriminációs törvény előkészítése körüli vitákhoz ld. Palásti S., Tóth B., Ladányi J, Kemény I. Csepeli Gy. hozzászólásait a témával foglalkozó konferencián. Fundamentum. 1998. 3. szám.

<http://www.c3.hu/~indok/f/983/06.htm>

⁴⁹ Ld. uo.

⁵⁰ Az antidiszkriminációs törvény jogi kérdéseit Tóth Balázs idevágó cikke alapján mutattam be. Fundamentum. 1998. 3. szám. <http://www.c3.hu/~indok/f/983/06.htm>

⁵¹ Vö. Dr. Kaltenbach J., A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának 2001. évi beszámolója (Részlet). <http://www.romnet.hu/jogtar/2001kjojogdill.html>

⁵² Lásd Györgyi Kálmán és Halmi Gábor ezzel kapcsolatos nyilatkozatait. Seres L: Megbékélés, szólás, szabadság NSZ • 2003. február 3.

⁵³ Póczik Sz.: Roma bűnelkövetők a statisztikák tükrében. A romákkal kapcsolatos kriminológiai kutatás mai állása. Kriminológiai Tanulmányok XXXVIII. Budapest 2001. 266-293. o.

⁵⁴ Lipovszki J.: A cigánybűnözés néhány jellemző sajátossága. In: Vigh J. (szerk.): Szakkriminológia. Jegyzet a Rendőrtiszt Főiskola részére. Budapest. 1973. XII. fejezet, 153-178. o.

⁵⁵ Szabó A.: Az ifjúkori bűnözésről. Belügyi Szemle 1987. 7. szám. 9-13. o.

⁵⁶ Molnár J.: A vagyon elleni bűnözés alakulásáról. Belügyi Szemle 1988. 1. szám. 21-26. o.

⁵⁷ Fenyvesi Cs.: A nemi bűncselekmények sértetti jellemzői egy pécsi vizsgálat tükrében. Belügyi Szemle 11. szám 1988. 36-39. o.

⁵⁸ Sajti I.-Fekete B.: A cigány lakosság bűnözésének helyzete Békés megyében. Belügyi Szemle 1972. 9. szám 58-62. o.; Sarudi M: Eszmecezerék Borsod-Abaúj-Zemplén. megye cigány lakosságával. Belügyi Szemle 1987 5. szám. 49-54. o.; Kerezsi T.: A cigányság helyzete és bűnözése Szabolcs-Szatmár megyében Belügyi Szemle 1972. 10. szám. 68-70. o.; Bene L.-Virág Gy.: Győr-Sopron megye bűnözési helyzetének alakulása. Belügyi Szemle 1988. 9. szám. 26-33. o.; Bognár F: A Zala megyében élő cigány lakosság helyzete és bűnözésben való részvétele. Belügyi Szemle 1972. 7. szám; Havas G.: i. m.

⁵⁹ Tauber I.: Hátrányos társadalmi helyzet, cigányság, bűnözés. Kandidátusi értekezés. 1984. 120. és köv. oldalak.

⁶⁰ Finszter G.: A kisebbségi probléma a rendőrségi modellek tükrében. Főiskolai Figyelő 1996. 1. szám. 46-52. o..

⁶¹ Vö. Póczik Sz.: A magyar cigányság a kriminológiai kutatásban. Kriminológiai Tanulmányok XXXIX. Budapest 2002.

⁶² Póczik Sz.: Magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben. Kutatási beszámoló. Kézirat. OKRI. Budapest, 1999.

⁶³ Vö. Korinek L.: Irányzatok a kriminológiai gondolkodás fejlődésében. BM Kiadó. Budapest 2001. 33-54. o.

⁶⁴ Ld. Korinek L.: i.m. 73-124.o.

⁶⁵ Ld. Póczik Sz.: Elméletek a modernizációról. Szociológia. 1989. 3-4. szám. 237-273. o.

⁶⁶ Hivatkozásul szolgálhat, hogy az USA-ban az afro-amerikai népesség irányában évtizedek óta gyakorolt pozitív diszkriminációnak – affirmatív action – számos kutató szerint alig-alig mutatkoznak pozitív eredményei.

- ⁶⁷ Huszár L.: Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban. *Belügyi Szemle*. 1999. 7-8. szám. 124-133. o.
- ⁶⁸ Huszár L. i. m. 126. o.
- ⁶⁹ Dr. Póczik Sz.: Magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben. Kutatási beszámoló. Kézirat. OKRI. Budapest, 1999.
- ⁷⁰ Uo. 12-13. o.
- ⁷¹ Vö. Kemény I. et. al. 1971 és 1993-1994. évi kutatásai.
- ⁷² Póczik Sz.: Magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben. Kutatási beszámoló. Kézirat. OKRI. Budapest, 1999. 10. és 73. o.
- ⁷³ Korábban úgy gondoltam, ilyen egyáltalán nincs. Vö. Póczik Sz.: Etnikai hátrányok és a roma kisebbség kriminológiai nézőpontból. *Belügyi Szemle* 1999. 7-8. sz. 31. o.
- ⁷⁴ Hangsúlyozandó, hogy a táblázatban foglalt adatok nem a teljes magyarországi börtönlakosságra, hanem csupán a felmérésben megkérdezettek arányaira vonatkoznak.
- ⁷⁵ Vö. Póczik Sz.: Magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben. Kutatási beszámoló. Kézirat. OKRI. Budapest, 1999. 17-18. o.
- ⁷⁶ Az életkor problémájához vö.: Molnár J.: *Életkor és bűnözés*. Budapest, 1996.
- ⁷⁷ Póczik Sz.: Magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben. Kutatási beszámoló. Kézirat. OKRI. Budapest, 1999. 18. o.
- ⁷⁸ Uo. 22. o.
- ⁷⁹ A BVOP vizsgálata a mienkhez igen közeli értékeket mutatott ki, a magyarok körében 44%-ot, a cigányok körében mintegy 82%-ot. Huszár L. i. m. 126. p.
- ⁸⁰ Vö. Tari, F.: Gypsy minority in the Hungarian prison system. In: Boros, J. (ed.): *Ethnic and religious minorities in prisons*. National Prison Administration and Council of Europe, Budapest, 1997. 97-109. o. ld. különösen 100. o.
- ⁸¹ Póczik Sz.: Magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben. Kutatási beszámoló. Kézirat. OKRI. Budapest, 1999. 30-33. o.
- ⁸² A könnyebb érthetőség kedvéért a családban együtt élő gyermekek számára kérdeztünk rá.
- ⁸³ Pl. a magyar betanított és szakmunkát végzők aránya 39%.
- ⁸⁴ Loss S. – H. Szilágyi I.: A „cigány per”. Beszélő. 2001. április. <http://www.c3.hu/scripta>
- ⁸⁵ Dr. Kaltenbach J. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának 2001. évi beszámolója. IV. 3. fejezet.
- ⁸⁶ Az interjúk felvételét és kiértékelését Fliegauf Gergely pszichológus végezte az MTA OKTK Szerző által vezetett 1849/VII számú „Roma kisebbségi fiatalok hátrányos helyzete és ennek enyhítési lehetőségei zárt, illetve félig zárt közösségekben” című kutatási projektjének keretében.
- ⁸⁷ Vö. Dünkel, F. - Spiess, G. (Hg.): *Alternativen zur Freiheitsstrafe*. Strafaussetzung zur Bewährung und Bewährungshilfe im internationalen Vergleich. Freiburg. 1983. Utasi J.: A fiatalkorúakkal szemben elrendelt pártfogói felügyelet és utógondozás érvényesülése. *Kriminológiai Tanulmányok*. 37. szám. OKRI. Budapest. 2000. 123-143. o. Kerezsi K.-Dér M.: Mennyibe is kerül a büntető igazságszolgáltatás, avagy az alternatív szankciók költségei. *Kriminológiai Tanulmányok*. 35. szám. OKRI. Budapest. 1998. 47-119. o. Kerezsi K.: Az alternatív szankciók helye és szerepe a büntetőjog szankciórendszerében. *Kriminológiai Tanulmányok*. 39. szám. OKRI. Budapest. 2002. 72-104. o.
- ⁸⁸ A kérdőív egészének vagy részeinek felhasználása kizárólag a Szerző írásos beleegyezésével történhet!